
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

M-2817

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
हरिवंशमहाभारते विराटपर्व	—	पुराण	पूर्ण	—	5/16	124	संस्कृत	कागद	17	32		

॥ अथ श्रीमहाभारते विराटपर्व प्रारभ्यते ॥

विराटपर्व ४.
ग्रंथिक
बृहन्नडा
तंतिपाल
सैरंध्री
बल्लव
कंक

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमल्लारयेनमः ॥ ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना ॥ विराटपर्वण्ध्योतीभावदीपोवितन्यते ॥ १ ॥ १ ॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणिदिष्ट्यापंचसुरक्तोऽसिदिष्ट्यातेषट्पदीजिता द्वेपूर्वेंम
ध्यमेद्वेचद्वेचांत्येसांपरायिकेइतिशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुतिप्रसिद्धेष्वात्मदर्शनसाधनेषुशमादिषुरक्तःषडूर्मिलक्षणांषट्पदींजातमात्रस्याशनापिपासेप्ररूढस्यशो
कमोहौवृद्धस्यजरामृत्यूइतिलोकेयोशनायापिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येतीतिवेदेचप्रसिद्धांजयतीत्युक्तंतांजितवतात्वव्यक्तलिंगेनस्थेयम् आत्यंतिक्यांकृतकृत्यतायांतुव्यक्तलिंगेनापिभाव्यमित्येतत्पां
डवाचरणप्रदर्शनेनदर्शयितुंविराटपर्वारभते तत्र वर्षत्रयोदशमिदंमत्प्रसादात्कुरूद्वहाः विराटनगरेगूढाअविज्ञाताश्चरिष्यथेतिप्राक्कथितधर्मवाक्यार्थमनुवदन्जनमेजयउवाच कथमिति पूर्वःपितापरीक्षित्

श्रीगणेशायनमः॥ ॥नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम्॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥१॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥कथंविराटनगरेममपूर्वपि
तामहाः॥ अज्ञातवासमुषितादुर्योधनभयार्दिताः॥ २ ॥ पतिव्रतामहाभागासततंब्रह्मवादिनी॥द्रौपदीचकथंब्रह्मन्नज्ञातादुःखिताऽवसत्॥ ३॥ ॥वैशंपा
यनउवाच॥ ॥यथाविराटनगरेतवपूर्वपितामहाः॥अज्ञातवासमुषितास्तच्छृणुष्वनराधिप॥४॥तथासतुवरान्लब्ध्वाधर्मोधर्मभृतांवरः॥गत्वाश्रमंब्राह्म
णेभ्यआचख्यौसर्वमेवतत्॥५॥कथयित्वातुतत्सर्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिरः॥अरणीसहितंतस्मैब्राह्मणायन्यवेदयत्॥६॥ततोयुधिष्ठिरोराजाधर्मपुत्रोमहाम
नाः॥संनिवर्त्यानुजान्सर्वानितिहोवाचभारत॥७॥द्वादशेमानिवर्षाणिराज्यविप्रोषितावयम्॥त्रयोदशोऽयंसंप्राप्तःकृच्छ्रात्परमदुर्वसः॥८॥ससाधुकौंते
यइतोवासमर्जुनरोचय॥संवत्सरमिमंयत्रवसेमाविदिताःपरैः॥९॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥तस्यैववरदानेनधर्मस्यमनुजाधिप॥अज्ञाताविचरिष्यामोनरा
णांनात्रसंशयः॥१०॥तत्रवासायराष्ट्राणिकीर्तयिष्यामिकानिचित्॥रमणीयानिगुप्तानितेषांकिंचित्स्मरोचय॥११॥संतिरम्याजनपदाबह्वन्नाःपरितःकुरू
न्॥पंचालाश्चेदिमत्स्याश्चशूरसेनाःपटच्चराः॥१२॥दशार्णानवराष्ट्राश्चमल्लाःशाल्वायुगंधराः॥कुंतिराष्ट्रंचविपुलंसुराष्ट्रावंतयस्तथा॥१३॥एतेषांकतमोरा
जन्निवासस्तवरोचते॥यत्रवत्स्यामहेराजन्संवत्सरमिमंवयम्॥१४॥

तस्यपितामहाःअज्ञातवासंयथास्यात्तथाकथंउषितावासंकृतवंतः समूलघातंन्यवधीदितिवत्कषादित्वाद्वसतेरनुप्रयोगः वासमितिणमुलंतम् ॥२॥ ब्रह्मवादिनीश्रीकृष्णकीर्तनशीला॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अरणी
सहितंअरण्योर्मिथुनम् ॥ अरणीसहितंमंथमितिपाठेमंथोऽग्निनिर्मथनदंडस्तमरणीभ्यांसहितंब्राह्मणायन्यवेदयदित्यर्थः ॥ ६ ॥ संनिवर्त्यएकत्रआनीय अत्रवर्ततिर्गत्यर्थः नचपुनरावर्ततइत्यादिप्रयोगदर्श
नात् संनिकृष्येतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ७ ॥ अयंसंवत्सरः संवत्सरमिममितिवाक्यशेषात् ॥ ८ ॥ वत्स्यामइतिपाठेअविदिताइतिच्छेदः ॥ ९ ॥ नराणामज्ञाताइतिसंबंधः १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

प्रभुर्धर्मः यद्यपिस्वेनरूपेणचरिष्यथमहीमिमाम् नवोविज्ञायतेकश्चित्रिषुलोकेषुकश्चनेत्यब्रवीत् ॥ १५ ॥ यद्यप्येवंतथापिकंचित्प्रच्छन्नतयावस्तव्यमेवेत्याह अवश्यंत्वेवेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वक्ष्या
महेनिर्वोढुंशक्ष्यामहेइति वहेरिदंरूपम् प्रब्रूतप्रत्येकमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सभास्तारःसभ्यः सभासदःसभास्ताराइत्यमरः कंकोनामतः कंकश्छद्मद्विजेख्यातोलोहपृष्ठकृतांतयो
रितिविश्वकोशात् स्वस्यकृतांतसूनुत्वेनआत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेस्तदनन्यत्वात्तन्नाम्नोधारणेमिथ्यावादित्वंनभविष्यतीतिभावः मताक्षःबृहदश्वात्ज्ञाताक्षतत्त्वः प्रियदेवनःक्रीडाप्रियः ॥ २४ ॥ दांतान्ग
जदंतमयान् दंतःपर्वतसानुतत्सदृशान्वाशारीन् निर्वर्त्स्यामिचालयिष्यामि दंतःसानुनिकथ्यतइतिविश्वः तानेवचतुर्वर्णानाह वैदूर्यान्हरितमणिमयान्नीलान्कांचनान्सौवर्णान्पीतान्ज्योतींषिचरसाश्च

युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ श्रुतमेतन्महाबाहोयथासभगवान्प्रभुः ॥ अब्रवीत्सर्वभूतेशस्तत्तथानतदन्यथा ॥ १५ ॥ अवश्यंत्वेववासार्थंरमणीयंशिवंसुखम् ॥ संमंत्र्य सहितैःसर्वैर्वस्तव्यमकुतोभयैः ॥ १६ ॥ मत्स्योविराटोबलवानभिरक्तोऽथपांडवान् ॥ धर्मशीलोवदान्यश्चवृद्धश्चसततंप्रियः ॥ १७ ॥ विराटनगरेतातसंवत्सरमि मंवयम् ॥ कुर्वंतस्तस्यकर्माणिविहरिष्यामभारत ॥ १८ ॥ यानियानिचकर्माणितस्यवक्ष्यामहेवयम् ॥ आसाद्यमत्स्यंतत्कर्मप्रब्रूतकुरुनंदनाः ॥ १९ ॥ अर्जुनउ वाच ॥ ॥ नरदेवकथंतस्यराष्ट्रेकर्मकरिष्यसि ॥ विराटनगरेसाधोरंस्यसेकेनकर्मणा ॥ २० ॥ मृदुर्वदान्योह्रीमांश्चधार्मिकःसत्यविक्रमः ॥ राजंस्त्वमापदाकृष्टः किंकरिष्यसिपांडव ॥ २१ ॥ नदुःखमुचितंकिंचिद्राजावेदयथाजनः ॥ सइमामापदंप्राप्यकथंघोरांतरिष्यसि ॥ २२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ शृणुध्वंयत्करि ष्यामिकर्मवैकुरुनंदनाः ॥ विराटमनुसंप्राप्यराजानंपुरुषर्षभाः ॥ २३ ॥ सभास्तारोभविष्यामितस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ कंकोनामद्विजोभूत्वामताक्षःप्रियदेवनः ॥ २४ ॥ वैदूर्यान्कांचनान्दांतान्फलैर्ज्योतीरसैःसह ॥ कृष्णाक्षाँल्लोहिताक्षांश्चनिर्वर्त्स्यामिमनोरमान् ॥ २५ ॥ विराटराजंरमयन्सामात्यंसहबांधवम् ॥ नचमांवे त्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचतंनृपम् ॥ २६ ॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहंपुराप्राणसमःसखा ॥ इतिवक्ष्यामिराजानंयदिमांसोऽनुयोक्ष्यते ॥ २७ ॥ इत्येतद्वोमयाख्यातंविहरि ष्याम्यहंयथा ॥ वृकोदरविराटेत्वंरंस्यसेकेनहेतुना ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ५३ ॥

ज्योतीरसास्तैःसह ज्योतिःशब्देनात्रलोहितंलक्ष्यते यदग्नेरोहितंरूपंतेजसस्तद्रूपमितिश्रुतेः ज्योतीरूपाःलोहिताः रसःपारदःतद्रूपाःश्वेताः तैरुभयैःसहचतुर्वर्णसंपत्तिः तथाफलैःशारीस्थापनार्थानिकोष्ठयु
क्तानिकाष्ठादिमयानिफलकानितैःसह तेषांनिर्वर्तनेकरणमाह कृष्णाक्षान्कृष्णाःअक्षाःपाशाःयेषांचालनार्थमितिकृष्णाक्षास्तान्शारीनेव तथालोहिताक्षानित्यपि ॥ २५ ॥ २६ ॥ युधिष्ठिराख्यस्यशरी
रस्ययथाप्राणउत्थापकस्तद्वच्चिदात्मापीतिप्राणसाम्येनयुधिष्ठिरात्मैवविवक्षितइतिभावः अनुयोक्ष्यतेप्रश्नंकरिष्यति ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिविरा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

पौरोगवः पुरः पुरस्तात् गावो रश्मयो यस्य स पुरोगुर्वायुः पिंडोत्पत्तौ हि प्रथमं रजोरेतसोः कल्के वायुरश्मिभूतः प्राण आविर्भवति पश्चादिंद्रियांतराणीति शास्त्रप्रसिद्धम् तस्य पुत्रः पौरोगवः लोके तु पौरोगवो महानसाध्यक्षः बल्लवः सूपकारः एतदेव ममान्वर्थं नाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ ईश्वरः यथेष्टं विनियोगकर्ताऽत एव नृपो यथा तथा प्रियोहं लोकानां भविष्यामीत्युक्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ नियोत्स्यामि निहीनं यथा स्यात्तथा मारणवर्जं योत्स्यामि ॥ ७ ॥ तदेवाह नत्विति ॥ ८ ॥ आरालिको गोविकर्ता सूपकर्ता नियोधक इति अरालाः मत्तगजास्तैः सह क्रीडति तान् जयति वा आरालिकः अरालः कुटिले सर्जरसे वै मत्तदंतिनीति विश्वः

भीमसेन उवाच ॥ ॥ पौरोगवो ब्रुवाणोऽहं बल्लवो नाम भारत ॥ उपस्थास्यामि राजानं विराटमिति मे मतिः ॥ १ ॥ सूपानस्य करिष्यामि कुशलोऽस्मि महानसे ॥ कृतपूर्वाणि यान्यस्य व्यंजनानि सुशिक्षितैः ॥ २ ॥ तान्यप्यभिभविष्यामि प्रीतिं संजनयन्नहम् ॥ आहरिष्यामि दारूणां निचयान्महतोऽपि च ॥ ३ ॥ यत्प्रेक्ष्य विपुलं कर्म राजा संयोक्ष्यते स माम् ॥ अमानुषाणि कुर्वाणस्तानि कर्माणि भारत ॥ ४ ॥ राज्ञस्तस्य परे प्रेष्या मंस्यंते मां यथा नृपम् ॥ भक्ष्यान्नरसपानानां भविष्यामि तथेश्वरः ॥ ५ ॥ द्विपा वा बलिनो राजन्वृषभा वा महाबलाः ॥ विनिग्राह्या यदि मया निग्रहीष्यामि तानपि ॥ ६ ॥ ये च केचिन्नियोत्स्यंति समाजेषु नियोधकाः ॥ तानहं हि नियोत्स्यामि रतिं तस्य विवर्धयन् ॥ ७ ॥ न त्वेतान्युध्यमानान्वै हनिष्यामि कथंचन ॥ तथैतान्पातयिष्यामि यथा यास्यंति न क्षयम् ॥ ८ ॥ आरालिको गोविकर्ता सूपकर्ता नियोधकः ॥ आसं युधिष्ठिरस्याहमिति वक्ष्यामि पृच्छतः ॥ ९ ॥ आत्मानमात्मना रक्षंश्चरिष्यामि विशांपते ॥ इत्येतत्प्रतिजानामि विहरिष्याम्यहं यथा ॥ १० ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यमग्निर्ब्राह्मणो भूत्वा समागच्छन्नृणां वरम् ॥ दिधक्षुः खांडवं दावं दाशार्हसहितं पुरा ॥ ११ ॥ महाबलं महाबाहुमजितं कुरुनंदनम् ॥ सोऽयं किं कर्म कौंतेयः करिष्यति धनंजयः ॥ १२ ॥ योऽयमासाद्य तं दावं तर्पयामास पावकम् ॥ विजित्यैकरथेनेंद्रं हत्वा पन्नगराक्षसान् ॥ १३ ॥ वासुकेः सर्पराजस्य स्वसारं हृतवांश्च यः ॥ श्रेष्ठो यः प्रतियोधानां सोऽर्जुनः किं करिष्यति ॥ १४ ॥

गोविकर्ता गवां महतां बलीवर्दानामपि विकर्ता दमनेन विकृतिजनकः वृषभान्वा महाबलान्निग्रहीष्यामीत्युपक्रमात् सूपकर्ता मुद्गादिविकारकर्ता पक्षे सुतरामुपकर्ता नियोधकः मारणवर्जं मल्लयुद्धकर्ता पक्षे नितरां योधकः विषमश्लोकीकृतस्तु आरालिकः प्रकृतीनां गुणदोषसूचको हस्तिदमको वा तथा च विक्रमादित्यः आरालिकः सूचनको हस्तिनां दमकस्तथेति गोविकर्ता गवां वाचां विकर्ता गद्यपद्यादिभेदानां प्रयोक्तेति केचित्तु आरालिकोन्नपाकी स्यात्सूपकर्ता तु शाककृत् तैलान्नं पचते यस्तु गोविकर्ता स उच्यत इत्यप्युदाहरंति तत्र मूलं द्रष्टव्यम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वासुकेः स्वसारमुलूपीं हृतवान् सौंदर्येणेति शेषः ॥ १४ ॥

सर्पाणांसरीसृपाणां आशीविषोदंष्ट्राविषः ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ मानुषेषुअद्भुतंमानुषाद्भुतम् ॥२०॥२१॥ गवांवृषभाणांस्कंधेइववहःयुगघर्षणजःकिणःकृतःएतस्यैवगोपनंकठिनमितिभावः॥२२॥ ॥२३ ॥ पततांपक्षिणाम् ॥ २४ ॥षंढकोऽस्मीति षंढोगोपतिःश्रीगोपालस्तस्यप्रतिकृतिरवतारांतरंषंढकः कृष्णसखास्मीत्यर्थः पक्षेक्लीबः षंढोवर्षवरेक्लीबेगोपतौवंध्यपूरुषेइतिविश्वः संवर्तुंपिधातुम्॥ २५ ॥

सूर्यःप्रतपतांश्रेष्ठोद्विपदांब्राह्मणोवरः॥ आशीविषश्चसर्पाणामग्निस्तेजस्विनांवरः॥१५॥ आयुधानांवरंवज्रंककुद्मीचगवांवरः॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठःपर्जन्यो वर्षतांवरः॥ १६॥ धृतराष्ट्रश्चनागानांहस्तिष्वैरावणोवरः॥ पुत्रःप्रियाणामधिकोभार्याचसुहृदांवरा ॥ १७॥ यथैतानिविशिष्टानिजात्यांजात्यांवृकोदर ॥ एवंयुवागुडाकेशःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम्॥१८॥ सोऽयमिंद्रादनवरोवासुदेवान्महाद्युतिः॥ गांडीवधन्वाबीभत्सुःश्वेताश्वःकिंकरिष्यति ॥ १९॥ उषित्वापंचवर्षाणि सहस्राक्षस्यवेश्मनि॥ अस्त्रयोगंसमासाद्यस्ववीर्यान्मानुषाद्भुतम्॥ दिव्यान्यस्त्राणिचाप्तानिदेवरूपेणभास्वता॥२०॥ यंमन्येद्वादशंरुद्रमादित्यानांत्रयोदशम्॥ वसूनांनवमंमन्येग्रहाणांदशमंतथा॥ २१ ॥ यस्यबाहूसमौदीर्घौज्याघातकठिनत्वचौ॥ दक्षिणेचैवसव्येचगवामिववहःकृतः॥ २२ ॥ हिमवानिवशैलानांसमुद्रःसरितामिव ॥ त्रिदशानांयथाशक्रोवसूनामिवहव्यवाट्॥२३॥ मृगाणामिवशार्दूलोगरुडःपततामिव॥ वरःसन्नह्यमानानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति॥२४॥ अर्जुनउवाच॥ प्रतिज्ञांषंढकोऽस्मीतिकरिष्यामिमहीपते॥ ज्याघातौहिमहांतौमेसंवर्तुंनृपदुष्करौ॥ २५॥ वलयैश्छादयिष्यामिबाहूकिणकृताविमौ॥ कर्णयोःप्रतिमुच्याहंकुंडलेज्वलनप्रभे ॥ २६॥ पिनद्धकंबुःपाणिभ्यांतृतीयांप्रकृतिंगतः॥ वेणीकृतशिराराजन्नाम्नाचैवबृहन्नला॥ २७॥ पठन्नाख्यायिकाश्चैवस्त्रीभावेनपुनःपुनः॥ रमयिष्येमहीपालमन्यांश्चांतःपुरेजनान्॥२८॥ गीतंनृत्यंविचित्रंचवादित्रंविविधंतथा॥ शिक्षयिष्याम्यहंराजन्विराटस्यपुरस्त्रियः॥ २९॥ प्रजानांसमुदाचारंबहुकर्मकृतंवदन्॥ छादयिष्यामिकौंतेयमाययात्मानमात्मना॥ ३० ॥ युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥ उषिताऽस्मीतिवक्ष्यामिपृष्टोराज्ञाचपांडव॥ ३१ ॥ एतेनविधिनाछन्नःकृतकेनयथानलः॥ विहरिष्यामिराजेंद्रविराटभवनेसुखम्॥ ३२॥ ॥ इतिश्रीमहा०विराटप०पांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेद्वितीयोऽध्यायः॥ २ ॥

॥ २६ ॥ पिनद्धाःकंबवःशंखवलयानियेनसःपिनद्धकंबुःतृतीयांप्रकृतिंस्त्रीपुंसापेक्षयाक्लीबत्वं तृतीयंगतःप्राप्तः नरइतिरलयोर्डलयोश्चाभेदान्नरः बृहंश्चासौनरश्चेतिनारायणसखआद्योनरइत्यर्थः स्त्रीत्वंस्वरूपगोपनार्थम्॥२७॥ आख्यायिकाःपूर्वराजचरितानि ॥२८ ॥२९॥ समुदाचारंसमीचीनमुत्कृष्टतरंमहावदान्यत्वादिरूपम् ताभिःकृतंबहुकर्मचवदन् माययाकपटक्लीबवेषेण आत्मानंशरीरम् आत्मना बुद्ध्या ॥ ३० ॥ परितश्चारयितुंशीलंयस्याःसापरिचारिणीसैवपरिचारिकाद्रौपद्याःभर्तेतिगूढोभिसंधिः पक्षेपरिचारिकासेवाकर्त्री ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिवि०नैल०भारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

इत्येवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ परिरक्षणे अश्वानामितिशेषः ॥ ३ ॥ पंथानूआयुर्वेदंआध्वर्यवंचवेत्तीतिग्रंथिकोऽश्विनोःसुतत्वात् अश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूइतिश्रुतेः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अश्वेषुनास्तिश्वोये
षांतिशूराःसमरेतृणीकृतप्राणास्तेषुअधिकृतोमुख्यइतिगूढाशयः पक्षेस्पष्टोर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ संख्यानेपरीक्षायाम् ॥ ८ ॥ तंतिपालःतंतिर्बलीवर्दायस्यांदीर्घस्थूलरज्ज्वांवणिग्भिरल्पैर्दामभिर्बद्ध्यंतेसाप्रकृतोप
योगिनी गूढाभिसंधौतुतंतिर्वाक् तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानीतिश्रुतेर्वाक्पालः युष्मद्वचनार्थानुष्ठातेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥ इयंहीति माताकुलवृत्तिः आदिभूमिःगौर्वा मातागौर्यादिजननी

वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तथार्जुनोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ वाक्यंतथासौविरराभभूयोनृपोऽपरंभ्रातरमाबभाषे ॥ १ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥
किंत्वंनकुलकुर्वाणस्तत्रतातचरिष्यसि ॥ कर्मतत्त्वंसमाचक्ष्वराज्येतस्यमहीपतेः ॥ सुकुमारश्चशूरश्चदर्शनीयःसुखोचितः ॥ २॥ ॥नकुलउवाच॥ ॥अश्वबं
धोभविष्यामिविराटनृपतेरहम् ॥ सर्वथाज्ञानसंपन्नःकुशलःपरिरक्षणे ॥ ३॥ ग्रंथिकोनामनाम्नाहंकर्मैतत्सुप्रियंमम ॥ कुशलोस्म्यश्वशिक्षायांतथैवाश्वचिकि
त्सने ॥ प्रियाश्वसततंमेऽश्वाःकुरुराजयथातव ॥४॥ येमामामंत्रयिष्यंतिविराटनगरेजनाः ॥ तेभ्यएवंप्रवक्ष्यामिविहरिष्याम्यहंयथा ॥५॥ पांडवेनपुरातातअ
श्वेष्वधिकृतःपुरा॥ विराटनगरेछन्नश्चरिष्यामिमहीपते ॥६॥ युधिष्ठिरउवाच॥सहदेवकथंतस्यसमीपेविहरिष्यसि ॥ किंवात्वंकर्मकुर्वाणःप्रच्छन्नोविहरिष्यसि
॥ ७ ॥ सहदेवउवाच ॥ गोसंख्याताभविष्यामिविराटस्यमहीपतेः ॥ प्रतिषेद्धाचदोग्धाचसंख्यानेकुशलोगवाम् ॥ ८ ॥ तंतिपालइतिख्यातोनाम्नाहंविदितस्त्व
थ ॥ निपुणंचचरिष्यामिव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ९ ॥ अहंहिसततंगोषुभवताप्रहितःपुरा ॥ तत्रमेकौशलंसर्वमवबुद्धंविशांपते ॥ १० ॥ लक्षणंचरितंचापिगवांय
च्चापिमंगलम् ॥ तत्सर्वंमेसुविदितमन्यच्चापिमहीपते ॥ ११॥ वृषभानपिजानामिराजन्पूजितलक्षणान् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते ॥ १२॥ सोहमे
वंचरिष्यामिप्रीतिरत्रहिमेसदा ॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचपार्थिवम् ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इयंहिनःप्रियाभार्याप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ मातेव
परिपाल्याचपूज्याज्येष्ठेवचस्वसा ॥ १४॥ केनस्मद्रौपदीकृष्णाकर्मणाविचरिष्यति ॥ नहिकिंचिद्विजानातिकर्मकर्तुंयथास्त्रियः ॥ १५॥ सुकुमारीचबालाचराज
पुत्रीयशस्विनी॥पतिव्रतामहाभागाकथंनुविचरिष्यति ॥ १६॥ माल्यगंधानलंकारान्वस्त्राणिविविधानिच॥एतान्येवाभिजानातियतोजाताहिभामिनी॥ १७॥

गोब्राह्मण्यादिभूमिषुइतिमेदिनी स्वसाअंबिकापार्वतीवत्पूज्येत्यर्थः एषतेरुद्रभागःसहस्वस्त्रांबिकयातंजुषस्वशरद्वाअस्यांबिकास्वसेतिमंत्रब्राह्मणदर्शनात् जायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनइतितस्याअपि
देवतात्वेनसंस्तवात् मातासस्यवतीभूमिर्धेनुर्ज्येष्ठास्वसाभवेदित्यप्युदाहरंति॥ १४॥ १५॥ बालानित्यनूतना ॥ १६ ॥ यतोयस्मिन्दिनेजातातत आरभ्यमाल्यादिन्भोगानेववेत्ति नक्लेशानित्यर्थः ॥ १७॥

सैरंध्रीति सीरंप्रतिसीरांतःपटःध्रियेतेनयाऽस्यैवेतिसीरंध्रासैवसैरंध्री स्वार्थेतद्धितः अंतःपुरपरिचारिका राजभार्यावा सैरंध्रीपरवेश्मस्थाशिल्पकृत्स्ववशास्त्रियाम् वर्णसंकरसंभूतस्त्रीमहिल्लिकयोरपीतिविश्वः मतल्लिकयोरितिमेदिनीपाठः आद्येमहिल्लिकाराजदाराः द्वितीयेमतल्लिकाःप्रशस्तस्त्रियइति दासीपक्षेअरक्षिताइतिच्छेदःस्ववशाइत्युक्तेः पक्षेरक्षिताइत्येष भुजिष्यापालनीयापालयित्रीच भुजपालनाभ्य वहारयोरित्यस्यरूपम् नैवमन्याःस्त्रियोरूपवतीर्यांतिप्राप्नुवंतिपश्यंतीतरेइत्यर्थः दासीइतिभावः पक्षेनैवंप्रकाशेयांतिसंचरंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ द्रौपद्याःपरिचारिकेतिराहोःशिरइतिवद्भेदेपिभेदोपचारः द्रौप

द्रौपद्युवाच॥ ॥सैरंध्र्योरक्षितालोकेभुजिष्याःसंतिभारत॥ नैवमन्याःस्त्रियोयांतिइतिलोकस्यनिश्चयः॥साहंब्रुवाणासैरंध्रीकुशलाकेशकर्मणि॥१८॥युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥उषितास्मीतिवक्ष्यामिपृष्टाराज्ञाचभारत॥१९॥ आत्मगुप्ताचरिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥२०॥सुदेष्णांप्रत्युपस्थास्येराजभार्यांयशस्विनीम् ॥सारक्षिष्यतिमांप्राप्तांमाभूत्तेदुःखमीदृशम्॥ २१॥युधिष्ठिरउवाच॥ कल्याणंभाषसेकृष्णेकुलेजातासिभामिनि॥ नपापमभिजानासि साध्वीसाधुव्रतेस्थिता॥ २२॥ यथानदुर्हृदःपापाभवंतिसुखिनःपुनः॥ कुर्यास्तत्त्वंहिकल्याणिलक्षयेयुर्नतेतथा॥ २३॥ ॥ इतिविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेतृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥४॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कर्माण्युक्तानियुष्माभिर्यानियानिकरिष्यथ॥ ममचापियथाबुद्धिरुचिताविधिनिश्चयात्॥ १॥पुरोहितोयमस्माकमग्निहोत्राणिरक्षतु॥ सूदपौरोगवैःसार्धंद्रुपदस्यनिवेशने॥ २॥ इंद्रसेनमुखाश्चेमेरथानादायकेवलान्॥ यांतुद्वारवतींशीघ्रमितिमेवर्ततेमतिः॥ ३॥ इमाश्चनार्योद्रौपद्याःसर्वाश्चपरिचारिकाः॥ पंचालानेवगच्छंतुसूदपौरोगवैःसह॥ ४॥ सर्वैरपिचवक्तव्यंनप्राज्ञायंतपांडवाः॥ गताह्यस्मानपाहायसर्वेद्वैतवनादिति॥ ५॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतेन्योन्यमामंत्र्यकर्माण्युक्त्वापृथक्पृथक्॥ धौम्यमामंत्रयामासुःसचतान्मंत्रमब्रवीत्॥६॥ धौम्यउवाच॥ विहितंपांडवाःसर्वंब्राह्मणेषुसुहृत्सुच॥ यानेप्रहरणेचैवतथैवाग्निषुभारत॥७॥ त्वयारक्षाविधातव्याकृष्णायाःफाल्गुनेनच॥ विदितंवोयथासर्वंलोकवृत्तमिदंतव॥८॥ विदितेचापिवक्तव्यंसुहृद्भिरनुरागतः॥ एषधर्मश्चकामश्चअर्थश्चैवसनातनः॥ ९॥

दीरूपायुधिष्ठिरस्यपरिचारिकेत्यर्थः॥ १९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ ॥ इ०वि०नै०भा०तृतीयोऽध्यायः॥३॥ ४॥ कर्माणीति॥ १॥ अग्निहोत्राणिअग्निहोत्रपात्राण्यरणीसहितानि होमसाधनभूताधेनुर्वा॥२॥३॥४॥ नप्राज्ञायंतेतियथार्थमेव रहस्येवैतैर्मत्स्यदेशेवस्तव्यमितिमंत्रितत्वात्॥५॥६॥ विहितंशास्त्रोक्तंब्राह्मणादिषुउपस्थितेषुपरिचर्यादिकंपांडवाःसर्वंजानंतीतिशेषः यानेविजययात्रायांप्रहरणे युद्धे यद्यप्येवंतथापिकिंचिद्वक्ष्यामीतिभावः॥७॥ तदेवाह त्वयेति त्वयायुधिष्ठिरेणइदंलोकवृत्तंप्राकृतजनशीलं अरक्ष्यमाणासुस्त्रीषुसाध्वीष्वपिअन्याय्यकल्पनं अतःकृष्णारक्ष्यैवेत्यर्थः॥८॥ विद्वांसोपिसुहृद्भिःप्रीत्यावश्यंबोधनीयाएवेत्याह विदितेचापीति एवंसौहार्दप्रदर्शनेनधर्मादयोऽनुसृताभवंतीतिभावः॥ ९॥

हंतेत्यनुकंपायां राजवसतिंराजकुलेवासं तद्विधिमित्यर्थः ॥ १० ॥ दुर्वसंदुःखेनवस्तुंशक्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ दृष्टद्वारःप्रतीहारद्वारानिवेद्यैवराजानंद्रष्टुमिच्छेन्नत्वननुज्ञातइत्यर्थः दिष्टेत्यपिपाठः पाठांतरेर
हस्येषुमंत्रकार्येषुनविश्वसेत्संमतोस्मीतिबुद्ध्यातत्रनगच्छेत् पुत्रादिष्वपिअविश्वस्ताराजानोमंत्रविप्लवभयात्सद्योमारयेयुरितिभावः तदेवेति परेणसहवैरंमाभूदितिपरासनंनान्विच्छेत् ॥ १३ ॥ यानंपरकी
यमितिशेषः ॥ १४ ॥ दुष्टचारिणोदुष्टाश्चाराः यत्रयत्रद्यूतमद्यवेश्यादिस्थानेषुस्वनगरस्थपरकीयचारमंडलेवाआसीनमेनंद्यूतादिप्रियोयंपरैर्भेदितोयमितिशंकेरंस्तत्रनोपविशेत् राजगामिपैशुन्यभयादित्य
र्थः ॥ १५ ॥ नानुशिष्यात्इदमित्थंकुर्वितिनाज्ञापयेत् तूष्णींमौनेनकालेपराक्रमसमयेसमभिपूजयेत्स्तुवीत ॥ १६ ॥ स्तुतिरप्यभूतार्थानकर्तव्येत्याह असूयंतीति दूषयंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ येंऽतःपुरचराः

अतोहमपिवक्ष्यामिहेतुमत्रनिबोधत ॥ हंतेमांराजवसतिंराजपुत्राब्रवीम्यहम् ॥ १० ॥ यथाराजकुलंप्राप्यसर्वान्दोषांस्तरिष्यथ ॥ दुर्वसंचैवकौरव्यजानतारा
जवेश्मनि ॥ ११ ॥ अमानितैर्मानितैर्वाअज्ञातैःपरिवत्सरम् ॥ ततश्चतुर्दशेवर्षेचरिष्यथयथासुखम् ॥ १२ ॥ दृष्टद्वारोलभेद्द्रष्टुंराजस्वेषुनविश्वसेत् ॥ तदेवासन
मन्विच्छेद्यत्रनाभिपतेत्परः ॥ १३ ॥ योनयानंनपर्यंकंनपीठंनगजंरथम् ॥ आरोहेत्संमतोस्मीतिसराजवसतिंवसेत् ॥ १४ ॥ यत्रयत्रैनमासीनंशंकेरन्दुष्टचारि
णः ॥ नतत्रोपविशेद्योवैसराजवसतिंवसेत् ॥ १५ ॥ नचानुशिष्याद्राजानमपृच्छंतंकदाचन ॥ तूष्णींत्वेनमुपासीतकालेसमभिपूजयेत् ॥ १६ ॥ असूयंतिहिरा
जानोजनाननृतवादिनः ॥ तथैवचावमन्यंतेमंत्रिणंवादिनंमृषा ॥ १७ ॥ नैषांदारेषुकुर्वीतमैत्रींप्राज्ञःकदाचन ॥ अंतःपुरचरायेचद्वेष्टियानहिताश्चये ॥ १८ ॥
विदितेचास्यकुर्वीतकार्याणिसुलघून्यपि ॥ एवंविचरतोराज्ञिनक्षतिर्जायतेक्वचित् ॥ १९ ॥ गच्छन्नपिपरांभूमिमपृष्टोह्यनियोजितः ॥ जात्यंधइवमन्येतमर्या
दामनुचिंतयन् ॥ २० ॥ नहिपुत्रंननप्तारंनभ्रातरमरिंदमाः ॥ समतिक्रांतमर्यादंपूजयंतिनराधिपाः ॥ २१ ॥ यत्नाच्चोपचरेदेनमग्निवद्देववत्त्विह ॥ अनृतेनोपची
र्णोहिहन्यादेवनसंशयः ॥ २२ ॥ यद्यद्भर्तानुयुंजीततत्तदेवानुवर्तयेत् ॥ प्रमादमवलेपंचकोपंचपरिवर्जयेत् ॥ २३ ॥

यांश्चराजाद्वेष्टियेचराज्ञोऽहिताद्वेष्टारस्तैःसर्वैःसहमैत्रींनकुर्यात् ॥ १८ ॥ राज्ञिराजसन्निधौविचरतोविचारपूर्वकंवसतोनक्षतिर्मानहान्यादिर्जायते ॥ १९ ॥ गच्छन्निति परांउत्कृष्टांभूमिंनित्यंगच्छन्आस
नार्थंप्राप्नुवन् राज्ञाअपृष्टोऽसंभाषितोऽनियोजितःस्वेस्थानेउपविशेत्यनाज्ञप्तोजात्यंधइवतत्स्थानमपश्यंतमिवात्मानंमन्येत यावद्राजानसंभाषतेनाप्यासनंदिशतितावत्प्रतीक्षेतैवेत्यर्थः ॥ २० ॥ अन्यथादो
षमाह नहीति ॥ २१ ॥ यत्नादिति अतिसान्निध्यादग्निरिवराजादहति अवज्ञानाद्देवइवसर्वंहरतीत्यर्थः अनृतेनकूटकार्षापणादिनाउपचीर्णआराधितःहन्यादेव ॥ २२ ॥ भर्ताराजाअनुयुंजीतआज्ञाप
येत्पृच्छेद्वाअनुवर्तयेत्कुर्यात्वदेद्वा प्रमादंअनवधानतां अवलेपंशौर्यादिगर्वम् ॥ २३ ॥

समर्थनासुकार्याकार्यपरीक्षासुहितंपरिणामसुखंप्रियंश्रुतिसुखंचवदेत् उभयोःसमुच्चयासंभवेप्रियादपिहितंभवेत्प्रियंत्यक्त्वापियद्धितंभवेत्तदेववदेन्नतुहितविरोधिप्रियंवदेदित्यर्थः॥ २४ ॥ अस्यसर्वार्थेषु सर्वेष्वर्थसाधनेषुअनुकूलोयत्नवान्भवेत् नतुप्रातिकूल्यमालस्यंवाकुर्यादित्यर्थः ॥ २५ ॥ पंडितःपरिहासकः पंडितःसिद्धकेकवाविति विश्वः खंडितइतिपाठेविच्छिन्नयनसेवेतकिंत्वविच्छेदेनैवसेवेतेत्यर्थः अप्रमत्तोऽवहितः ॥ २६ ॥ स्वस्थानात्राजदत्तान्नविकंपेतनचलेत् ॥ २७ ॥ पंडितोविद्यावान्राजानंकथाभीरमयन्पार्श्वेतिष्ठेत् रक्षिणांराजगोप्तॄणांतुस्थानंपृष्ठतः ॥ २८ ॥ शूरेणपंडितेनवापुरस्तात्आसनंउपवेशनंनकर्तव्यमित्यर्थः राज्ञांसंदर्शनेसमक्षंप्रदत्तमपिभक्तवेतनादिदानंअहंपूर्विकयानाकारितःसन्नसंजयेत्स्वीकुर्यात् ॥ २९ ॥ एतत्तुधार्ष्ट्यंदरिद्राणामपिव्यलीकस्थानमप्रियपदंकिमुतराज्ञामि

समर्थनासुसर्वासुहितंचप्रियमेवच ॥ संवर्णयेत्तदेवास्यप्रियादपिहितंभवेत् ॥ २४ ॥ अनुकूलोभवेच्चास्यसर्वार्थेषुकथासुच ॥ अप्रियंचाहितंयत्स्यात्तदस्मैनानुवर्णयेत् ॥ २५ ॥ नाहमस्यप्रियोस्मीतिमत्वासेवेतपंडितः॥ अप्रमत्तश्चसततंहितंकुर्यात्प्रियंचयत् ॥ २६ ॥ नास्यानिष्टानिसेवेतनाहितैःसहसंवदेत्॥ स्वस्थानान्नविकंपेतसराजवसतिंवसेत् ॥ २७ ॥ दक्षिणंवाथवामंवापार्श्वमासीतपंडितः॥ रक्षिणांह्यात्तशस्त्राणांस्थानंपश्चाद्विधीयते ॥ २८ ॥ नित्यंहिप्रतिषिद्धंतुपुरस्तादासनंमहत् ॥ नचसंदर्शनेकिंचित्प्रवृत्तमपिसंजयेत् ॥ २९ ॥ अपिह्येतद्दरिद्राणांव्यलीकस्थानमुत्तमम् ॥ नमृषाभिहितंराज्ञांमनुष्येषुप्रकाशयेत् ॥ ३० ॥ असूयंतिहिराजानोनरानन्नृतवादिनः ॥ तथैवंचावमन्यंतेनरान्पंडितमानिनः ॥ ३१ ॥ शूरोस्मीतिनदृप्तःस्याद्बुद्धिमानितिवापुनः ॥ प्रियमेवाचरन्राज्ञःप्रियोभवतिभोगवान् ॥ ३२ ॥ ऐश्वर्यंप्राप्यदुष्प्रापंप्रियंप्राप्यचराजतः ॥ अप्रमत्तोभवेद्राज्ञःप्रियेषुचहितेषुच ॥ ३३ ॥ यस्यकोपोमहाबाधःप्रसादश्चमहाफलः॥ कस्तस्यमनसापीच्छेदनर्थंप्राज्ञसंमतः ॥ ३४ ॥ नचौष्ठौनभुजौजानूनचवाक्यंसमाक्षिपेत् ॥ सदावातंचवाचंचष्ठीवनंचाचरेच्छनैः ॥ ३५ ॥ हास्यवस्तुषुचान्यस्यवर्तमानेषुकेषुचित् ॥ नातिगाढंप्रहृष्येतनचाप्युन्मत्तवद्धसेत् ॥ ३६ ॥ नचातिधैर्येणचरेद्गुरुतांहिव्रजेत्ततः ॥ स्मितंतुमृदुपूर्वेणदर्शयेतप्रसादजम् ॥ ३७ ॥

तिभावः उत्तमंपरमं नेति राज्ञोदितमनृतंबहिर्नप्रकाशयेत् ॥ ३० ॥ हियस्मात्अनृतवादिनोनृपान्हियतोन्येराजानोऽसूयंतिदोषवत्त्वेनकीर्तयंति तस्मात्स्वामिनोऽकीर्तिकरंनवदेदित्यर्थः अवमन्यंतेराजानइतिशेषः ॥ ३१ ॥ प्रियोभोगवांश्चभवतीतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नचेति क्रोधचापलयोःसूचकमोष्ठादीनांसमाक्षेपंप्रचालनंनकुर्यादित्यर्थः वातंमुखजंअधस्तनंवाशनैरितरेणाज्ञातंयथाभवेत्तथाकुर्यादित्यर्थः ॥ ३५ ॥ हास्येति अन्यस्यराजसेवकस्यहास्यवस्तुषुहास्यास्पदेषुअयथास्थितेषुउष्णीषादिषुवर्तमानेषुनिमित्तेषुतदीयवैकल्येनातिगाढंनप्रहृष्येत्नापिहसेत् तावतैवराजानएनंक्षुद्रंमन्यंतइतिभावः नचैवंभूतेनिमित्तेसतिधैर्येणकाष्ठवत्स्थेयमित्याह नातीति ॥ ३६ ॥ गुरुतांजडताम् किमप्ययंनजानातीतिवदेयुरितिभावः अतएवस्मितंमृदुपूर्वंकिंचिद्दर्शयेदेव ॥ ३७ ॥

नहर्षयेत्नद्वष्येत् असंमूढःसेवायांएकाग्रः ॥ ३८ ॥ राजातदाश्रिताश्चस्तोतव्याएवेत्याह राजानमिति संवर्तयतीतिपाठेऽनुसरति तिष्ठतेप्रकाशते ॥ ३९ ॥ ननिर्वदतिनिंनिंदति दंडितोप्यमात्यःपुनरभ्युदयकामोराजानंननिंदेदित्यर्थः ॥ ४० ॥ योराज्ञोविषयेभवेत्देशेवसेत् योवाराज्ञउपजीवीसराज्ञोगुणवादीश्यादितिसंबंधः ॥ ४१ ॥ बलाद्धठात्भोक्तुंकुटिलीकर्तुंयेनकेनचिद्व्याजेनलोकान्दंडयेतिशिक्षयन्नृपःप्रार्थयेत्सराज्ञःप्रियोपिबहुजनविरोधात्चिरंस्थानंपदंनतिष्ठेत्नाधितिष्ठेत् अवश्यंपदच्युतोभवेदित्यर्थः भोक्तुमितिभुजकौटिल्येइत्यस्यरूपम् ॥ ४२ ॥श्रेयइति राज्ञःसकाशादात्मनःस्वस्यश्रेयोधनमानादिलाभंदृष्ट्वापरंअन्यंसदासर्वदाराज्ञासार्धंनसंवदेन्नसंवादयेत् किंतुमहाराजोनभवादृशान्मंत्रेलक्षयतीत्येवलोकेपरंदर्शयेत् योग्यभूमिषुयुद्धेपरराष्ट्रिकैःसहसंलापेवाराजानंविशेषयेत्राज्ञोपेक्षयास्वीयंशौर्य

लाभेनहर्षयेद्यस्तुनव्यथेद्योऽवमानितः॥ असंमूढश्चयोनित्यंसराजवसतिंवसेत्॥ ३८॥ राजानंराजपुत्रंवासंवर्णयतियःसदा ॥ अमात्यःपंडितोभूत्वासचिरंतिष्ठतेप्रियः॥३९॥प्रगृहीतश्चयोऽमात्योनिगृहीतस्त्वकारणैः॥ ननिर्वदतिराजानंलभतेसंपदंपुनः॥ ४०॥ प्रत्यक्षंचपरोक्षंचगुणवादीविचक्षणः॥ उपजीवीभवेद्राज्ञोविषयेयोपिवाभवेत्॥ ४१॥ अमात्योहिबलाद्भोक्तुंराजानंप्रार्थयेतयः॥ नसतिष्ठेच्चिरंस्थानंगच्छेच्चप्राणसंशयम्॥४२॥ श्रेयःसदात्मनोदृष्ट्वापरंराज्ञानसंवदेत्॥ विशेषयेच्चराजानंयोग्यभूमिषुसर्वदा॥ ४३॥ अम्लानोबलवान्शूरश्छायेवानुगतःसदा॥ सत्यवादीमृदुर्दांतःसराजवसतिंवसेत्॥ ४४॥ अन्यस्मिन्प्रेष्यमाणेतुपुरस्ताद्यःसमुत्पतेत्॥ अहंकिंकरवाणीतिसराजवसतिंवसेत्॥ ४५॥ आंतरेचैवबाह्येचराज्ञायश्चाथसर्वदा॥आदिष्टोनैवकंपेतसराजवसतिंवसेत्॥ ४६॥ योवैगृहेभ्यःप्रवसन्प्रियाणांनानुसंस्मरेत्॥ दुःखेनसुखमन्विच्छेत्सराजवसतिंवसेत्॥ ४७॥ समवेषंनकुर्वीतनोच्चैःसन्निहितोवसेत्॥ नमंत्रंबहुधाकुर्यादेवंराज्ञःप्रियोभवेत्॥ ४८॥ नकर्मणिनियुक्तःसन्धनंकिंचिदपिस्पृशेत्॥ प्राप्नोतिहिहरन्द्रव्यंबंधनंयदिवावधम्॥ ४९॥ यानंवस्त्रमलंकारंयच्चान्यत्संप्रयच्छति॥ तदेवधारयेन्नित्यमेवंप्रियतरोभवेत्॥ ५०॥

यौक्तिकत्वंवाऽधिकंदर्शयेत् तेनराजाप्रीयतइतिभावः ॥ ४३॥ अम्लानःउत्साही बलवान्धीबलयुक्तः मृदुःअनिष्ठुरः दांतोजितेंद्रियःसुशिक्षितोवा ॥ ४४ ॥ अन्यस्मिन्पुंसिकस्यचित्कार्यस्यार्थेप्रेष्यमाणेएहिइदंकुर्वित्युच्यमानेसतियस्तदागमनात्पूर्वंसमुत्पतेत्तत्कार्यंकर्तुंसशीघ्रकारीराजवसतिंवसेत् ॥ ४५ ॥ आंतरेधनदारसंरक्षणादौ बाह्येसामंतजयेआदिष्टआज्ञप्तोनैवकंपेतनैवसंशयंभयंवाकुर्यात् अनिःसंशयोऽनिर्भयश्चतत्कार्यंकुर्यादेवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ प्रियाणांप्रियाणिस्त्रीपुत्रान्नपानादिसुखानि दुःखेनप्रवासादिना ॥ ४७ ॥ समवेषंवस्त्रालंकारादिकंराज्ञासमानंनकुर्यात् उच्चैःअतिशयेन बहुधाबहुप्रकारंनकुर्यात्नभिद्यादित्यर्थः ॥ ४८ ॥ धनंउत्कोचादिनाप्राप्तंकिंचिदपिअत्यल्पमपिनस्पृशेत् ॥ ४९ ॥ यत्संप्रयच्छतिराजातदेवराजदत्तंयानादिकंधारयेत्नतुतदन्यस्मैदद्यादित्यर्थः ॥ ५० ॥

संयम्यनिगृह्य इमंत्रयोदशंसंवत्सरंहेतातयुधिष्ठिरयूयंसर्वेतथाशीलाःयथोक्तसद्वृत्ताःसंतोबुभूषतऐश्वर्यंप्राप्तुमिच्छत अथअनंतरंस्वविषयंस्वदेशंप्राप्ययथाकामंयथेष्टंकरिष्यथक्रीडामितिशेषः॥५१॥५२॥ अनंतरंअनुपदंकार्यंशांतिकंपौष्टिकंच अस्यअज्ञातवासदुःखस्यतारणाय प्रस्थानायशत्रून्प्रतियोद्धुंगमनायजयायचयत्कर्मप्रभवतितत्कर्तुमर्हसि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ समिध्यउद्दीप्य समृद्धिर्जनाभिसंपत्तिः वृद्धिर्युद्धेविशेषः लाभोराज्यस्य लब्धायाअपिपृथिव्याविजयायवशीकरणाय ॥ ५५ ॥ षट्द्रौपद्यासहिताः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैल० भारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

एवंसंयम्यचित्तानियतव्रतःपांडुनंदनाः॥ संवत्सरमिमंतातत्तथाशीलाबुभूषत॥ अथस्वविषयंप्राप्ययथाकामंकरिष्यथ॥५१॥ युधिष्ठिरउवाच॥ अनुशिष्टाःस्म भद्रंतेनैतद्वक्तास्तिकश्चन॥ कुंतीमृतेमातरंनोविदुरंवामहामतिम्॥ ५२॥ यदेवानंतरंकार्यंतद्भवान्कर्तुमर्हति॥तारणायास्यदुःखस्यप्रस्थानायजयायच॥५३॥ वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाधौम्योथद्विजसत्तमः॥ अकरोद्विधिवत्सर्वंप्रस्थानेयद्विधीयते॥ ५४॥ तेषांसमिध्यतानग्नीन्मंत्रवच्चजुहावसः॥ समृद्धिवृद्धिलाभायपृथिवीविजयायच॥ ५५॥ अग्नीन्प्रदक्षिणीकृत्यब्राह्मणांश्चतपोधनान्॥ याज्ञसेनींपुरस्कृत्यषडेवाथप्रवव्रजुः॥ ५६ ॥ गतेषुतेषुवीरेषुधौम्योथ जपतांवरः ॥ अग्निहोत्राण्युपादायपंचालानभ्यगच्छत॥ ५७ ॥ इंद्रसेनादयश्चैवयथोक्ताःप्राप्ययादवान् ॥ रथानश्वांश्चरक्षंतःसुखमूषुःसुसंवृताः ॥ ५८ ॥ इतिविराटपर्वणि पांड० धौम्योपदेशेचतुर्थोऽध्यायः॥४॥ वैशंपायनउवाच॥ तेवीराबद्धनिस्त्रिंशास्तथाबद्धकलापिनः॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःकालिंदीमभितोययुः॥ १ ॥ ततस्तेदक्षिणंतीरमन्वगच्छन्पदातयः॥ निवृत्तवनवासाहिस्वराष्ट्रंप्रेप्सवस्तदा ॥ वसंतोगिरिदुर्गेषुवनदुर्गेषुधन्विनः॥ २॥ विध्यंतोमृगजातानि महेष्वासामहाबलाः॥ उत्तरेणदशार्णांस्तेपंचालान्दक्षिणेनच॥ ३ ॥ अंतरेणयकृल्लोमान्शूरसेनांश्चपांडवाः॥लुब्धाब्रुवाणामत्स्यस्यविषयंप्राविशन्वनात्॥ ॥ ४ ॥ धन्विनोबद्धनिस्त्रिंशाविवर्णाःश्मश्रुधारिणः॥ ततोजनपदंप्राप्यकृष्णाराजानमब्रवीत्॥ ५॥ पश्यैकपद्योदृश्यंतेक्षेत्राणिविविधानिच ॥ व्यक्तंदूरेविराटस्यराजधानीभविष्यति॥वसामेहापरांरात्रिंबलवान्मेपरिश्रमः॥६॥युधिष्ठिरउवाच॥ धनंजयसमुद्यम्यपांचालींवहभारत॥राजधान्यांनिवत्स्यामोविमुक्ताश्चवनादितः॥७॥वैशंपायनउवाच॥ तामादायार्जुनस्तूर्णंद्रौपदींगजराडिव ॥ संप्राप्यनगराभ्यासमवतारयदर्जुनः॥८॥

तेवीराइति निस्त्रिंशःखड्गः कलापिनस्तूणवंतः ततायुधेतिपाठेसज्जीकृतधनुषः ततायुधाश्चतेकलापिनश्चेतिविग्रहः बद्धंगोधातलंज्याघातवारणाख्यंअंगुलित्राणंचयैस्तेबद्धगोधांगुलित्राणाः गोधातलनिहाकयोरितिमेदिनी ॥१॥२॥ ३॥ अंतरेणमध्यतः मत्स्यस्यैवराज्ञोलुब्धाव्याधाःस्मइतिब्रुवाणाः पक्षेराज्याकांक्षिणः लुब्धआकांक्षिणिव्याधेइतिमेदिनी विषयंमत्स्यस्यैवदेशं लुब्धत्वाभिनयार्थंविवर्णाः॥४॥५॥एकपद्यःक्षेत्रगामिनःक्षुद्रमार्गाः॥६॥७॥८॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कूटेइवकूटेउच्चप्रदेशे मायादिश्रृंगयोःकूटमितिमेदिनी दुरारोहाश्मशानस्थलत्वात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्पथेमार्गाद्बहिर्भूते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संपन्नबलानांदेवा
राधनप्राप्तबलानामसुरादीनामपिसूदनम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सैंधवंजयद्रथम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ संक्रंदनःशत्रूणामाक्रंदनकरः ॥ २५॥ अपज्यंज्यारहितम् ॥ २६॥ विपाठान्बाणविशेषान्तात्

सराजधानींसंप्राप्यकौंतेयोर्जुनमब्रवीत् ॥ क्वायुधानिसमासज्यप्रवेक्ष्यामःपुरंवयम्॥ ९॥ सायुधाश्चप्रवेक्ष्यामोवयंतातपुरंयदि ॥ समुद्वेगंजनस्यास्यकरिष्या
मोनसंशयः॥ १०॥ गांडीवंचमहद्गाढंलोकेचविदितंनृणाम्॥तच्चेदायुधमादायगच्छामोनगरंवयम् ॥क्षिप्रमस्मान्विजानीयुर्मनुष्यानात्रसंशयः॥ ११॥ ततो
द्वादशवर्षाणिप्रवेष्टव्यंवनेपुनः॥ एकस्मिन्नपिविज्ञातेप्रतिज्ञातंहिनस्तथा॥ १२॥ अर्जुनउवाच॥ इयंकूटेमनुष्येंद्रगहनामहतीशमी॥ भीमशाखादुरारोहाश्म
शानस्यसमीपतः॥ १३॥ नचापिविद्यतेकश्चिन्मनुष्यइतिमेमतिः॥ योस्मान्निदधतोद्रष्टाभवेच्छस्त्राणिपांडवाः ॥ १४॥ उत्पथेहिवनेजातामृगव्यालनिषेवि
ते॥ समीपेचश्मशानस्यगहनस्यविशेषतः॥ १५॥ समाधायायुधंशम्यांगच्छामोनगरंप्रति॥ एवमत्रयथायोगंविहरिष्यामभारत॥ १६॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्त्वासराजानंधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥प्रचक्रमेनिधानायशस्त्राणांभरतर्षभ॥ १७॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोऽजयत्॥ स्फीतान्जनपदांश्चान्यानज
यत्कुरुपुंगवः॥ १८॥ तदुदारंमहाघोषंसंपन्नबलसूदनम्॥ अपज्यमकरोत्पार्थोगांडीवंसुभयंकरम्॥ १९॥येनवीरःकुरुक्षेत्रमभ्यरक्षत्परंतपः॥ अमुंचद्धनुषस्त
स्यज्यामक्षय्यांयुधिष्ठिरः॥ २०॥ पांचालान्येनसंग्रामेभीमसेनोजयत्प्रभुः॥ प्रत्यषेधद्बहूनेकःसपत्नांश्चैवदिग्जये ॥ २१॥ निशम्ययस्यविस्फारंव्यद्रवंतरणा
त्परे॥ पर्वतस्येवदीर्णस्यविस्फोटमशनेरिव॥ २२॥ सैंधवंयेनराजानंपर्यामृषितवानथ॥ ज्यापाशंधनुषस्तस्यभीमसेनोवतारयत्॥ २३॥ अजयत्पश्चिमामा
शांधनुषायेनपांडवः॥ माद्रीपुत्रोमहाबाहुस्ताम्रास्योमितभाषिता॥ २४॥ तस्यमौर्वीमपाकर्षच्छूरःसंक्रंदनोयुधि॥ कुलेनास्तिसमोरूपेयस्येतिनकुलःस्मृतः॥
॥ २५॥ दक्षिणांदक्षिणाचारोदिशंयेनाजयत्प्रभुः॥ अपज्यमकरोद्वीरःसहदेवस्तदायुधम्॥ २६॥ खड्गांश्चदीप्तान्दीर्घांश्चकलापांश्चमहाधनान्॥ विपाठान्क्षुर
धारांश्चधनुर्भिर्निदधुःसह॥ २७॥वैशंपायनउवाच॥ अथान्वशासन्नकुलंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥आरुह्येमांशमींवीरधनूंष्येतानिनिक्षिप॥ २८॥ तामुपारुह्यन
कुलोधनूंषिनिदधेस्वयम्॥ यानितस्यावकाशानिदिव्यरूपाण्यमन्यत॥ २९॥

शान्क्षुरधारांश्च ॥ २७ ॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान् ॥ २८ ॥ तस्याःशम्याःवकाशानि भागुरिमतेनअल्लोपः अवकाशाख्यानिसुषिरस्थानानि ॥२९॥

वर्षतिमेघःतिरोवर्षाणिअसंमुखानिवर्षाणिवृष्टिःयत्रापश्यततत्रपर्यबंधतपर्यबध्नात्॥ ३० ॥ ३१ ॥ पूतिकंअमंगलं अशीत्यधिकशतवर्षानोऽस्माकंइयमितिशवनिर्देशः पक्षेशमीआयुधरक्षकत्वात्मातेवा स्माकमित्यभिसंधिः ॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयंक्षत्रधर्मोयंयदायुधसंगोपनमितिगूढआशयः पक्षेअयंमातुर्वृक्षेबंधनाख्यः ॥३३॥३४॥३५॥ वत्स्यंतोवस्तुमिच्छंतः ॥३६॥ इतिविराट० नैलकं० भारतभावदीपे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ गच्छमानःगच्छन्दुर्गांदुर्गमसंकटतारिणीम् ॥१ ॥ नारायणेनदत्तायेवराः उमेतिभद्रकालीतिदेवास्त्वांपूजयिष्यंतीत्येवमादयोविष्णुपुराणादौश्रुतास्तत्प्रियां मंगल्यांमंगलप्रदाम्॥२॥

यत्रचापश्यतसर्वैतिरोवर्षाणिवर्षति ॥ तत्रतानिदृढैःपाशैःसुगाढंपर्यबंधत ॥३०॥ शरीरंचमृतस्यैकंसमबध्नंतपांडवाः॥ विवर्जयिष्यंतिनराद्दूरादेवशमीमिमाम्॥ ३१ ॥ आबद्धंशवमत्रेतिगंधमाघ्रायपूतिकम् ॥ अशीतिशतवर्षेयंमातानइतिवादिनः॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयमस्माकंपूर्वैराचरितोपिवा ॥ समासज्ज्याथवृक्षेस्मिन्निितिवैव्याहरंतिते ॥ ३३॥ आगोपालाविपालेभ्यआचक्षाणाःपरंतपाः॥ आजग्मुर्नगराभ्याशंपार्थाःशत्रुनिबर्हणाः॥३४॥ जयोजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः॥ इतिगुह्यानिनामानिचक्रेतेषांयुधिष्ठिरः॥ ३५ ॥ ततोयथाप्रतिज्ञाभिःप्राविशन्नगरंमहत्॥ अज्ञातचर्यांवत्स्यंतोराष्ट्रेवर्षंत्रयोदशम्॥३६॥
इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिपुरप्रवेशेअस्त्रसंस्थापनेपंचमोऽध्यायः॥५॥ ॥६॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विराटनगरंरम्यंगच्छमानोयुधिष्ठिरः॥ अस्तुवन्मनसादेवींदुर्गांत्रिभुवनेश्वरीम्॥१॥ यशोदागर्भसंभूतांनारायणवरप्रियाम्॥ नंदगोपकुलेजातांमंगल्यांकुलवर्धिनीम्॥ २॥कंसविद्रावणकरीमसुराणांक्षयंकरीम् ॥ शिलातटविनिक्षिप्तामाकाशंप्रतिगामिनीम्॥३॥ वासुदेवस्यभगिनींदिव्यमाल्यविभूषिताम्॥दिव्यांबरधरांदेवींखड्गखेटकधारिणीम्॥४॥भारावतरणेपुण्येयेस्मरंतिसदाशिवाम्॥तान्वैतारयतेपापात्पंकेगामिवदुर्बलाम्॥५॥स्तोतुंप्रचक्रमेभूयोविविधैःस्तोत्रसंभवैः॥आमंत्र्यदर्शनाकांक्षीराजादेवींसहानुजः॥६॥ नमोस्तुवरदेकृष्णेकुमारिब्रह्मचारिणि ॥ बालार्कसदृशाकारेपूर्णचंद्रनिभानने॥७॥चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेपीनश्रोणिपयोधरे॥मयूरपिच्छवलयेकेयूरांगदधारिणि॥ भासिदेवियथापद्मानारायणपरिग्रहः॥८॥ स्वरूपंब्रह्मचर्यंचविशदंतवखेचरि॥ कृष्णच्छविसमाकृष्णासंकर्षणसमानना॥९॥

शिलातटेकंसेनैवविनिक्षिप्तासतीआकाशंगताताम् ॥ ३ ॥ खेटकंचर्म ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्तोत्रार्थमेवसंभवउद्भवोयेषांनाम्नांवरदेइत्यादीनांतैःआमंत्र्यसंबोध्यस्तोतुंप्रचक्रमेइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ६ ॥ कृष्णेकृष्णस्वरूपे ॥ ७ ॥ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेइतिविष्णुब्रह्मरूपत्वमुक्तं मयूरपिच्छाभानिइंद्रनीलादिमणिखचितानिवलयानियस्यास्तथाविधे पद्मालक्ष्मीःअतएवनारायणपरिग्रहोविष्णुकांता ॥ ८ ॥ ब्रह्मचर्यमित्यनन्यगामित्वंदर्शितम् तेनलौकिकलक्ष्मीतोव्यावृत्तिः कृष्णच्छविर्नीलमेघस्तेनसमा कृष्णाकृष्णवर्णा ॥ ९ ॥

अष्टभुजामाह बिभ्रतीति विपुलौवराभयप्रदत्वेनऊर्जितौद्वौबाहू ततएकःपात्रीपात्रवान् पंकजीपंकजवान् घंटीघंटावान्पंचमः ॥ १०॥ पाशंधनुर्महाचक्रंचबिभ्रतीतिपूर्वेणान्वयः एतान्येवविविधान्यायुधानि कुंडलपूर्णौयौद्वौकर्णौताभ्यांविराजिता ॥ ११ ॥ केशबंधेनकबरीरूपेण ॥ १२ ॥ वेर्णीवर्णयति भुजंगेति भुजंगाभोगवासेनसर्पशरीराकारेण वासोवासनातेनतदाकारउपलक्ष्यते कटिसूत्रेणसह

बिभ्रतीविपुलौबाहूशक्रध्वजसमुच्छ्रयौ॥ पात्रीचपंकजीघंटीस्त्रीविशुद्धाचयाभुवि॥ १०॥ पाशंधनुर्महाचक्रंविविधान्यायुधानिच॥ कुंडलाभ्यांसुपूर्णाभ्यां कर्णाभ्यांचविभूषिता॥ ११ ॥ चंद्रविस्पर्धिनादेविमुखेनत्वंविराजसे॥ मुकुटेनविचित्रेणकेशबंधेनशोभिना॥ १२ ॥ भुजंगाभोगवासेनश्रोणिसूत्रेणराजता॥ विभ्राजसेचाबद्धेनभोगेनेवेहमंदरः॥ १३॥ ध्वजेनशिखिपिच्छानामुच्छ्रितेनविराजसे॥ कौमारंव्रतमास्थायत्रिदिवंपावितंत्वया॥ १४॥ तेनत्वंस्तूयसेदेवित्रिदशैःपूज्यसेपिच ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायमहिषासुरनाशिनि॥ प्रसन्नामेसुरश्रेष्ठेदयांकुरुशिवाभव॥ १५॥ जयात्वंविजयाचैवसंग्रामेचजयप्रदा॥ ममापिविजयंदेहिवरदात्वंचसांप्रतम्॥१६॥ विंध्येचैवनगश्रेष्ठेतवस्थानंहिशाश्वतम्॥ कालिकालिमहाकालिसीधुमांसपशुप्रिये॥१७॥कृतानुयात्राभूतैस्त्वं वरदाकामचारिणि ॥ भारावतारेयेचत्वांसंस्मरिष्यंतिमानवाः॥१८॥ प्रणमंतिचयेत्वांहिप्रभातेतुनराभुवि॥ नतेषांदुर्लभंकिंचित्पुत्रतोधनतोपिवा ॥ १९ ॥ दुर्गात्तारयसेदुर्गेतत्त्वंदुर्गास्मृताजनैः॥कांतारेष्ववसन्नानांमग्नानांचमहार्णवे॥२०॥ दस्युभिर्वानिरुद्धानांत्वंगतिःपरमानृणाम्॥ जलप्रतरणेचैवकांतारेष्वटवीषुच॥ २१ ॥ येस्मरंतिमहादेविनचसीदंतितेनराः॥ त्वंकीर्तिःश्रीर्धृतिःसिद्धिर्ह्रीर्विद्यासंततिर्मतिः॥ २२॥ संध्यारात्रिःप्रभानिद्राज्योत्स्नाकांतिःक्षमादया॥ नृणांचबंधनंमोहंपुत्रनाशंधनक्षयम्॥२३॥ व्याधिंमृत्युंभयंचैवपूजितानाशयिष्यसि॥ सोहंराज्यात्परिभ्रष्टःशरणंत्वांप्रपन्नवान्॥ २४॥ प्रणतश्चयथामूर्ध्ना तवदेविसुरेश्वरि॥त्राहिमांपद्मपत्राक्षिसत्येसत्याभवस्वनः॥२५॥ शरणंभवमेदुर्गेशरण्येभक्तवत्सले॥ एवंस्तुताहिसादेवीदर्शयामासपांडवम्॥२६॥ उपगम्यतुराजानमिदंवचनमब्रवीत्॥ ॥देव्युवाच ॥ ॥शृणुराजन्महाबाहोमदीयंवचनंप्रभो ॥ २७ ॥ भविष्यत्यचिरादेवसंग्रामेविजयस्तव॥ ममप्रसादान्निर्जित्यहत्वाकौरववाहिनीम्॥ २८ ॥ राज्यंनिष्कंटकंकृत्वाभोक्ष्यसेमेदिनींपुनः॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्प्रीतिंप्राप्स्यसिपुष्कलाम्॥२९॥

राजताशोभमानेन कटिसूत्रोपरिलंबमानयावेण्येत्यर्थः भोगेनभुजंगफणयातद्वताभुजंगेनेत्यर्थः भोगिनेवेतियुक्तःपाठः ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिवाकल्याणरूपा ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ कृतानुयात्रानित्यमनुसृता भूतैर्ब्रह्माद्यैःप्राचीनैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कांतारेमहारण्ये ॥ २० ॥ कांतारेदुर्गममार्गे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

संकीर्तयिष्यंतिमामितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैल० भारतभावदीपे दुर्गास्तवःषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैदूर्यरूपान्कांचनांश्चशारीन् इदं श्वेतरक्तशारीणांशारिफलकस्यचोपलक्षणम् अक्षान्पाशांश्चवाससाप्रतिमुच्यबद्धाकक्षेपरिगृह्यआव्रजदितिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नचिरेणशीघ्रमेव ॥ ४ ॥ विशोवैश्यान् ॥ ५ ॥ नतुद्विजोयम् द्विजवे

मत्प्रसादाच्चतेसौख्यमारोग्यंचभविष्यति॥ येचसंकीर्तयिष्यंतिलोकेविगतकल्मषाः॥३०॥ तेषांतुष्टाप्रदास्यामिराज्यमायुर्वपुःसुतम्॥ प्रवासेनगरेचापिसंग्रामेशत्रुसंकटे॥ ३१॥ अटव्यांदुर्गकांतारेसागरेगहनेगिरौ॥ येस्मरिष्यंतिमांराजन्यथाहंभवतास्मृता॥ ३२॥ नतेषांदुर्लभंकिंचिदस्मिँल्लोकेभविष्यति॥ इदंस्तोत्रवरंभक्त्याश्रृणुयाद्वापठेतवा॥ ३३॥ तस्यसर्वाणिकार्याणिसिद्धिंयास्यंतिपांडवाः॥ मत्प्रसादाच्चवःसर्वान्विराटनगरेस्थितान् ॥ ३४॥ नप्रज्ञास्यंतिकुरवोनरावातन्निवासिनः॥ इत्युक्त्वावरदादेवीयुधिष्ठिरमरिंदमम्॥ रक्षांकृत्वाचपांडूनांतत्रैवांतरधीयत॥३५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिदुर्गास्तवेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततोविराटंप्रथमंयुधिष्ठिरोराजासभायामुपविष्टमाव्रजत्॥ वैदूर्यरूपान्प्रतिमुच्यकांचनानक्षान्सकक्षेपरिगृह्यवाससा॥ १॥ नराधिपोराष्ट्रपतिंयशस्विनंमहायशाःकौरववंशवर्धनः॥ महानुभावोनरराजसत्कृतोदुरासदस्तीक्ष्णविषोयथोरगः॥२॥ बलेनरूपेणनरर्षभोमहानपूर्वरूपेणयथामरस्तथा॥ महाभ्रजालैरिवसंवृतोरविर्यथानलोभस्मवृतश्चवीर्यवान्॥ ३॥ तमापतंतंप्रसमीक्ष्यपांडवंविराटराडिंदुमिवाभ्रसंवृतम्॥ समागतंपूर्णशशिप्रभाननंमहानुभावंनचिरेणदृष्टवान्॥४॥ मंत्रिद्विजान्सूतमुखान्विशस्तथायेचापिकेचित्परितःसमासते॥ पप्रच्छकोयंप्रथमंसमेयिवान्नृपोपमोयंसमवेक्षतेसभाम्॥५॥ नतुद्विजोयंभवितानरोत्तमःपतिःपृथिव्याइतिमेमनोगतम्॥ नचास्यदासोनरथोनकुंजरःसमीपतोभ्राजतिचायमिंद्रवत्॥ ६॥ शरीरलिंगैरुपसूचितोह्ययंमूर्धाभिषिक्तइतिमेमनोगतम्॥ समीपमायातिचमेगतव्यथोयथागजस्तामरसींमदोत्कटः॥ ७॥ वितर्कयंतंतुनरर्षभस्तथायुधिष्ठिरोभ्येत्यविराटमब्रवीत्॥ सम्राड्विजानात्विहजीवनार्थिनंविनष्टसर्वस्वमुपागतंद्विजम्॥ ८॥ इहाहमिच्छामितवानघांतिकेवस्तुंयथाकामचरस्तथाविभो॥ तमब्रवीत्स्वागतमित्यनंतरंराजाप्रहृष्टःप्रतिसंगृहाणच॥ ९॥ तंराजसिंहंप्रतिगृह्यराजाप्रीत्यात्मनाचैवमिदंबभाषे॥ कामेनताताभिवदाम्यहंत्वांकस्यासिराज्ञोविषयादिहागतः ॥ १० ॥

षोपिराजैवभविष्यतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ शरीरलिंगैः आजानुबाहुत्वादिभिः तामरसींपद्मिनीम् एतेनस्वाभिभवशंकादर्शिता ॥ ७ ॥ द्विजंत्रैवर्णिकत्वात् ॥ ८ ॥ कामचरःत्वदिच्छानुवर्ती प्रीत्यात्मनाप्रीतिमतामनसाकामेनरागेणतातेतिश्रेष्ठत्वात्संबोधयति ॥ १० ॥

शिल्पंकौशलंकिंविषयंतवत्वयाकृतंसंपादितम् ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरस्स्येतिलोके पक्षेयुधिष्ठिरोहंतवसखास्यासंभूयासमितिसंबंधः अस्तेराशीर्लिङिच्छांदसआर्धधातुकत्वाभावः तेनभूभावःश्नसोरित्यल्लोपा
भावश्चनभवतः सलोपाभावोपिछांदसः युधिष्ठिरस्स्याहमहंसखेतिपाठेपियुधिष्ठिरोहंममसखास्याःभवेतिसंबंधः हमितितुपादपूरणार्थोनिपातः पक्षे अहमहमितिद्विरुक्तिःसार्वभौमोऽपरसेवांचिकीर्षामी
तिचिंतयावैचित्यसूचिका वैयाघ्रपद्यःव्याघ्रपाद्गोत्रेभवः व्याघ्रइवपततीतिव्याघ्रपाद्यमस्तस्यकुलेजातोवैयाघ्रपद्यः गर्गादित्वाद्यञ् यद्वा वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतेनपरिवृतोरथोपिवैयाघ्रःसएवपद्यंपादक्रमणीयं
वाहनमस्येतिवैयाघ्रपद्यः परिवृतोरथइत्यधिकृत्यद्वैपवैयाघ्रादित्यञ् विप्रःविशेषेणप्रातिपूरयतिब्राह्मणादीनूधनादिभिरितिविप्रः धर्मसूनुत्वाद्वाविप्रोहंब्राह्मणइतिपाठेतुब्रह्मविदितिमुख्यएवार्थोग्रहीतुंश

गोत्रंचनामापिचशंसतत्त्वतःकिंचापिशिल्पंतवविद्यतेकृतम् ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरस्स्यासमहंपुरासखावैयाघ्रपद्यःपुनरस्मिविप्रः ॥ अक्षा
न्प्रयोक्तुंकुशलोस्मिदेविनांकंकेतिनाम्नास्मिविराटविश्रुतः ॥ १२ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ ॥ ददामितेहंतवरंयमिच्छसिप्रशाधिमत्स्यान्वशगोह्यहंतव ॥ प्रिया
श्चधूर्तामदेविनःसदाभवांश्चदेवोपमराज्यमर्हति ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ प्राप्तोविवादःप्रथमंविशांपतेनविद्यतेकंचनमत्स्यहीनतः ॥ नमेजितःक
श्चनधारयेद्धनंवरोममैषोस्तुतवप्रसादजः ॥ १४ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ ॥ हन्यामवध्यंयदितेऽप्रियंचरेत्प्रव्राजयेयंविषयाद्द्विजांस्तथा ॥ शृण्वंतुमेजानपदाःस
मागताःकंकोयथाहंविषयेप्रभुस्तथा ॥ १५ ॥ समानयानोभवितासिमेसखाप्रभूतवस्त्रोबहुपानभोजनः ॥ पश्येस्त्वमंतश्चबहिश्चसर्वदाकृतंचतेद्वारमपावृतंम
या ॥ १६ ॥ येत्वानुवादेऽयुरवृत्तिकर्शिताब्रूयाश्चतेषांवचनेनमांसदा ॥ दास्यामिसर्वंतदहंनसंशयोनतेभयंविद्यतिसन्निधौमम ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एवंसलब्ध्वातुवरंसमागमंविराटराजेननरर्षभस्तदा ॥ उवासधीरःपरमार्चितःसुखीनचापिकश्चिच्चरितंबुबोधतत् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणि
पांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरप्रवेशोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

क्यःकंकइतिकृतांतनामेतिप्रागेवोक्तम् अक्षान्प्रयोक्तुंकुशलः बृहदश्वशिष्यत्वात् ॥ १२ ॥ देविनःदेवनशीलाः ॥ १३ ॥ प्राप्तोविवादइति द्यूतिनांमध्येइतिशेषः द्यूतकृतांमध्येहीनतःहीनात्पराजितात्यंकंचक
मपिप्रथमंराजानंराजपुत्रंवामुख्यंजयवंतम् प्रथमशब्दोत्रश्रेष्ठवाची तंप्रतिविवादःप्राप्तोनविद्यतेइतिन सत्यगंधरहितेद्यूतेपराजिताजयवद्भिःसहनित्यंकलहंकुर्वंत्येवेत्यर्थः हेविशांपतेहेमत्स्येत्यादरार्थेद्विःसं
बोधयति यस्मादेवंतस्मात्कश्चनकोपिमयाजितोमेमदीयंधनंनधारयेत् अहंकलहाद्भीतस्त्वमेवसत्यंज्ञात्वामदीयंधनंदापयेत्यर्थः ॥ १४ ॥ तेतवअप्रियमितिच्छेदः यथाहंविषयेदेशेप्रभुस्तथाकंकोपीतियोज
ना ॥ १५ ॥ अंतर्धनदारादीन्बहिःसैन्यारामादीन्पश्येःपर्यालोचय अपावृतंअनावृतम् ॥ १६ ॥ आनुवादेऽयुःपूर्वंदेहीत्युक्त्यादत्तस्यैवक्षेत्रारामादेःप्रतिवर्षंपुनर्देहीतिराजवचनंयदधिकारिणंप्रतितदनुवादस्तन्नि
मित्तंयेत्वांप्रतिअयुःप्राप्नुयुस्तेषांवचनेनसदाऽनवसरेपिमांब्रूयाः क्षणमपिब्राह्मणवृत्तेःप्रतिबंधोमाभूदित्याशयः ॥ १७ ॥ वरंश्रेष्ठंसमागमंप्रीतिम् ॥ १८ ॥ ॥ इति॰ वि॰ नैल॰ भारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

खजांमंथनदंडंअंगारावक्षेपणंवाहस्ताकारंपिष्टविकारप्रमथनार्थंवादंडम् खजामंथप्रहस्तयोरितिविश्वः दर्वीशाकादिपरिवेषणार्थाम् असिंमांसायवकर्तनार्थंखड्गम् कालांगंकृष्णायसमयम् तीक्ष्णमित्य र्थः अकोशंपिधानहीनम् ॥ १ ॥ गिरिराजसारःमहामेरुवत्कठिनदेहः यद्वा गिरिराजसारोलोहंतेनतद्विकाररूपंपात्रजातंलक्ष्यते भक्ष्यद्रव्यपाकार्थंस्नेहपाकार्थंवातद्वान् ॥ २ ॥३ ॥ तत्त्वतःतत्त्वंनयामिन

वैशंपायनउवाच ॥॥ अथापरोभीमबलःश्रियाज्वलन्नुपाययौसिंहविलासविक्रमः॥ खजांचदर्वींचकरेणधारयन्नसिंचकालांगमकोशमव्रणम् ॥१॥ ससूद रूपःपरमेणवर्चसारविर्यथालोकमिमंप्रकाशयन् ॥सकृष्णवासागिरिराजसारवांस्तंमत्स्यराजंसमुपेत्यतस्थिवान् ॥२॥ तंप्रेक्ष्यराजारमयन्नुपागतंततोब्रवी ज्जानपदान्समागतान् ॥ सिंहोन्नतांसोयमतीवरूपवान्प्रदृश्यतेकोनुवरर्षभोयुवा ॥३॥ अदृष्टपूर्वःपुरुषोरविर्यथावितर्कयन्नास्यलभामिनिश्चयम् ॥ तथास्य चित्तंह्यपिसंवितर्कयन्नरर्षभस्यास्यनयामितत्त्वतः ॥४॥ दृष्ट्वैवचैनंतुविचारयाम्यहंगंधर्वराजोयदिवापुरंदरः॥ जानीतकोयंममदर्शनेस्थितोयदीप्सितंतल्लभ तांचमाचिरम् ॥५॥ विराटवाक्येनचतेनचोदितानराविराटस्यसुशीघ्रगामिनः॥ उपेत्यकौंतेयमथाब्रुवंस्तदायथासराजावदताच्युतानुजम् ॥६॥ ततोविराटंस मुपेत्यपांडवस्त्वदीनरूपंवचनंमहामनाः॥ उवाचसूदोस्मिनरेंद्रबल्लवोभजस्वमांव्यंजनकारमुत्तमम् ॥ ७॥॥ विराटउवाच ॥ ॥ नसूदतांबल्लवश्रद्दधामितेसह स्रनेत्रप्रतिमोविराजसे ॥ श्रियाचरूपेणचविक्रमेणचप्रभाससेत्वंनृवरोनरेष्विव ॥ ८ ॥ ॥भीमउवाच ॥ ॥ नरेंद्रसूदःपरिचारकोस्मितेजानामिसूपान्प्रथमं चकेवलान् ॥ आस्वादितायेनृपतेपुराभवन्युधिष्ठिरेणापिनृपेणसर्वशः ॥९॥ बलेनतुल्यश्चनविद्यतेमयानियुद्धशीलश्चसदैवपार्थिव ॥ गजैश्चसिंहैश्चसमेयिवा नहंसदाकरिष्यामितवानघप्रियम् ॥१०॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ददामितेहंतवरान्महानसेतथाचकुर्याःकुशलंप्रभाषसे॥ नचैवमन्येतवकर्मयत्समंसमुद्रनेमिं पृथिवींत्वमर्हसि ॥११॥ यथाहिकामोभवतस्तथाकृतंमहानसेत्वंभवमेपुरस्कृतः॥ नराश्चयेतत्रसमाहिताःपुराभवांश्चतेषामधिपोमयाकृतः ॥१२॥ ॥वैशंपा यनउवाच ॥ ॥ तथासभीमोविहितोमहानसेविराटराज्ञोदयितोभवद्दृढम् ॥ उवासराज्येनचतंपृथग्जनोबुबोधतत्रानुचराश्चकेचन ॥ १३॥ ॥इ० म० भा० विराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिभीमप्र० अष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःकेशान्समुत्क्षिप्यवेल्लिताग्रानर्निदितान् ॥ कृष्णान्सू क्ष्मान्मृदून्दीर्घान्समुद्ग्रथ्यशुचिस्मिता ॥ १ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

प्राप्नोमि ॥ ४ ॥ ५ ॥ अवदत् उक्तवान् अच्युतोधर्मःफलमदत्वानच्यवतइतियोगात्तस्यानुजम् ॥ ६ ॥ सूदःपाककर्ता बल्लवोनामतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ तवकर्मनचैवसमंमन्ये इतरकर्मणेतिशेषः अ तिमानुषंकर्मवदसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥छ॥ ॥ वेल्लिताग्रान् आकुंचिताग्रान् समुत्क्षिप्यवेणीकृत्य ॥ १ ॥

जुगूहेगोपितवती ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ युयुक्षतियोजयितुमिच्छति पुपूषतीतिपाठेपोषयितुमिच्छति ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नैवंरूपात्वमसिकिंतुदासान्दासीश्चप्रेषयंतीव बहूनांस्वामिन्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ नोच्चौनबहिर्निर्गतौगूढावित्यर्थः नोच्चौगुल्फौपादग्रंथीयस्याःसा तथात्रिगंभीरात्रिषुशब्दबुद्धिनाभीषुगहना षडुन्नताषट्सुनासिकाक्षिद्वयश्रोत्रनखस्तनकुकाटिकासुउत्ताना पंचसुस्थानेषुपादपाणितलनेत्रां

जुगूहेदक्षिणेपार्श्वेमृदूनसितलोचना॥ वासश्चपरिधायैकंकृष्णासुमलिनंमहत्॥ २ ॥ कृत्वावेषंचसैरंध्यास्ततोव्यचरदार्तवत्॥ तांनराःपरिधावंतींस्त्रियश्चसमुपाद्रवन्॥ ३ ॥ अपृच्छंश्चैवतांदृष्ट्वाकात्वंकिंचचिकीर्षसि॥ सातानुवाचराजेंद्रसैरंध्यहमिहागता॥ ४॥ कर्मचेच्छामिवैकर्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति॥ तस्यारूपेणवेषेणश्लक्ष्णयाचतयागिरा॥ नश्रद्दधततांदासीमन्नहेतोरुपस्थिताम्॥५॥ विराटस्यतुकैकेयीभार्यापरमसंमता॥ आलोकयंतीददृशेप्रासादाद्द्रुपदात्मजाम्॥६॥ सासमीक्ष्यतथारूपामनाथामेकवाससम्॥ समाहूयाब्रवीद्भद्रेकात्वंकिंचचिकीर्षसि॥७॥सातामुवाचराजेंद्रसैरंध्यहमुपागता॥ कर्मचेच्छाम्यहंकर्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति॥८॥ ॥सुदेष्णोवाच॥ ॥नैवंरूपाभवंत्येवयथावदसिभामिनि॥ प्रेषयंतीववैदासीर्दासांश्चविविधान्बहून्॥ ९॥ नोच्चगुल्फासंहतोरुस्त्रिगंभीराषडुन्नता॥ रक्तापंचसुरक्तेषुहंसगद्गदभाषिणी॥ १०॥ सुकेशीसुस्तनीश्यामापीनश्रोणिपयोधरा॥ तेनतेनैवसंपन्नाकाश्मीरीवतुरंगमी॥ ११ ॥ अरालपक्ष्मनयनाबिंबोष्ठीतनुमध्यमा॥ कंबुग्रीवागूढशिरापूर्णचंद्रनिभानना॥ १२ ॥ शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगंधया॥ शारदोत्पलसेविन्यारूपेणसदृशीश्रिया॥ १३ ॥ कात्वंब्रूहियथाभद्रेनासिदासीकथंचन॥ यक्षीवायदिवादेवीगंधर्वीयदिवाप्सराः॥ १४ ॥ देवकन्याभुजंगीवानगरस्याथदेवता॥ विद्याधरीकिन्नरीवायदिवारोहिणीस्वयम्॥ १५॥ अलंबुषामिश्रकेशीपुंडरीकाथमालिनी॥ इंद्राणीवारुणीवात्वंत्वष्टुर्धातुःप्रजापतेः॥ देव्योदेवेषुविख्यातास्तासांत्वंकतमाशुभे॥ १६॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥ नास्मिदेवीनगंधर्वीनासुरीनचराक्षसी॥ सैरंध्रीतुभुजिष्यास्मिसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १७॥ केशान्जानाम्यहंकर्तुंपिंषेसाधुविलेपनम्॥ मल्लिकोत्पलपद्मानांचंपकानांतथाशुभे॥ १८॥ ग्रथयिष्येविचित्राश्चस्रजःपरमशोभनाः॥ आराधयंसत्यभामांकृष्णस्यमहिषींप्रियाम्॥ ॥ १९॥ कृष्णांचभार्यांपांडूनांकुरूणामेकसुंदरीम्॥ तत्रतत्रचराम्येवंलभमानासुभोजनम्॥ २०॥

तोष्ठजिह्वानखेषु एतान्येवसंज्ञयापंचरक्तानितेषुरक्ता हंसवत्गद्गदंकिंचिल्लुप्ताक्षरंमधुरंवाभाषतेसाहंसगद्गदभाषिणी ॥ १० ॥ तेनतेनलक्षणेनमंदगतित्वादिना ॥ ११ ॥ अरालेवक्रेकृष्णेवापक्ष्मणीययोस्तादृशेनयनेयस्याःसा तथाकंबुग्रीवाशंखवत्रेखात्रयांकितग्रीवा गूढशिरागुप्तनाडिका ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सैरंध्रीभुजिष्यापदेप्राकृद्यर्थैर्व्याख्याते ॥१७॥ कर्तुंसंस्कर्तुम् ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ कृष्णांचभार्यांपांडूनामितिस्वात्मनास्वस्याराधनंसंभवतीतिनेयंमृषोक्तिः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ राजात्वांचेन्नइच्छतितदात्वांमूर्ध्निवासयेपरंतुराजात्वांसर्वेणचेतसागच्छेत्स्पृहयेदेवेतिशंके ॥ २२ ॥ त्वंस्त्रीणामपिमोहकरीकिमुतपुंसामित्याह स्त्रियइति ॥ २३ ॥ वृक्षानितिवृक्षाअपित्वांदृष्ट्वा स्तब्धाःसंतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रसक्तंआसक्तियुक्तंयथास्यात्तथा ॥ २६ ॥ एवमनेनैवस्त्रीवृक्षादिस्तब्धीभावचिह्नेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ कर्कटीषट्पादवान्जंतुः ॥ २९॥ मह्यंमम गंधर्वाइतिदेवतांशज त्वादमानुषत्वमात्रंविवक्षितम् अतिमानुषकर्माणइत्यर्थः॥३०॥गंधर्वतुल्योराजागंधर्वराजःपांडुस्तस्येतिगूढोऽभिसंधिः दुःखादुःखवतीतिदुःखदाचाहं परपत्नीत्वात् आरासिंहीवसिंहीपरैरनाक्रमणीया आ

वासांसियावंतिलभेतावत्तावद्रमेतथा॥ मालिनीत्येवमेनामस्वयंदेवीचकारसा॥ साहमद्यागतादेविसुदेष्णेत्वन्निवेशनम्॥२१॥ ॥सुदेष्णोवाच॥ ॥मूर्ध्नि त्वांवासयेयंवैसंशयोमेनविद्यते॥ नचेदिच्छतिराजात्वांगच्छेत्सर्वेणचेतसा॥ २२॥ स्त्रियोराजकुलेयाश्चयाश्चेमाममवेश्मनि॥ प्रसक्तास्त्वांनिरीक्षंतेपुमांसं कंनमोहयेः॥२३॥ वृक्षांश्चावस्थितान्पश्यइमेममवेश्मनि॥ तेपित्वांसन्नमंतीवपुमांसंकंनमोहयेः॥२४॥ राजाविराटःसुश्रोणिदृष्ट्वावपुरमानुषम्॥ विहाय मांवरारोहेगच्छेत्सर्वेणचेतसा॥ २५॥ यंहित्वमनवद्यांगितरलायतलोचने॥ प्रसक्तमभिवीक्षेथाःसकामवशगोभवेत्॥ २६॥ यश्चत्वांसततंपश्येत्पुरुषश्चा रुहासिनि॥ एवंसर्वानवद्यांगिसचानंगवशोभवेत्॥ २७॥ अध्यारोहेद्यथावृक्षान्वधायैवात्मनोनरः॥ राजवेश्मनितेसुभ्रुगृहेतुस्यात्तथामम॥ २८॥ यथा चकर्कटीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः॥ तथाविधमहंमन्येवासंतवशुचिस्मिते॥ २९॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥नास्मिलभ्याविराटेननचान्येनकदाचन॥ गंधर्वाःप तयोमह्यंयुवानःपंचभामिनि॥३०॥ पुत्रागंधर्वराजस्यमहासत्वस्यकस्यचित्॥ रक्षंतितेचमांनित्यंदुःखाचारातथाप्यहम्॥ ३१॥ योमेनदद्यादुच्छिष्टंनचपा दौप्रधावयेत्॥ प्रीणेरंस्तेनवासेनगंधर्वाःपतयोमम॥३२॥ योहिमांपुरुषोगृध्येद्यथान्याःप्राकृताःस्त्रियः॥ तामेवनिवसेद्रात्रिंप्रविश्यचपरांतनुम्॥ ३३॥ नचा प्यहंचालयितुंशक्याकेनचिदंगने॥ दुःखशीलाहिगंधर्वास्तेचमेबलवत्प्रियाः॥ ३४॥ प्रच्छन्नाश्चापिरक्षंतितेमांनित्यंशुचिस्मिते॥ ॥सुदेष्णोवाच॥ ॥एवं त्वांवासयिष्यामियथात्वंनंदिनीच्छसि॥३५॥ नचपादौनचोच्छिष्टंप्रक्ष्यसित्वंकथंचन॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंकृष्णाविराटस्यभार्ययापरिसांत्विता ॥३६॥ उवासनगरेतस्मिन्पतिधर्मवतीसती॥ नचैनांवेदतत्रान्यस्तत्त्वेनजनमेजय॥३७॥ ॥इ० महाभारतेविराटप०पां०द्रौपदीप्रवेशेनवमोऽध्यायः॥९॥

रःपुंसितरोर्भेदेतथाकर्कटदंष्ट्रिणोरितिमेदिनी आरशब्दाददंतत्वात्स्त्रियांटाप् स्वयमेवतीक्ष्णव्रतास्मीतिभावः दुःखाचारेतिक्लेशकालोयंकियान्ममास्तीतिदर्शयति॥ ३१॥३२॥ परांतनुंप्रविश्येत्यनेनपरलो कंगच्छेदेवेत्युक्तम् ॥३३॥ तेपिदुःखशीलाःकेनचिन्निमित्तेनदुःखंसहंतीत्यर्थः बलवंतश्चतेप्रियाश्च ॥३४॥ हेनंदिनिसुखदे ॥ ३५ ॥ ३६॥ ३७॥ ॥ इतिवि०नैल०भारतभावदीपेनवमो० ॥ ९॥ ॥ ७ ॥

उपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वेशोरूपांतरप्रकाशनंकर्मयस्यसवैश्यः अरिष्टनेमिःअप्रतिहतचक्रोस्मीतिगूढोभिसंधिः कुरुपुंगवानांपांडवानांमध्येगोसंख्यःगोइतिइंद्रियवाचित्वात्पंचानांसंख्या यस्यसगोसंख्यःपंचसंख्यःपंचमइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तान्राजसिंहान्वर्तमानकालेराजमूर्धस्थान्नवेद्मिनोपलभे स्वर्गोध्वस्तइतिवद्विशेषणादर्शनाद्विशिष्टादर्शनमुक्तमित्यदोषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गोसंख्यो

वैशंपायनउवाच॥ ॥सहदेवोपिगोपानांकृत्वावेषमनुत्तमम्॥ भाषांचैषांसमास्थायविराटमुपयादथ॥१॥ गोष्ठमासाद्यतिष्ठंतंभवनस्यसमीपतः॥राजाथदृष्ट्वापुरुषान्प्राहिणोज्जातविस्मयः॥ २॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यभ्राजमानंनरर्षभम्॥ समुपस्थायवैराजापप्रच्छकुरुनंदनम्॥३॥ कस्यवात्वंकुतोवात्वंकिंवात्वंतुचिकीर्षसि॥ नहिमेदृष्टपूर्वस्त्वंतत्त्वंब्रूहिनरर्षभ॥ ४॥ संप्राप्यराजानममित्रतापनंततोब्रवीन्मेघमहौघनिःस्वनः॥ वैश्योस्मिनाम्नाहमरिष्टनेमिर्गोसंख्यआसंकुरुपुंगवानाम्॥५॥ वस्तुंत्वयीच्छामिविशांवरिष्ठतान्राजसिंहान्नहिवेद्मिपार्थान्॥ नशक्यतेजीवितुमप्यकर्मणानचत्वदन्योममरोचतेनृपः॥६॥ ॥ विराटउवाच॥ त्वंब्राह्मणोयदिवाक्षत्रियोसिसमुद्रनेमीश्वररूपवानसि॥ आचक्ष्वमेतत्त्वममित्रकर्शननवैश्यकर्मत्वयिविद्यतेक्षमम्॥ ७॥ कस्यासिराज्ञोविषयादिहागतःकिंवापिशिल्पंतवविद्यतेकृतम्॥ कथंत्वमस्मासुनिवत्स्यसेसदावदस्वकिंचापितवेहवेतनम्॥८॥ ॥सहदेवउवाच॥ ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्राता युधिष्ठिरः॥ तस्याष्टशतसाहस्रागवांवर्गाःशतंशतम्॥९॥ अपरेशतसाहस्राद्विस्तावंतस्तथापरे॥तेषांगोसंख्यआसंवैतंतिपालेतिमांविदुः॥१०॥ भूतंभव्यंभविष्यंचयच्चसंख्यागतंगवाम्॥ नमेऽस्त्यविदितंकिंचित्समंताद्दशयोजनम्॥११॥गुणाःसुविदितात्ह्यासन्ममतस्यमहात्मनः॥ आसीच्चसमयादृष्टःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥१२॥ क्षिप्रंचगावोबहुलाभवंतिनतासुरोगोभवतीहकश्चन॥ तैस्तैरुपायैर्विदितंममैतदेतानिशिल्पानिमयिस्थितानि॥१३॥ ऋषभांश्चापिजानामिराजन्पूजितलक्षणान्॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते॥१४॥ ॥विराटउवाच॥ ॥शतंसहस्राणिसमाहितानिसवर्णवर्णस्यविमिश्रितान्गुणैः॥ पशून्सपालान्भवतेददाम्यहंत्वदाश्रयामेपशवोभवंत्विह ॥ १५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ तथासराज्ञोविदितोविशांपतेरुवासतत्रैवसुखंनरोत्तमः ॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रादाच्चतस्मैभरणंयथेप्सितम्॥ १६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिसहदेवप्रवेशेदशमोऽध्यायः॥ १०॥ ॥ ७ ॥

गवांपरीक्षकः तंतिपालःवचनकरः ॥ १०॥ संख्यागतंपरीक्षायामवगतम् ॥११॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समानोवर्णोयेषांतेसवर्णाःवर्णस्यवर्णेनविमिश्रिताश्चपाटलादयः विभक्त्यलोपआर्षः सवर्णाश्चवर्णविमिश्रिताश्चतांस्तत्तद्गुणैरुपलक्षितान् ॥ १५ ॥ राज्ञोराज्यकर्तुः विशांपतेःप्रजापालकस्य भरणंवेतनम् ॥ १६ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥

अदृश्यतदृष्टः रूपसंपदाउपलक्षितः प्राकारवप्रेस्थितैःतत्समीपेवास्थितोऽदृश्यतदृष्टः प्रतिमुच्यपरिधायदीर्घेकुंडलेताटंके कंबूनांशंखानामुपरिकंबूपरिहाटकेकनकमयेवलयेचपरिमुच्य ॥ १ ॥ दीर्घान्मूर्ध जान्बाहूचप्रविकीर्यप्रसार्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिहारकामःअमात्येषुराज्यभारंन्यस्तुकामः ॥ ७ ॥ देव्याउत्तरायाः ॥ ८ ॥ येनहेतुनाइदंरूपंममजातंतत्कीर्तनंतवनिकटेव्यर्थंशोककरंचेत्य

वैशंपायनउवाच॥ ॥अथापरोदृश्यतरूपसंपदास्त्रीणामलंकारधरोबृहत्पुमान्॥ प्राकारवप्रेप्रतिमुच्यकुंडलेदीर्घेचकंबूपरिहाटकेशुभे॥१॥ बाहूचदीर्घान्प्रविकीर्यमूर्धजान्महाभुजोवारणतुल्यविक्रमः॥ गतेनभूमिंप्रतिकंपयंस्तदाविराटमासाद्यसभासमीपतः॥२॥ तंप्रेक्ष्यराजोपगतंसभातलेव्याजात्प्रतिच्छन्नमरिप्रमाथिनम्॥ विराजमानंपरमेणवर्चसासुतंमहेंद्रस्यगजेंद्रविक्रमम्॥ ३ ॥ सर्वानपृच्छच्चसभानुचारिणःकुतोयमायातिपुरानमेश्रुतः॥ नचैनमूचुर्विदितंतदानराःसविस्मयंवाक्यमिदंनृपोब्रवीत्॥४॥ सत्वोपपन्नःपुरुषोमरोपमःश्यामोयुवावारणयूथपोपमः॥ आमुच्यकंबूपरिहाटकेशुभेविमुच्यवेणीमपिनह्यकुंडले॥ ५॥ स्रग्वीसुकेशःपरिधायचान्यथाशुशोभधन्वीकवचीशरीयथा॥ आरुह्ययानंपरिधावतांभवान्सुतैःसमोमेभववामयासमः॥ ६॥ वृद्धोह्यहंवैपरिहारकामःसर्वान्मत्स्यांस्तरसापालयस्व॥ नैवंविधाःक्लीबरूपाभवंतिकथंचनेतिप्रतिभातिमेमनः॥७॥ अर्जुनउवाच॥ गायामिनृत्याम्यथवादयामिभद्रोस्मिनृत्येकुशलोस्मिगीते॥त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्तकः॥८॥ इदंतुरूपंममयेनकिंतवप्रकीर्तयित्वाभृशशोकवर्धनम्॥ बृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्जिताम्॥९॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ददामितेहंतवरंबृहन्नलेसुतांचमेनर्तययाश्चतादृशीः॥ इदंतुतेकर्मसमंनमेमतंसमुद्रनेमिंपृथिवींत्वमर्हसि॥ १०॥ वैशंपायनउवाच॥ बृहन्नलांतामभिवीक्ष्यमत्स्यराट्कलासुनृत्येषुतथैववादिते॥ संमंत्र्यराजाविविधैःस्वमंत्रिभिःपरीक्ष्यचैनंप्रमदाभिराशुवै॥११॥ अपुंस्त्वमप्यस्यनिशम्यचस्थिरंततःकुमारीपुरमुत्ससर्जतम्॥ सशिक्षयामासचगीतवादितंसुतांविराटस्यधनंजयःप्रभुः॥ १२॥ सखीश्वतस्याःपरिचारिकास्तथाप्रियश्चतासांसबभूवपांडवः॥१३॥ तथासस्त्रेणधनंजयोवसन्प्रियाणिकुर्वन्सहताभिरात्मवान्॥ तथाचतंतत्रनजज्ञिरेजनाबहिश्चरावाप्यथचांतरेचराः॥ १४॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिअर्जुनप्रवेशोनामएकादशोऽध्यायः॥ ११॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

र्थः ॥ ९ ॥ तेसमंत्वदाकृत्यायुक्तंनइतिमेममतम् ॥ १० ॥ ११ ॥ अपुंस्त्वंक्लीबत्वम् निशम्यआलोच्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ सत्रेणकैतवेन सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवेइतिविश्वः नजज्ञिरेनज्ञातवंतः ॥ १४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रकृतिंजातिं विनयंशिक्षां प्रतिपत्तिंदोषनिराकरणप्रकारं चिकित्सितंव्याध्युपशमोपायम् ॥ ७ ॥ कातरंभीरु वडवाअश्वा अतएवग्रंथिकमश्वशास्त्रज्ञं ॥ ८ ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥ अथापरोदृश्यतपांडवःप्रभुर्विराटराजंतरसासमेयिवान् ॥ तमापतंतंददृशेपृथग्जनोविमुक्तमभ्रादिवसूर्यमंडलम् ॥ १ ॥ सवैहयानैक्षततांस्ततस्ततःसमीक्षमाणंसददर्शमत्स्यराट् ॥ ततोब्रवीत्ताननुगान्नरेश्वरःकुतोयमायातिनरोऽमरोपमः ॥ २ ॥ अयंहयानीक्षतिमामकान्दृढंध्रुवंहयज्ञोभवितािवचक्षणः ॥ प्रवेश्यतामेषसमीपमाशुमेविभातिवीरोहियथाऽमरस्तथा ॥ ३ ॥ अभ्येत्यराजानममित्रहाऽब्रवीज्जयोस्तुतेपार्थिवभद्रमस्तुवः ॥ हयेषुयुक्तोनृपसंमतःसदातवाश्वसूतोनिपुणोभवाम्यहम् ॥ ४ ॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ददामियानानिधनंनिवेशनंममाश्वसूतोभवितुंत्वमर्हसि॥ कुतोसिकस्यासिकथंत्वमागतःप्रब्रूहिशिल्पंतवविद्यतेचयत् ॥ ५ ॥ नकुलउवाच ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः॥ तेनाहमश्वेषुपुरानियुक्तःशत्रुकर्शन ॥ ६ ॥ अश्वानांप्रकृतिंवेद्मिविनयंचापिसर्वशः॥ दुष्टानांप्रतिपत्तिंचकृत्स्नंचैवचिकित्सितम् ॥ ७ ॥ नकातरंस्यान्ममजातुवाहनंनमेस्तिदुष्टावडवाकुतोहयाः॥ जनस्तुमामाहसचापिपांडवोयुधिष्ठिरोग्रंथिकमेवनामतः ॥ ८ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ ॥ यदस्तिकिंचिन्ममवाजिवाहनंतदस्तुसर्वंत्वदधीनमद्यवै ॥ येचापिकेचिन्ममवाजियोजकास्त्वदाश्रयाःसारथयश्चसंतुमे ॥ ९ ॥ इदंतवेष्टंयदिवैसुरोपमब्रवीहियत्तेप्रसमीक्षितंवसु ॥ नतेनुरूपंहयकर्मविद्यतेप्रभासिराजेवहिसंमतोमम ॥ १० ॥ युधिष्ठिरस्येवहिदर्शनेनमेसमंतवेदंप्रियमत्रदर्शनम् ॥ कथंतुभृत्यैःसविनाकृतोवनेवसत्यनिंद्योरमतेचपांडवः ॥ ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथासगंधर्ववरोपमोयुवाविराटराज्ञामुदितेनपूजितः ॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रियाभिरामंविचरंतमंतरा ॥ १२ ॥ एवंहिमत्स्येन्यवसंतपांडवायथाप्रतिज्ञाभिरमोघदर्शनाः ॥ अज्ञातचर्यांव्यचरन्समाहिताःसमुद्रनेमीपतयोतिदुःखिताः ॥ १३ ॥ ॥इतिश्रीम० वि० पां० नकुलप्रवेशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ समाप्तंचेदंप्रवेशपर्व ॥ ५ ॥

अथसमयपालनपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ एवंतेमत्स्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ अतऊर्ध्वंमहावीर्याःकिमकुर्वतवैद्विज ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंमत्स्यस्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ आराधयंतोराजानंयदकुर्वततच्छृणु ॥ २ ॥ तृणबिंदुप्रसादाच्चधर्मस्यचमहात्मनः ॥ अज्ञातवासमेवंतुविराटनगरेऽवसन् ॥ ३ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनकुलप्रवेशोनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ संपादयंतोऽन्योन्यमाराधयंतः गर्भधृताइवप्रच्छन्नत्वेनसेवाश्रमेणचदुःखिताइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्रह्मणउत्सवःशरदिनवधान्योत्पत्तौसर्वैःक्रियते सचदेशविशेषेप्रसिद्धः ॥ १४ ॥ यथाब्रह्मणःसमाजेब्रह्मलोकेकैलासेवापशुपतेःसमाजेइवमत्स्येषुसमापेतुरितिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्ववदाताःअत्यंतनिर्मलाः मनस्विनःप्रीतमनसः लब्धलक्षाःप्राप्तविज

युधिष्ठिरःसभास्तारोमत्स्यानामभवत्प्रियः॥ तथैवचविराटस्यसपुत्रस्यविशांपते ॥ ४ ॥ सत्यक्षहृदयज्ञस्तान्क्रीडयामासपांडवः॥ अक्षवत्यांयथाकामंसूत्रबद्धानिवद्विजान्॥५॥ अज्ञातंचविराटस्यविजित्यवसुधर्मराट्॥ भ्रातृभ्यःपुरुषव्याघ्रोयथार्हंसंप्रयच्छति॥६॥ भीमसेनोपिमांसानिभक्ष्याणिविविधानिच॥ अतिसृष्टानिमत्स्येनविक्रीणीतेयुधिष्ठिरे॥ ७ ॥ वासांसिपरिजीर्णानिलब्धान्यंतःपुरेर्जुनः॥ विक्रीणानश्चसर्वेभ्यःपांडवेभ्यःप्रयच्छति॥८॥ सहदेवोपिगोपानांवेषमास्थायपांडवः॥ दधिक्षीरंघृतंचैवपांडवेभ्यःप्रयच्छति॥९॥ नकुलोपिधनंलब्ध्वाकृतेकर्मणिवाजिनाम्॥ तुष्टेतस्मिन्नरपतौपांडवेभ्यःप्रयच्छति॥ १० ॥ कृष्णातुसर्वान्भर्तॄंस्तान्निरीक्षंतीतपस्विनी॥ यथापुनरविज्ञातातथाचरतिभामिनी॥ ११ ॥ एवंसंपादयंतस्तेतदान्योन्यंमहारथाः॥ विराटनगरेचेरुःपुनर्गर्भधृताइव॥१२॥ साशंकाधार्तराष्ट्रस्यभयात्पांडुसुतास्तदा॥ प्रेक्षमाणास्तदाकृष्णामूषुश्छन्नानराधिप॥ १३॥ अथमासेचतुर्थेतुब्रह्मणःसुमहोत्सवः॥ आसीत्समृद्धोमत्स्येषुपुरुषाणांसुसंमतः॥ १४ ॥ तत्रमल्लाःसमापेतुर्दिग्भ्योराजन्सहस्रशः॥ समाजेब्रह्मणोराजन्यथापशुपतेरिव ॥ १५ ॥ महाकायामहावीर्याःकालखंजाइवासुराः॥ वीर्योन्मत्ताबलोदग्राराज्ञासमभिपूजिताः॥ १६ ॥ सिंहस्कंधकटिग्रीवाःस्ववदातामनस्विनः॥ असकृल्लब्धलक्षास्तेरंगेपार्थिवसन्निधौ॥ १७॥ तेषामेकोमहानासीत्सर्वमल्लानथाह्वयत्॥ आवल्गमानंतंरंगेनोपतिष्ठतिकश्चन ॥ १८॥ यदासर्वेविमनसस्तेमल्लाहतचेतसः ॥ अथसूदेनतंमल्लंयोधयामासमत्स्यराट्॥१९॥ नोद्यमानस्तदाभीमोदुःखेनैवाकरोन्मतिम्॥नहिशक्नोतिविवृतेप्रत्याख्यातुंनराधिपम्॥२०॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःशार्दूलशिथिलश्चरन्॥ प्रविवेशमहारंगंविराटमभिपूजयत्॥ २१ ॥ बबंधकक्षांकौंतेयस्ततःसंहर्षयन्जनम्॥ ततस्तुवृत्रसंकाशंभीमोमल्लंसमाह्वयत्॥२२॥ जीमूतंनामतंतत्रमल्लंप्रख्यातविक्रमम्॥तावुभौसुमहोत्साहावुभौभीमपराक्रमौ॥२३॥ मत्ताविवमहाकायौवारणौषष्टिहायनौ॥ततस्तौनरशार्दूलौबाहुयुद्धंसमीयतुः॥ २४ ॥वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ॥ आसीत्सुभीमःसंपातोवज्रपर्वतयोरिव॥ २५॥

याः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सूदेनभीमेन ॥ १९ ॥ दुःखेनैवपारतंत्र्यात्प्राकट्यभयाद्वादुःखंनतुभंगभयात् विवृतेप्रकाशे ॥ २० ॥२१ ॥ कक्षांपरिकरं कच्छामितिपाठेपिसएवार्थः यद्वा कक्षांरज्जुं रज्वापाटनभयान्मल्लैरंगुल्योबध्यंतइतिप्रसिद्धेरंगुलीर्बद्ध्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ कृतंकचिद्देशेनिपीडनं प्रतिकृतंतस्यमोचनं सुसंकटैःमुष्टिग्रहणेनकृशीकृतैः सकंटकैरितिपाठेसकवचैःसकिणैर्वा कंटकोबाहुचरणकवचेकठिनेकिणेइतिविश्वः संनिपातोंऽगसंघट्टनं अवधूतंतेन दूरीकरणं प्रमाथादयउक्तामल्लशास्त्रे निपात्यपेषणंभूमौप्रमाथइतिकथ्यते यत्तूत्थायांगमथनंतदुन्मथनमुच्यते ॥ २७ ॥ क्षेपणंकथ्यतेयत्तुस्थानात्प्रच्यावनंहठात् उभयोर्भुजयोर्मुष्टिरुरोमध्येनिपात्यते मुष्टिरित्युच्यतेतज्ज्ञैर्मल्लविद्याविशारदैः अवाङ्मुखंस्कंधगतंभ्रामयित्वातथैवयः क्षिप्तस्यशब्दःसभवेद्वराहोद्धूतनिःस्वनः तलैर्वज्रनिपातैर्वज्रवद्दृढपातैश्चपेटैः अंगुल्यःप्रसृतायास्तुताःप्रसृष्टाउदीरिताः ॥२८॥

उभौपरमसंहृष्टौबलेनातिबलावुभौ ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ ॥ २६ ॥ उभौपरमसंहृष्टौमत्ताविवमहागजौ ॥ कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्चसुसंकटैः ॥ सन्निपातावधूतैश्चप्रमाथोन्मथनैस्तथा ॥ २७ ॥ क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैववराहोद्धूतनिःस्वनैः ॥ तलैर्वज्रनिपातैश्चप्रसृष्टाभिस्तथैवच ॥ २८ ॥ शलाकानखपातैश्चपादोद्धूतैश्चदारुणैः ॥ जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैःशिरोभिश्चावघट्टनैः ॥ २९ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरमशस्त्रंबाहुतेजसा ॥ बलप्राणेनशूराणांसमाजोत्सवसन्निधौ ॥ ३० ॥ अरज्यतजनःसर्वःसोत्क्रुष्टनिनदोत्थितः ॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ ३१ ॥ प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ आकर्षतुरथान्योन्यंजानुभिश्चापिजघ्नतुः ॥ ३२ ॥ ततःशब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परम् ॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव ॥ ३३ ॥ चकर्षदोर्भ्यामुत्पात्यभीमोमल्लममित्रहा ॥ निनदंतमभिक्रोशन्शार्दूलइववारणम् ॥ ३४ ॥ समुद्यम्यमहाबाहुर्भ्रामयामासवीर्यवान् ॥ ततोमल्लाश्चमत्स्याश्चविस्मयंचक्रिरेपरम् ॥ ३५ ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंगतसत्वमचेतनम् ॥ प्रत्यपिंषन्महाबाहुर्मल्लंभुविवृकोदरः ॥ ३६ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेजीमूतेलोकविश्रुते ॥ विराटःपरमंहर्षमगच्छद्बांधवैःसह ॥ ३७ ॥ प्रहर्षात्प्रददौवित्तंबहुराजामहामनाः ॥ बल्लवायमहारंगेयथावैश्रवणस्तथा ॥ ३८ ॥ एवंससुबहून्मल्लान्पुरुषांश्चमहाबलान् ॥ विनिघ्नन्मत्स्यराजस्यप्रीतिमाहरदुत्तमाम् ॥ ३९ ॥ यदास्यतुल्यःपुरुषोनकश्चित्तत्रविद्यते ॥ ततोव्याघ्रैश्चसिंहैश्चद्विरदैश्चाप्ययोधयत् ॥ ४० ॥ पुनरंतःपुरगतःस्त्रीणांमध्येवृकोदरः ॥ योध्यतेसविराटेनासिंहैर्मत्तैर्महाबलैः ॥ ४१ ॥

ऋज्वीदृढारुषाक्षिप्ताशलाकासांगुलीस्मृता तस्यानखपातैः पादोद्धूतैःपादप्रसारणेनाक्षेपैः जानुभिःशिरोभिश्चकृतैरवघट्टनैरास्फालनैः अश्मनिर्घोषैरित्युभयविशेषणम् ॥ २९ ॥ अशस्त्रंनिद्यं यथोक्तंतत्रैव बाहुयुद्धंहिमल्लानामशस्त्रमृषिभिःस्मृतं मृतस्यतस्यनस्वर्गोयशोनेहापिविद्यतइति बलप्राणेनबलेनशारीरबलेनप्राणेनमानसबलेनच ॥ ३० ॥ सोत्कृष्टनिनदःहीहीशब्दोच्चारणेनयज्जितस्यसमुत्थापनंतत्सहितः ॥ ३१ ॥ आकृष्यक्रोडीकरणंप्रकर्षणमुदाहृतं आकर्षणंलीलयैवसंमुखीकरणंस्मृतं पुरःपश्चात्पार्श्वयोश्चाभ्याकर्षोभ्रमणंतथा पश्चात्प्रपातनंवेगाद्विकर्षणमुदाहृतम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ गतसत्वंनष्टबुद्धिअतएवअचेतनंशवभूतम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वसमानेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अन्यदौषधंएतां

बीभत्सुरपिगीतेनस्वनृत्येनचपांडवः ॥ विराटंतोषयामाससर्वाश्चांतःपुरस्त्रियः ॥ ४२ ॥ अश्वैर्विनीतैर्जवनैस्तत्रतत्रसमागतैः ॥ तोषयामासराजानंनकुलोनृप सत्तमम् ॥ ४३ ॥ तस्मैप्रदेयंप्रायच्छत्प्रीतोराजाधनंबहु ॥ विनीतान्वृषभान्दृष्ट्वासहदेवस्यचाभितः ॥ धनंददौबहुविधंविराटःपुरुषर्षभः ॥ ४४ ॥ द्रौपदीप्रेक्ष्य तान्सर्वान्क्लिश्यमानान्महारथान् ॥ नातिप्रीतमनाराजन्निःश्वासपरमाभवत् ॥ ४५ ॥ एवंतेन्यवसंस्तत्रप्रच्छन्नाःपुरुषर्षभाः ॥ कर्माणितस्यकुर्वाणाविराटनृप तेस्तदा ॥ ४६ ॥ ॥ इ० म० भा० विराट० समयपालनप० जीमूतवधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ समाप्तंचेदंसमयपालनपर्व ॥ ७ ॥ अथकीचकवधपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ वसमानेषुपार्थेषुमत्स्यस्यनगरेतदा ॥ महारथेषुच्छन्नेषुमासादशसमाययुः ॥ १ ॥ याज्ञसेनीसुदेष्णांतुशुश्रूषंतीविशांपते ॥ आवसत्परि चारार्हासुदुःखंजनमेजय ॥ २ ॥ तथाचरंतीपांचालीसुदेष्णायानिवेशने ॥ तांदेवींतोषयामासतथाचांतःपुरस्त्रियः ॥ ३ ॥ तस्मिन्वर्षेगतप्रायेकीचकस्तुमहाब लः ॥ सेनापतिर्विराटस्यददर्शद्रुपदात्मजाम् ॥ ४ ॥ तांदृष्ट्वादेवगर्भाभांचरंतींदेवतामिव ॥ कीचकःकामयामासकामबाणप्रपीडितः ॥ ५ ॥ सतुकामाग्निसंतप्तः सुदेष्णामभिगम्यवै ॥ प्रहसन्निवसेनानीरिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ नेयंमयाजातुपुरेहदृष्टाराज्ञोविराटस्यनिवेशनेशुभा ॥ रूपेणचोन्मादयतीवमांभृशंगंधेनजा तामदिरेवभामिनी ॥ ७ ॥ कादेवरूपाहृदयंगमाशुभेत्याचक्ष्वमेकस्यकुतोत्रशोभने ॥ चित्तंहिनिर्मथ्यकरोतिमांवशेनचान्यदत्रौषधमस्तिमेमतम् ॥ ८ ॥ अहो तवेयंपरिचारिकाशुभाप्रत्यग्ररूपाप्रतिभातिमामियम् ॥ अयुक्तरूपंहिकरोतिकर्मतेप्रशास्तुमांयच्चममास्तिकिंचन ॥ ९ ॥ प्रभूतनागाश्वरथंमहाजनंसमृद्धियु क्तंबहुपानभोजनम् ॥ मनोहरंकांचनचित्रभूषणंगृहंमहच्छोभयतामियंमम ॥ १० ॥ ततःसुदेष्णामनुमंत्र्यकीचकस्ततःसमभ्येत्यनराधिपात्मजाम् ॥ उवाचकृ ष्णामभिसांत्वयंस्तदामृगेंद्रकन्यामिवजंबुकोवने ॥ ११ ॥ कात्वंकस्यासिकल्याणिकुतोवात्वंवरानने ॥ प्राप्ताविराटनगरंतत्त्वमाचक्ष्वशोभने ॥ १२ ॥ रूपमग्र्यंतथाकांतिःसौकुमार्यमनुत्तमम् ॥ कांत्याविभातिवक्त्रंतेशशांकइवनिर्मलम् ॥ १३ ॥ नेत्रेसुविपुलेसुभ्रुपद्मपत्रनिभेशुभे ॥ वाक्यंतेचारुसर्वांगिपरपुष्टरुतोपमम् ॥ १४ ॥ एवंरूपामयानारीकाचिदन्यामहीतले ॥ नदृष्टपूर्वासुश्रोणियादृशीत्वमनिंदिते ॥ १५ ॥

विना ॥ ८ ॥ प्रत्यग्ररूपादिव्यरूपा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ परपुष्टःकोकिलः ॥ १४ ॥ १५ ॥

भूतिःईश्वरीऐश्वर्याभिमानिनीदेवता ॥१६॥ अनंगांगविहारिणीस्मरदेहेनक्रीडंतीरतिरित्यर्थः ॥१७॥ ईक्षणपक्ष्माणांनेत्रपक्ष्मणांस्मितंईषदुन्मीलनंतदेवज्योत्स्नोपमंमनसआह्लादकरम् लक्ष्माणमितिपाठेव
क्त्रचंद्रविशेषणम् ॥ १८ ॥१९॥ सुजातौउन्नतौ निरंतरौपृथुत्वात्संश्लिष्टौ ॥२०॥ कुड्मलेतिमुकुलीभूतपद्माकारौ ॥ २१ ॥ करायंअंगुष्ठादिमध्यमांतोवितस्तिस्तेनसंमितंकृशमित्यर्थः ॥२२॥ २३ ॥ अग्नि

लक्ष्मीःपद्मालयाकात्वमथभूतिःसुमध्यमे ॥ ह्रीःश्रीःकीर्तिरथोकांतिरासांकात्वंवरानने ॥ १६ ॥ अतीवरूपिणीकिंत्वमनंगांगविहारिणी ॥ अतीवभ्राजसेसु
भ्रुप्रभेवेंदोरनुत्तमा ॥१७॥ अपिचेक्षणपक्ष्माणांस्मितज्योत्स्नोपमंशुभम् ॥ दिव्यांशुरश्मिभिर्वृत्तंदिव्यकांतिमनोरमम् ॥१८॥ निरीक्ष्यवक्त्रचंद्रंतेलक्ष्म्यानुप
मयायुतम् ॥ कृत्स्नेजगतिकोनेहकामस्यवशगोभवेत् ॥ १९ ॥ हारालंकारयोग्यौतुस्तनौचोभौसुशोभनौ ॥ सुजातौसहितौलक्ष्म्यापीनौवृत्तौनिरंतरौ ॥ २० ॥
कुड्मलांबुरुहाकारौतवसुभ्रुपयोधरौ ॥ कामप्रतोदाविवमांतुदतश्चारुहासिनि ॥२१॥ वलीविभंगचतुरंस्तनभारविनामितम् ॥कराग्रसंमितंमध्यंतवेदंतनुम
ध्यमे ॥२२॥ दृष्ट्वैवचारुजघनंसरित्पुलिनसंनिभम् ॥ कामव्याधिरसाध्योमामप्याक्रामतिभामिनि ॥२३॥ जज्वालचाग्निमदनोदावाग्निरिवनिर्दयः॥ त्वत्संग
माभिसंकल्पविवृद्धोमांदहत्ययम् ॥२४॥आत्मप्रदानवर्षेणसंगमांभोधरेणच॥शमयस्ववरारोहेज्वलंतंमन्मथानलम् ॥२५॥मच्चित्तोन्मादनकरामन्मथस्यश
रोत्कराः॥ त्वत्संगमाशानिशितास्तीव्राःशशिनिभानने ॥ मह्यंविदार्यहृदयमिदंनिर्दयवेगिताः॥ २६ ॥ प्रविष्टाह्यसितापांगिप्रचंडाश्चंडदारुणाः॥ अत्युन्माद
समारंभाःप्रीत्युन्मादकरामम ॥ आत्मप्रदानसंभोगैर्मामुद्धर्तुमिहार्हसि ॥२७॥ चित्रमाल्यांबरधरासर्वाभरणभूषिता ॥ कामंप्रकामंसेवत्वंमयासहविलासि
नि ॥२८॥ नार्हसीहासुखंवस्तुंसुखार्हासुखवर्जिता ॥ प्राप्नुह्यनुत्तमंसौख्यंमत्तस्त्वंमत्तगामिनि ॥२९ ॥ स्वादून्यमृतकल्पानिपेयानिविविधानिच ॥ पिबमाना
मनोज्ञानिरममाणायथासुखम् ॥३०॥भोगोपचारान्विविधान्सौभाग्यंचाप्यनुत्तमम् ॥पानंपिबमहाभागेभोगैश्चानुत्तमैःशुभैः॥३१॥ इदंहिरूपंप्रथमंतवान
घेनिरर्थकंकेवलमद्यभामिनि ॥ अधार्यमाणास्त्रगिवोत्तमाशुभानशोभसेसुंदरिशोभनासती ॥३२॥ त्यजामिदारान्ममयेपुरातनाभवंतुदास्यस्तवचारुहासि
नि ॥अहंचतेसुंदरिदासवत्स्थितःसदाभविष्येवशगोवरानने ॥३३॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥अप्रार्थनीयामिहमांसूतपुत्राभिमन्यसे॥निहीनवर्णांसैरंध्रींबीभत्सांकेश
कारिणीम् ॥ ३४ ॥ परदारास्मिभद्रंतेनयुक्तंतवसांप्रतम् ॥ दयिताःप्राणिनांदाराधर्मंसमनुचिंतय ॥३५॥

मदनोमदनाग्निः॥२४॥२५॥२६॥ अत्युन्मादंमरणकालीनंसन्नि
पातंसमारभंतेतेअत्युन्मादसमारंभाः त्वदलाभेमरिष्याम्येवेतिभावः ॥ २७ ॥ कामंस्मरम् प्रकाममतिशयितम् ॥ २८ ॥ प्राप्नुहिलभस्व ॥२९॥३० ॥ ३१ ॥३२॥३३॥ अभिमन्यसेकामयसे॥३४॥३५॥

॥ ३६ ॥ मिथ्याभिगृध्रः वितथाभिनिवेशी महद्भयंमृत्युम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मन्यसेलिप्ससे शिशोश्चंद्रवदहंतवदुर्लभास्मीतिभावः ॥ ५१ ॥तेषांप्रियामिति तेषांप्रसिद्धानांगंधर्वाणांप्रियांप्रार्थयतस्तेतवभुविगत्वादिवंवागत्वाशरणंत्राताकश्चिन्नभविष्यति अतएवहेकीचकेतेतवकामांधस्यसादृशादृष्टिर्बुद्धिरितियावत् याशु

परदारेनतेबुद्धिर्जातुकार्याकथंचन ॥ विवर्जनंह्यकार्याणामेतत्सुपुरुषव्रतम् ॥३६॥ मिथ्याभिगृध्नोहिनरःपापात्मामोहमास्थितः॥ अयशःप्राप्नुयाद्घोरंमहद्वा प्राप्नुयाद्भयम्॥३७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुसैरंध्र्याकीचकःकाममोहितः॥जानन्नपिसुदुर्बुद्धिःपरदाराभिमर्शने॥३८॥दोषान्बहून्प्राणहरान्सर्वलोकविगर्हितान्॥ प्रोवाचेदंसुदुर्बुद्धिर्द्रौपदीमजितेंद्रियः॥ ३९॥ नार्हस्येवंवरारोहेप्रत्याख्यातुंवरानने॥मांमन्मथसमाविष्टंत्वत्कृतेचारुहासिनि॥४०॥ प्रत्याख्यायचमांभीरुवशगंप्रियवादिनम्॥ नूनंत्वमसितापांगिपश्चात्तापंकरिष्यसि॥४१॥अहंहिसुभ्रुराज्यस्यकृत्स्नस्यास्यसुमध्यमे॥ प्रभुर्वासयिताचैववीर्येचाप्रतिमःक्षितौ॥ ४२ ॥ पृथिव्यांमत्समोनास्तिकश्चिदन्यःपुमानिह॥ रूपयौवनसौभाग्यैर्भोगैश्चानुत्तमैःशुभैः ॥ ४३ ॥ सर्वकामसमृद्धेषुभोगेष्वनुपमेष्विह ॥ भोक्तव्येषुचकल्याणिकस्माद्दास्येरतात्यसि ॥ ४४ ॥ मयादत्तमिदंराज्यंस्वामिन्यसिशुभानने॥ भजस्वमांवरारोहेभुंक्ष्वभोगाननुत्तमान्॥ ४५ ॥ एवमुक्तातुसासाध्वीकीचकेनाशुभंवचः॥ कीचकंप्रत्युवाचेदंगर्हयंत्यस्यतद्वचः॥ ४६॥ ॥सैरंध्र्युवाच॥ ॥मासूतपुत्रमुह्यस्वमाद्यत्यक्ष्यस्वजीवितं॥ जानीहिपंचभिर्घोरैर्नित्यंमामभिरक्षिताम्॥४७॥ नचाप्यहंत्वयालभ्यागंधर्वाःपतयोमम॥तेत्वांनिहन्युःकुपिताःसाध्वलंमाव्यनीनशः॥४८॥अशक्यरूपंपुरुषैरध्वानंगंतुमिच्छसि॥ यथानिश्चेतनोबालःकूलस्थःकूलमुत्तरम्॥ तर्तुमिच्छतिमंदात्मातथात्वंकर्तुमिच्छसि॥४९॥ अंतर्महींवायदिवोर्ध्वमुत्पतेःसमुद्रपारंयदिवाप्रधावसि॥तथापितेषांनविमोक्षमर्हसिप्रमाथिनोदेवसुताहिखेचराः॥५०॥ त्वंकालरात्रीमिवकश्चिदातुरःकिंमांदृढंप्रार्थयसेद्यकीचक॥ किंमातुरंकेशयितोयथाशिशुश्चंद्रंजिघृक्षुरिवमन्यसेहिमाम्॥५१॥तेषांप्रियांप्रार्थयतोनतेभुविगत्वादिवंवाशरणंभविष्यति ॥ नवर्ततेकीचकतेदृशाशुभंयातेनसंजीवनमर्थयेतसा॥ ५२॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिकीचककृष्णासंवादेचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ ॥७॥

भंस्यीयंअर्थयेतकामयेत शुभेच्छारूपातवनास्तीत्यर्थः तेन चशुभेनपरदारनिवृत्तिरूपेणकामितेनसंजीवनंभवतीतिशेषः अन्यथामरिष्यसीत्यर्थः नमेभुवीतिपाठेतेषांप्रियांप्रार्थयतोमेममकोपित्राताभविष्यतीतिदृशाबुद्धिस्तवनास्तीतिसंबंधः यातेचसंजीवनमर्थयत्तमितिपाठेतुयादृष्टिस्तेतवसंजीवनंचभवति कीदृशंसंजीवनम् अर्थयत्तंवस्त्वधीनम तस्माद्वितथाभिनिवेशिनस्तेजीवनंनास्तीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ७॥

॥ १ ॥ समेयात्मामुपगच्छेत् माऊहादितिच्छेदः ऊहात्वितर्कात्तंउपायंयुक्त्यापरीप्सस्वेतियोज्यम् प्राणान्माप्रहासिषमितिच ॥ २ ॥ ३ ॥ कृष्णायाःप्रास्यर्थेउद्योगंउद्यमंचानुचिंत्येतियोज्यम् ॥ ४॥ पर्वणिमद्यपायिनांउत्सवकालेचतुर्दश्यादौ समुद्दिश्यअद्याहंसुदेष्णार्थमन्नादिकंकारयामीतिकीर्तयित्वाख्यापयित्वा ॥ ५ ॥ विजनेएकांते निरवग्रहेनिष्प्रतिबंधे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपमंत्रिताप्रार्थिता ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्रत्याख्यातोराजपुत्र्यासुदेष्णांकीचकोब्रवीत् ॥ अमर्यादेनकामेनघोरेणाभिपरिप्लुतः ॥ १ ॥ यथाकैकेयिसैरंध्रीसमेयात्तद्विधीयताम् ॥ येनोपायेनसैरंध्रीभजेन्मांगजगामिनी ॥ तंसुदेष्णेपरीप्सस्वप्राणान्मोहात्प्रहासिषम् ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यसाबहुशःश्रुत्वावाचंविलपतस्तदा ॥ विराटमहिषीदेवीकृपांचक्रेमनस्विनी ॥ ३ ॥ स्वमंत्रमभिसंधायतस्यार्थमनुचिंत्यच ॥ उद्योगंचैवकृष्णायाःसुदेष्णासूतमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पर्वणित्वंसमुद्दिश्यसुरामन्नंचकारय ॥ तत्रैनांप्रेषयिष्यामिसुराहारींतवांतिकम् ॥ ५ ॥ तत्रसंप्रेषितामेनांविजनेनिरवग्रहे ॥ सांत्वयेथाययथाकामंसांत्वमानारमेद्यदि ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसविनिष्क्रम्यभगिन्यावचनात्तदा ॥ सुरामाहारयामासराजार्हांसुपरिष्कृताम् ॥ ७ ॥ भक्ष्यांश्चविविधाकारान्बहूंश्चोच्चावचांस्तदा ॥ कारयामासकुशलैरन्नंपानंसुशोभनम् ॥ ८ ॥ तस्मिन्कृतेतदादेवीकीचकेनोपमंत्रिता ॥ सुदेष्णाप्रेषयामाससैरंध्रींकीचकालयम् ॥ ९ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठगच्छसैरंध्रिकीचकस्यनिवेशनम् ॥ पानमानयकल्याणिपिपासामांप्रबाधते ॥ १० ॥ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ ॥ नगच्छेयमहंतस्यराजपुत्रिनिवेशनम् ॥ त्वमेवराज्ञिजानासियथासनिरपत्रपः ॥ ११ ॥ नचाहमनवद्यांगितववेश्मनिभामिनि ॥ कामवृत्ताभविष्यामिपतीनांव्यभिचारिणी ॥ १२ ॥ त्वंचैवदेविजानासियथासमयःकृतः ॥ प्रविशंत्यामयापूर्वंतववेश्मनिभामिनि ॥ १३ ॥ कीचकस्तुसुकेशांतेमूढोमदनदर्पितः ॥ सोवमंस्यतिमांदृष्ट्वानयास्येतत्रशोभने ॥ १४ ॥ संतिबह्व्यस्तवप्रेष्याराजपुत्रिवशानुगाः ॥ अन्यांप्रेषयभद्रंतेसहिमामवमंस्यते ॥ १५ ॥ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ ॥ नैवत्वांजातुहिंस्यात्सइतःसंप्रेषितामया ॥ इत्युक्त्वाप्रददौपात्रंसपिधानंहिरण्मयम् ॥ १६ ॥ साशंकमानारुदतीदैवंशरणमीयुषी ॥ प्रातिष्ठतसुराहारीकीचकस्यनिवेशनम् ॥ १७ ॥ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ ॥ यथाहमन्यंभर्तृभ्योनाभिजानामिकंचन ॥ तेनसत्येनमांप्राप्तांमाकुर्यात्कीचकोवशे ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ उपातिष्ठतसासूर्यंमुहूर्तमबलाततः ॥ सतस्यास्तनुमध्यायाःसर्वंसूर्योवबुद्धवान् ॥ १९ ॥ अंतर्हितंततस्तस्यारक्षोरक्षार्थमादिशत् ॥ तच्चैनांनाजहात्तत्रसर्वावस्थास्वनिंदिताम् ॥ २० ॥

पानंमद्यम् सुरामन्नंचेत्युपक्रमात् तस्यैवपिपासापातुमिच्छा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ परितोहाटकेययोस्तेपरिहाटकेकुंडलेताटंकेइत्यर्थः ॥ २ ॥ मधुमाधवींमधुपुष्पजांमदिराम् ॥ ३ ॥ सुराहारींसुरामाहर्तुकामाम् पिपासामेतिमेममअतिपिपासा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विधुन्वानाकंपमाना ॥ ९ ॥ १० ॥ अपोवाहदूरीचकार ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ धूमच्छायाःकर्म नेत्रेकर्तृणीअभज

तांमृगीमिवसंत्रस्तांदृष्ट्वाकृष्णांसमीपगाम् ॥ उदतिष्ठन्मुदासूतोनावंलब्ध्वेवपारगः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीसुराहरणे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ कीचकउवाच ॥ ॥ स्वागतंतेसुकेशांतेसुव्युष्टारजनीमम ॥ स्वामिनीत्वमनुप्राप्ताप्रकुरुष्वममप्रियम् ॥ १ ॥ सुवर्णमालाःकंबूश्चकुंडलेपरिहाटके ॥ नानापत्तनजेशुभ्रेमणिरत्नंचशोभनम् ॥ २ ॥ आहरंतुचवस्त्राणिकौशिकान्यजिनानिच ॥ अस्तिमेशयनंदिव्यंत्वदर्थमुपकल्पितम् ॥ एहितत्रमयासार्धंपिबस्वमधुमाधवीम् ॥ ३ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ अप्रैषीद्राजपुत्रीमांसुराहारींतवांतिकम् ॥ पानमाहरमेक्षिप्रंपिपासामेतिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ ॥ कीचकउवाच ॥ ॥ अन्याभद्रेनयिष्यंतिराजपुत्र्याःप्रतिश्रुतम् ॥ इत्येनांदक्षिणेपाणौसूतपुत्रःपरामृशत् ॥ ५ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ यथैवाहंनाभिचरेकदाचित्पतीन्मदाद्वैमनसापिजातु ॥ तेनैवसत्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टास्मिपापंपरिकृष्यमाणम् ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सतामभिप्रेक्ष्यविशालनेत्रांजिघृक्षमाणःपरिभर्त्सयंतीम् ॥ जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेसकीचकस्तांसहसाक्षिपंतीम् ॥ ७ ॥ प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिःश्वस्यचराजपुत्री ॥ तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्तमूलः ॥ ८ ॥ सागृहीताविधुन्वानाभूमावाक्षिप्यकीचकम् ॥ सभांशरणमागच्छद्यत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ तांकीचकःप्रधावंतींकेशपाशेपरामृशत् ॥ अथैनांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदावधीत् ॥ १० ॥ तस्यायोसौतदार्केणराक्षसःसंनियोजितः ॥ सकीचकमपोवाहवातवेगेनभारत ॥ ११ ॥ सपपाततदाभूमौरक्षोबलसमाहतः ॥ विघूर्णमानोनिश्चेष्टश्छिन्नमूलइवद्रुमः ॥ १२ ॥ तांचासीनौददृशतुर्भीमसेनयुधिष्ठिरौ ॥ अमृष्यमाणौकृष्णायाःकीचकेनपराभवम् ॥ १३ ॥ तस्यभीमोवधंप्रेप्सुःकीचकस्यदुरात्मनः ॥ दंतैर्दंतांस्तदारोषान्निष्पिपेषमहामनाः ॥ १४ ॥ धूमच्छायाह्यभजतांनेत्रेचोच्छ्रितपक्ष्मणी ॥ सस्वेदाभ्रुकुटीचोग्राललाटेसमवर्तत ॥ १५ ॥ हस्तेनममृदेचैवललाटंपरवीरहा ॥ भूयश्चत्वरितःक्रुद्धःसहसोत्थातुमैच्छत ॥ १६ ॥ अथावमृद्नादंगुष्ठमंगुष्ठेनयुधिष्ठिरः ॥ प्रबोधनभयाद्राजाभीमंतंप्रत्यषेधयत् ॥ १७ ॥ तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिम् ॥ सतमावारयामासभीमसेनंयुधिष्ठिरः ॥ १८ ॥

तां छायामित्येकवचनांतःपाठःस्वच्छः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंगुष्ठंपादांगुष्ठम् अंगुष्ठेनहस्तांगुष्ठेन आचारादेवंज्ञेयम् ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ अभिरक्षंतीगूहमाना धर्मसंहिताधर्मबद्धा ॥ २१ ॥ षष्ठेविषयेदेशपंचकव्यवधानेपिनस्वपिति तेषांसार्वभौमत्वात् यद्वा बाह्येंद्रियग्राह्यपंचविषयापेक्षयाषष्ठेमनोमात्रग्राह्येस्वप्नमनोरथा

आलोकयसिकिंवृक्षंसूददारुकृतेनवै ॥ यदितेदारुभिःकृत्यंबहिर्वृक्षान्निगृह्यताम् ॥ १९ ॥ सासभाद्वारमासाद्यरुदतीमत्स्यमब्रवीत् ॥ अवेक्षमाणासुश्रोणीपतींस्तान्दीनचेतसः ॥ २० ॥ आकारमभिरक्षंतीप्रतिज्ञाधर्मसंहिता ॥ दह्यमानेवरौद्रेणचक्षुषाद्रुपदात्मजा ॥ २१ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ येषांवैरीनस्वपितिषष्ठेपिविषयेवसन् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २२ ॥ येदद्युर्नचयाचेयुर्ब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २३ ॥ येषांदुंदुभिनिर्घोषोज्याघोषःश्रूयतेऽनिशम् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २४ ॥ येचतेजस्विनोदांताबलवंतोऽतिमानिनः ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २५ ॥ सर्वलोकमिमंहन्युर्धर्मपाशसितास्तुये ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २६ ॥ शरणंयेप्रपन्नानांभवंतिशरणार्थिनाम् ॥ चरंतिलोकेप्रच्छन्नाःक्वनुतेद्यमहारथाः ॥ २७ ॥ कथंतेसूतपुत्रेणवध्यमानांप्रियांसतीम् ॥ मर्षयंतियथाक्लीबाबलवंतोऽमितौजसः ॥ २८ ॥ क्वनुतेषाममर्षश्चवीर्यंतेजश्चवर्तते ॥ नपरीप्संतियेभार्यांवध्यमानांदुरात्मना ॥ २९ ॥ मयात्रशक्यंकिंकर्तुंविराटेधर्मदूषके ॥ यःपश्यन्मांमर्षयतिवध्यमानामनागसम् ॥ ॥ ३० ॥ नराजाराजवत्किंचित्समाचरतिकीचके ॥ दस्यूनामिवधर्मस्तेनहिसंसदिशोभते ॥ ३१ ॥ नाहमेतेनयुक्तंवैहंतुंमत्स्यतवांतिके ॥ सभासदोत्रपश्यंतुकीचकस्यव्यतिक्रमम् ॥ ३२ ॥ कीचकोनचधर्मज्ञोनचमत्स्यःकथंचन ॥ सभासदोप्यधर्मज्ञायएनंपर्युपासते ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंविधैर्वचोभिःसातदाकृष्णाश्रुलोचना ॥ उपालभतराजानंमत्स्यानांवरवर्णिनी ॥ ३४ ॥ विराटउवाच ॥ परोक्षंनाभिजानामिविग्रहंयुवयोरहम् ॥ अर्थतत्त्वमविज्ञायकिंनुस्यात्कौशलंमम ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तुसभ्याविज्ञायकृष्णांभूयोभ्यपूजयन् ॥ साधुसाध्वितिचाप्याहुःकीचकंचव्यगर्हयन् ॥ ३६ ॥ सभ्याऊचुः ॥ यस्येयंचारुसर्वांगीभार्यास्यादायतेक्षणा ॥ परोलाभस्तुतस्यस्यान्नचशोचेत्कथंचन ॥ ३७ ॥ नहीदृशीमनुष्येषुसुलभावरवर्णिनी ॥ नारीसर्वानवद्यांगीदेवींमन्यामहेवयम् ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसंपूजयंतस्तेकृष्णांप्रेक्ष्यसभासदः ॥ युधिष्ठिरस्यकोपात्तुललाटेस्वेदआगमत् ॥ ३९ ॥

दिरूपेपिविषयेनस्वपितिभयार्दितःसन्किमुतलोकेनस्वपितीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सिताःबद्धाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कौशलंसाध्वसाधुनिर्णयेइतिशेषः किंनुकथंनु ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

मात्रस्थाः अत्रमास्थाःमातिष्ठ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शैलुषीवनटीवनिर्लज्जा ॥ ४३ ॥ दुःखंदुःखयितारम् व्यपनेष्यंतिजीविताद्दितिशेषः ॥ ४४ ॥ घृणिनांदयावतांतेषामर्थे तस्यतस्यसर्वस्यैवतेवध्याः स्युः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पश्यतोराज्ञइत्यनादरेषष्ठी राजानंलक्षीकृत्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ सेना

अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियाम् ॥ गच्छसैरंध्रिमाऽत्रस्थाःसुदेष्णायानिवेशनम् ॥ ४० ॥ भर्तारमनुरुंधंत्यःक्लिश्यंतेवीरपत्नयः ॥ शुश्रूषयाक्लिश्यमानाःपतिलोकंजयंत्युत ॥ ४१ ॥ मन्येनकालंक्रोधस्यपश्यंतिपतयस्तव ॥ तेनत्वांनाभिधावंतिगंधर्वाःसूर्यवर्चसः ॥ ४२ ॥ अकालज्ञासिसैरंध्रिशैलूषीवविरोदिषि ॥ विघ्नंकरोषिमत्स्यानांदीव्यतांराजसंसदि ॥ ४३ ॥ गच्छसैरंध्रिगंधर्वाःकरिष्यंतितवप्रियम् ॥ व्यपनेष्यंतितेदुःखंयेनतेविप्रियंकृतम् ॥ ४४ ॥ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ अतीवतेषांघृणिनामर्थेहंधर्मचारिणी ॥ तस्यतस्यैवतेवध्यायेषांज्येष्ठोक्षदेविता ॥ ४५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाप्राद्रवत्कृष्णासुदेष्णायानिवेशनम् ॥ केशान्मुक्त्वाचसुश्रोणीसंरंभाल्लोहितेक्षणा ॥ ४६ ॥ शुशुभेवदनंतस्यारुदत्याःसुचिरंतदा ॥ मेघलेखाविनिर्मुक्तंदिवीवशशिमंडलम् ॥ ४७ ॥ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ कस्त्वावधीद्वरारोहेकस्माद्रोदिषिशोभने ॥ कस्याद्यनसुखंभद्रेकेनतेविप्रियंकृतम् ॥ ४८ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ कीचकोमावधीत्तत्रसुराहारींगतांतव ॥ सभायांपश्यतोराज्ञोयथैवविजनेवने ॥ ४९ ॥ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ ॥ घातयामिसुकेशांतेकीचकंयदिमन्यसे ॥ योसौत्वांकामसंमत्तोदुर्लभामवमन्यते ॥ ५० ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ ॥ अन्येचैनंवधिष्यंतियेषामागःकरोतिसः ॥ मन्येचैवाद्यसुव्यक्तंयमलोकंगमिष्यति ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेवि० कीचकव० द्रौपदीपरिभवेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ साहतासूतपुत्रेणराजपत्नीयशस्विनी ॥ वधंकृष्णापरीप्संतीसेनावाहस्यभामिनी ॥ १ ॥ जगामावासमेवाथसातदाद्रुपदात्मजा ॥ कृत्वाशौचंयथान्यायंकृष्णासातनुमध्यमा ॥ २ ॥ गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा ॥ चिंतयामासरुदतीतस्यदुःखस्यनिर्णयम् ॥ ३ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंकार्यंभवेन्मम ॥ इत्येवंचिंतयित्वासाभीमंवैमनसागमत् ॥ ४ ॥ नान्यःकर्ताऋतेभीमान्ममाद्यमनसःप्रियम् ॥ ततउत्थायरात्रौसाविहायशयनंस्वकम् ॥ ५ ॥ प्राद्रवन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती ॥ भवनंभीमसेनस्यक्षिप्रमायतलोचना ॥ ६ ॥ दुःखेनमहतायुक्तामानसेनमनस्विनी ॥ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ ॥ तस्मिन्जीवतिपापिष्ठेसेनावाहेममद्विषि ॥ ७ ॥ तत्कर्मकृतवानद्यकथंनिद्रांनिषेवसे ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाथतांशालांप्रविवेशमनस्विनी ॥ ८ ॥

वाहस्यसेनापतेःकीचकस्य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यःतत्कर्मपदाहतिरूपंकृतवान् तस्मिन्जीवति ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ संमूर्छितेवद्दद्विशोभारूपांप्राप्तेवप्रजज्वालअशोभत ॥ १० ॥ सर्वश्वेतेवेति पांचालीद्रौपदीवरर्षभंवरणीयंपतिश्रेष्ठंभीमसेनंउपलक्ष्यवासितेवपुष्पिणीत्वेनकामातुरेवउपातिष्ठतसमीपेस्थितवती वस्तुतोनकामातुराकिंतुद्वेषातुरैवेतिभावः तत्रदृष्टांतद्वयं इवशब्दःकाकाक्षिवदुभयत्रसंबध्यतेसर्वश्वेतेवमाहेयीवचेति सर्वश्वेताबकीयथाकामातुरावरर्षभंपतिमितिएकः तस्याः कामातुरत्वेहेतुः वनेजातेति जलेजातातेनजलसामीप्येनलब्धाहारत्वेनउन्मत्तत्वंसूच्यतेतथामाहेयीगौःसापिवासितासतीवरर्षभंसांडंबलीवर्दम्तस्याअपिवासितात्वेविशेषणम् त्रिहायणीतित्रिवर्षाहिगौर्यौवनारूढाकामातुराचभवति अन्येतु श्वेतःसितेराजहंसेकैलासेद्वीपभूपयोरितिकोशमुदाहृत्यसर्वश्वेताहंसीतिव्याचक्षते तत्रसर्वपदंव्यर्थंहंसस्यलोहितलोचनास्यचरणत्वात्प्रतिकूलंच यद्यपित्रिहायणीत्रिवर्षागौरितिचकोशात्त्रिहाय

यस्यांभीमस्तथाशेतेमृगराजइवश्वसन्॥तस्यारूपेणसाशालाभीमस्यचमहात्मनः॥९॥ संमूर्छितेवकौरव्यप्रजज्वालचतेजसा॥ सावैमहानसंप्राप्यभीमसेनंशुचिस्मिता॥ १० ॥ सर्वश्वेतेवमाहेयीवनेजातात्रिहायणी॥उपातिष्ठतपांचालीवासितेववरर्षभम्॥ ११ ॥ सालतेवमहाशालंफुल्लंगोमतितीरजम्॥ परिष्वजतपांचालीमध्यमंपांडुनंदनम्॥ १२॥बाहुभ्यांपरिरभ्यैनंप्राबोधयदनिंदिता॥ सिंहंसुप्तंवनेदुर्गेमृगराजवधूरिव॥ १३॥ भीमसेनमुपाश्लिष्यद्धस्तिनीवमहागजम्॥ वीणेवमधुरालापागांधारंसाधुमूर्छती ॥ अभ्यभाषतपांचालीभीमसेनमनिंदिता॥ १४॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेभीमसेनयथामृतः॥ नामृतस्यहिपापीयान्भार्यामालभ्यजीवति॥ १५॥ ससंप्रहायशयनंराजपुत्र्याप्रबोधितः॥ उपातिष्ठतमेघाभःपर्यंकेसोपसंग्रहे ॥ १६ ॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियाम्॥ केनास्यर्थेनसंप्राप्तात्वरितेवममांतिकम्॥ १७॥ नतेप्रकृतिमान्वर्णःकृशापांडुश्चलक्ष्यसे॥ आचक्ष्वपरिशेषेणसर्वंविद्यामहंयथा॥ १८॥ सुखंवायदिवादुःखंद्वेष्यंवायदिवाऽप्रियम्॥ यथावत्सर्वमाचक्ष्वश्रुत्वाज्ञास्यामियत्क्षमम्॥ १९॥ अहमेवहितेकृष्णेविश्वास्यःसर्वकर्मसु ॥ अहमापत्सुचापित्वांमोक्षयामिपुनःपुनः॥ २०॥ शीघ्रमुक्त्वायथाकामंयत्तेकार्यंविवक्षितम्॥ गच्छवैशयनायैवपुरानान्येनबुध्यते॥ २१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदीभीमसंवादेसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥ ॥ श्री॥ ॥ श्री॥

णीपदेनैवगौर्लभ्यतेतथापितत्कामातुरत्वज्ञापनार्थमुपक्षीणंसद्विशेष्यसमर्पकंपदांतरमपेक्षतएवेतिनव्यर्थविशेषणत्वम् अन्येव्याख्यानप्रकाराःसर्वेऽनेनैवदोषेणग्रस्ताइत्युपेक्षिताः॥ ११॥मध्यमंपांडुनंदनंभीमसेनम् यमयोःसहजातत्वेनपौर्वापर्याभावात्तौकनिष्ठावेवयुधिष्ठिरोज्येष्ठएव मध्यमत्वंभीमार्जुनयोरेवविश्रांतंतत्रापिअत्रप्रकरणात्अर्जुनस्यसंप्रतिपुंस्त्वाभावाच्चमध्यमत्वंभीमसेनेएवमुख्यमित्याशयेनैवैतदुक्तम् परिष्वजतपर्यष्वजतआलिंगितवती ॥ १२ ॥ १३ ॥ गांधारंस्वरविशेषंमूर्छतीमूर्छयंती ॥ १४ ॥ १५ ॥ सोपसंग्रहेसतूलिके ॥ १६ ॥ १७ ॥ विद्यांजानीयाम् ॥ १८ ॥ ज्ञास्यामिउपायंचिंतयिष्यामि क्षमंयोग्यम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७॥ ॥ श्री ॥

॥ १ ॥ सभाशालातस्यांपरिषत् जनसमाजस्तस्यमध्ये तदाद्यूतकाले ॥ २ ॥ ३ ॥ सैंधवेनजयद्रथेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रव्रज्यंप्रव्रजनम् व्रजयजोर्भावेक्यप् तस्मैप्रव्रज्याय ॥ ११ ॥ निष्कःसुवर्णपलंतेषांसहस्रेण ॥ १२ ॥ रुक्मंस्वर्णरूपंहिरण्यं तस्माद्रजतंहिरण्यमश्रुजमितिश्रुतौहिरण्यशब्दस्यरजतेपिदर्शनात् यानंगजादि युग्यंयुगोपेतंरथशकटादि अश्वावडवा॥ १३ ॥ १४ ॥

द्रौपद्युवाच ॥ ॥ अशोच्यत्वंकुतस्तस्यायस्याभर्तायुधिष्ठिरः॥ जानन्सर्वाणिदुःखानिकिंमांत्वंपरिपृच्छसि ॥ १ ॥ यन्मांदासीप्रवादेनप्रातिकामीतदानयत्॥ सभापरिषदोमध्येतन्मांदहतिभारत॥ २ ॥ पार्थिवस्यसुतानामकानुजीवतिमादृशी॥ अनुभूयेदृशंदुःखमन्यत्रद्रौपदींप्रभो॥ ३ ॥ वनवासगतायाश्वसैंधवेनदुरात्मना॥ परामर्शोद्वितीयोवैसोढुमुत्सहतेतुका॥ ४ ॥ मत्स्यराज्ञःसमक्षंतुतस्यधूर्तस्यपश्यतः॥ कीचकेनपरामृष्टाकानुजीवतिमादृशी॥५॥ एवंबहुविधैःक्लेशैःक्लिश्यमानांचभारत॥ नमांजानासिकौंतेयकिंफलंजीवितेनमे॥ ६ ॥ योयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामभारत ॥ सेनानीःपुरुषव्याघ्रस्यालःपरमदुर्मतिः ॥ ७ ॥ समांसैरंध्रिवेषेणवसंतींराजवेश्मनि ॥ नित्यमेवाहदुष्टात्माभार्याममभवेतिवै ॥ ८ ॥ तेनोपमंत्र्यमाणायावधार्हेणसपत्नहन्॥ कालेनेवफलंपक्वंहृदयंमेविदीर्यते॥ ९ ॥ भ्रातरंचविगर्हस्वज्येष्ठंदुर्द्यूतदेविनम्॥ यस्यास्मिकर्मणाप्राप्तादुःखमेतदनंतकम्॥ १० ॥ कोहिराज्यंपरित्यज्यसर्वस्वंचात्मनासह॥ प्रव्रज्यायैवदीव्येतविनादुर्द्यूतदेविनम्॥ ११ ॥ यदिनिष्कसहस्रेणयच्चान्यत्सारवद्धनम्॥ सायंप्रातरदेविष्यदपिसंवत्सरान्बहून्॥ १२ ॥ रुक्मंहिरण्यंवासांसियानंयुग्यमजाविकम्॥ अश्वाश्वतरसंघाश्चनजातुक्षयमावहेत्॥ १३ ॥ सोयंद्यूतप्रवादेनश्रियःप्रत्यवरोपितः॥ तूष्णीमास्तेयथामूढःस्वानिकर्माणिचिंतयन्॥ १४ ॥ दशनागसहस्राणिहयानांहेममालिनाम्॥ यंयांतमनुयांतीहसोयंद्यूतेनजीवति॥ १५ ॥ रथाःशतसहस्राणिनृपाणाममितौजसाम्॥ उपासंतमहाराजमिंद्रप्रस्थेयुधिष्ठिरम्॥ १६ ॥ शतंदासीसहस्राणांयस्यनित्यंमहानसे॥ पात्रीहस्तंदिवारात्रमतिथीन्भोजयत्युत ॥ १७ ॥ एषनिष्कसहस्राणिप्रदायददतांवरः॥ द्यूतजेनह्यनर्थेनमहतासमुपाश्रितः॥ १८ ॥ एनंहिस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः॥ सायंप्रातरुपातिष्ठन्सुमृष्टमणिकुंडलाः॥ १९ ॥ सहस्रमृषयोयस्यनित्यमासन्सभासदः॥ तपःश्रुतोपसंपन्नाःसर्वकामैरुपस्थिताः॥ २० ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ॥ २१ ॥ अप्रतिग्राहिणांचैवयतीनामूर्ध्वरेतसाम्॥ दशचापिसहस्राणिसोयमास्तेनरेश्वरः॥ २२ ॥ आनृशंस्यमनुक्रोशंसंविभागस्तथैवच॥ यस्मिन्नेतानिसर्वाणिसोयमास्तेनरेश्वरः ॥ २३ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ यतीनांदशसहस्राणिबिभर्तीतिपूर्वेणान्वयः ॥ २२ ॥ आनृशंस्यंअनैष्ठुर्यम् अनुक्रोशंदयाम्॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ निरयंपारतंत्र्यम् कंकोहमितियुधिष्ठिरोब्रूते कंकव्रतयुधिष्ठिरइतिपाठेकंकव्रतश्चासौयुधिष्ठिरश्चेतिसमासः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सदस्यंसभासदम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
इतिविराटपर्वणिनैलं० भारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥छ॥ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ हीनेनीचे असमेविषमे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रियसंवासात्प्रियस्यभीमसेनस्यसंवासःसह

अंधान्वृद्धांस्तथाऽनाथान्बालान्राष्ट्रेषुदुर्गतान् ॥ बिभर्तिविविधान्राजाधृतिमान्सत्यविक्रमः ॥ संविभागमनानित्यमानृशंस्याद्युधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ सएषनिर
यंप्राप्तोमत्स्यस्यपरिचारकः ॥ सभायांदेविताराज्ञःकंकोब्रूतेयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ इंद्रप्रस्थेनिवसतःसमयेयस्यपार्थिवाः ॥ आसन्बलिभृतःसर्वेसोद्यान्यैर्भृतिमि
च्छति ॥ २६ ॥ पार्थिवाःपृथिवीपालायस्यासन्वशवर्तिनः ॥ सवशेविवशोराजापरेषामद्यवर्तते ॥ २७ ॥ प्रताप्यपृथिवींसर्वांरश्मिमानिवतेजसा ॥ सोयंराज्ञो
विराटस्यसभास्तारोयुधिष्ठिरः ॥ २८ ॥ यमुपासंतराजानःसभायामृषिभिःसह ॥ तमुपासीनमद्यान्यंपश्यपांडवपांडवम् ॥ २९ ॥ सदस्यंसमुपासीनंपरस्यप्रिय
वादिनं ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंकोपोवर्धतेमामसंशयम् ॥ ३० ॥ अतदर्हंमहाप्राज्ञंजीवितार्थेभिसंस्थितम् ॥ दृष्ट्वाकस्यनदुःखंस्याद्धर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ ३१ ॥ उपा
स्तेस्मसभायांयंकृत्स्नावीरवसुंधरा ॥ तमुपासीनमप्यन्यंपश्यभारतभारतम् ॥ ३२ ॥ एवंबहुविधैर्दुःखैःपीड्यमानामनाथवत् ॥ शोकसागरमध्यस्थांकिंमां
भीमनपश्यसि ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥छ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ इदंतु
तेमहद्दुःखंयत्प्रवक्ष्यामिभारत ॥ नमेभ्यसूयाकर्तव्यादुःखादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥ सूदकर्मणिहीनेत्वमसमेभरतर्षभ ॥ ब्रुवन्बल्लवजातीयःकस्यशोकंनवर्धयेः ॥ २ ॥
सूपकारंविराटस्यबल्लवंत्वांविदुर्जनाः ॥ प्रेष्यत्वंसमनुप्राप्तंततोदुःखतरंनुकिम् ॥ ३ ॥ यदामहानसेसिद्धेविराटमुपतिष्ठसि ॥ ब्रुवाणोबल्लवःसूदस्तदासीदतिमेम
नः ॥ ४ ॥ यदाप्रहृष्टःसम्राट्त्वांसंयोधयतिकुंजरैः ॥ हसंत्यंतःपुरेनार्योममतूद्विजतेमनः ॥ ५ ॥ शार्दूलैर्महिषैःसिंहैरागारेयोध्यसेयदा ॥ कैकेय्याःप्रेक्षमाणाया
स्तदामेकश्मलंभवेत् ॥ ६ ॥ ततउत्थायकैकेयीसर्वास्ताःप्रत्यभाषत ॥ प्रेष्याःसमुत्थिताश्चापिकैकेयींताःस्त्रियोऽब्रुवन् ॥ ७ ॥ प्रेक्ष्यमामनवद्यांगींकश्मलोपह
तामिव ॥ स्नेहात्संवासजाद्धर्मात्सूदमेषाशुचिस्मिता ॥ ८ ॥ योध्यमानंमहावीर्यमियंसमनुशोचति ॥ कल्याणरूपासैरंध्रीबल्लवश्चापिसुंदरः ॥ ९ ॥ स्त्रीणांचित्तं
चदुर्ज्ञेयंयुक्तरूपौचमेमतौ ॥ सैरंध्रीप्रियसंवासान्नित्यंकरुणवादिनी ॥ १० ॥ अस्मिन्राजकुलेचेमौतुल्यकालनिवासिनौ ॥ इतिब्रुवाणावाक्यानिसामांनि
त्यमतर्जयत् ॥ ११ ॥

वासःसंबंधस्तस्मात् तस्मिन्हस्त्यादिभिःसहयोध्यमानेसतिकरुणवादिनीदीनवादिनीभवति ॥ १० ॥ संवासमेवाह अस्मिन्निति ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ निरयंदुःखम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ लोकेपरिभूतेनानिंदितेन ॥ १६ ॥ शंखपरिपूर्णाभ्यांबाहुभ्याम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ स्प्रष्टुंआकलयितुंयमितिशेषः यस्येत्यपिपठंति अप्रति

क्रुध्यंतींमांचसंप्रेक्ष्यसमशंकतमांत्वयि ॥ तस्यांतथाब्रुवत्यांतुदुःखंमांमहदाविशत् ॥ १२ ॥ त्वय्येवंनिरयंप्राप्तेभीमेभीमपराक्रमे ॥ शोकेयौधिष्ठिरेमग्नानाहं जीवितुमुत्सहे ॥ १३ ॥ यःसदेवान्मनुष्यांश्चसर्वाश्चैकरथोजयत् ॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्तकोयुवा ॥ १४ ॥ योतर्पयदमेयात्माखांडवेजातवेदसम् ॥ सोंतःपुरगतःपार्थकूपेग्निरिवसंवृतः ॥ १५ ॥ यस्माद्भयममित्राणांसदैवपुरुषर्षभात् ॥ सलोकपरिभूतेनवेषेणास्तेधनंजयः ॥ १६ ॥ यस्यज्याक्षेपकठिनौबाहू परिघसन्निभौ ॥ सशंखपरिपूर्णाभ्यांशोचन्नास्तेधनंजयः ॥ १७ ॥ यस्यज्यातलनिर्घोषात्समकंपंतशत्रवः ॥ स्त्रियोगीतस्वनंतस्यमुदिताःपर्युपासते ॥ १८ ॥ किरीटंसूर्यसंकाशंयस्यमूर्धन्यशोभत ॥ वेणीविकृतकेशांतःसोयमद्यधनंजयः ॥ १९ ॥ तंवेणीकृतकेशांतंभीमधन्वानमर्जुनम् ॥ कन्यापरिवृतंदृष्ट्वाभीमसीद तिमेमनः ॥ २० ॥ यस्मिन्नस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिमहात्मनि ॥ आधारःसर्वविद्यानांसधारयतिकुंडले ॥ २१ ॥ स्प्रष्टुंराजसहस्राणितेजसाऽप्रतिमानिवै ॥ समरेनाभ्यवर्तंतवेलामिवमहार्णवः ॥ २२ ॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्तकोयुवा ॥ आस्तेवेषप्रतिच्छन्नःकन्यानांपरिचारकः ॥ २३ ॥ यस्यस्मरथघोषेणस मकंपतमेदिनी ॥ सपर्वतवनाभीमसहस्थावरजंगमा ॥ २४ ॥ यस्मिन्जातेमहाभागेकुंत्याःशोकोव्यनश्यत ॥ सशोचयतिमामद्यभीमसेनतवानुजः ॥ २५ ॥ भूषितंतमलंकारैःकुंडलैःपरिहाटकैः ॥ कंबुपाणिनमायांतंदृष्ट्वासीदतिमेमनः ॥ २६ ॥ यस्यनास्तिसमोवीर्येकश्चिदुर्व्यांधनुर्धरः ॥ सोद्यकन्यापरिवृतोगायन्ना स्तेधनंजयः ॥ २७ ॥ धर्मेशौर्येचसत्येचजीवलोकस्यसंमतम् ॥ स्त्रीवेषविकृतंपार्थंदृष्ट्वासीदतिमेमनः ॥ २८ ॥ यदाह्येनंपरिवृतंकन्याभिर्देवरूपिणम् ॥ प्रभिन्न मिवमातंगंपरिकीर्णंकरेणुभिः ॥ २९ ॥ मत्स्यमर्थपतिंपार्थंविराटंसमुपस्थितम् ॥ पश्यामितूर्यमध्यस्थंदिशोनश्यंतिमेतदा ॥ ३० ॥ नूनमार्यानजानातिकृच्छ्रं प्राप्तंधनंजयम् ॥ अजातशत्रुंकौरव्यंमग्नंदुर्द्यूतदेविनम् ॥ ३१ ॥ तथादृष्ट्वायवीयांसंसहदेवंगवांपतिम् ॥ गोषुगोवेषमायांतंपांडुभूतास्मिभारत ॥ ३२ ॥ सह देवस्यवृत्तानिचिंतयंतीपुनःपुनः ॥ ननिद्रामभिगच्छामिभीमसेनकुतोरतिम् ॥ ३३ ॥ नविंदामिमहाबाहोसहदेवस्यदुष्कृतम् ॥ यस्मिन्नेवंविधंदुःखंप्राप्नुया त्सत्यविक्रमः ॥ ३४ ॥ दूयामिभरतश्रेष्ठदृष्ट्वातेभ्रातरंप्रियम् ॥ गोषुगोवृषसंकाशंमत्स्येनाभिनिवेशितम् ॥ ३५ ॥

मानीतिच्छेदः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दिशोनश्यंति शोकेनआंध्यमायातीत्यर्थः ॥ ३० ॥ आर्याश्वश्रूः ॥ ३१ ॥ गोवेषंमहोक्षसदृशम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ दूयामिखेदंप्राप्नोमि ॥ ३५ ॥

रक्तनेपथ्यम् रक्तंगैरिकादिधातुमयंनेपथ्यमलंकारोयस्यतम् ॥३६ ॥३७॥ ३८॥ ज्येष्ठापचायिनंज्येष्ठपूजकम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वत्सचर्मणिक्षपायांशेतेइतितंवत्सचर्मक्षपाशयम् ॥ ४१॥४२ ॥ अभ्यकीर्यंतव्यशीर्यंत द्वंद्वानि शत्रूणामितिशेषः दामग्रंथिर्यंथिकम् ॥ ४३ ॥ एनंनकुलम् वाजिनोऽश्वान्दर्शयंतम् विराटंविराटाय ॥४४॥४५॥४६ ॥ ध्रियमाणेषुजीवत्सु ॥ ४७॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

संरब्धंरक्तनेपथ्यंगोपालानांपुरोगमम् ॥ विराटमभिनंदंतमथमेभवतिज्वरः ॥ ३६ ॥ सहदेवंहिमेवीरंनित्यमार्याप्रशंसति ॥ महाभिजनसंपन्नःशीलवान्वृत्तवानिति ॥ ३७॥ ह्रीनिषेवोमधुरवाक्धार्मिकश्चप्रियश्चमे ॥ सतेऽरण्येषुवोढव्योयाज्ञसेनिक्षपास्वपि ॥ ३८॥ सुकुमारश्चशूरश्चराजानंचाप्यनुव्रतः ॥ ज्येष्ठापचायिनंवीरंस्वयंपांचालिभोजयेः ॥३९ ॥ इत्युवाचहिमांकुंतीरुदतीपुत्रगृद्धिनी ॥ प्रव्रजंतंमहारण्यंतंपरिष्वज्यतिष्ठती ॥४०॥ तंदृष्ट्वाव्यापृतंगोषुवत्सचर्मक्षपाशयं ॥सहदेवंयुधांश्रेष्ठंकिन्नुजीवामिपांडव ॥४१॥ यस्त्रिभिर्नित्यसंपन्नोरूपेणास्त्रेणमेधया ॥सोश्वबंधोविराटस्यपश्यकालस्यपर्ययम् ॥४२॥ अभ्यकीर्यंतवृंदानिदामग्रंथिमुदीक्ष्यतम् ॥विनयंतंजवेनाश्वान्महाराजस्यपश्यतः ॥४३॥ अपश्यमेनंश्रीमंतंमत्स्यंभ्राजिष्णुमुत्तमम् ॥ विराटमुपतिष्ठंतंदर्शयंतंचवाजिनः ॥ ॥४४॥ किंनुमांमन्यसेपार्थसुखिनीतिपरंतप ॥ एवंदुःखशताविष्टायुधिष्ठिरनिमित्ततः ॥४५॥ अतःप्रतिविशिष्टानिदुःखान्यन्यानिभारत ॥ वर्ततेमयिकौंतेयवक्ष्यामिशृणुतान्यपि ॥४६॥ युष्मासुध्रियमाणेषुदुःखानिविविधान्युत ॥ शोषयंतिशरीरंमेकिंनुदुःखमतःपरम् ॥४७॥ ॥इ० म० भा० विराटप० कीचकवधप० द्रौपदीभीमसंवादेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ अहंसैरंध्रिवेषेणचरंतीराजवेश्मनि ॥ शौचदास्मिसुदेष्णायाअक्षधूर्तस्यकारणात् ॥ १ ॥ विक्रियांपश्यमेतीव्रांराजपुत्र्याःपरंतप ॥ आत्मकालमुदीक्षंतिसर्वेदुःखंकिलांतवत् ॥२ ॥ अनित्याकिलमर्त्यानामर्थसिद्धिर्जयाजयौ ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः ॥ ३ ॥ चक्रवत्परिवर्ततेह्यर्थाश्चव्यसनानिच ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः ॥ ४॥ यएवहेतुर्भवतिपुरुषस्यजयावहः ॥ पराजयेचहेतुश्चसइतिप्रतिपालये ॥ किंमांनप्रतिजानीषेभीमसेनमृतामिव ॥ ५॥ दत्वायाचंतिपुरुषाहत्वावध्यंतिचापरे ॥ पातयित्वाचपात्यंतेपरैरितिचमेश्रुतम् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ॥ सैरंध्र्यावेषेणसैरंध्रीवेषेण शौचदामृज्जलादिशौचसाधनप्रदा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ पुरुषस्यदुर्योधनादेः यःकालः सएवकाल एव प्रतिपालये कालमितिशेषः ॥५॥ कालएवसर्वंविपरीतंकरोतीत्याह दत्वेति येस्वयंदातारस्तएवकालेनदरिद्राःसंतोयाचकाभवंतीत्यर्थः तथाअन्यान्हत्वापरैरपिवध्यंतिवध्यंते पातयित्वाअन्यान्तएवान्यैःपात्यंतइति ॥ ६ ॥

अतिभारोदुष्करंदैवस्यकिमपिनास्ति अस्यदैवस्यअतिवर्तनंअतिक्रमणंचनास्ति केनचित्कृतमितिशेषः दैवस्यप्राधान्यप्रतिपादकमागमंप्रतिपालयेमानये दैवाधीनास्मीतिमत्वानशोचामीत्यर्थः ॥ ७ ॥ स्थितमिति यथारिक्तंसरःपुनःकालेनपूर्यतएवमहमपिपुनःश्रियंप्राप्स्याम्येवेतिनिश्चयेनपर्यायंकालवैपरीत्यंइच्छंती ॥८॥ यस्यपुंसोर्थोदैवेनविपद्यतेनश्यतितेनदैवस्यैवआगमेआनुकूल्येयत्नःकार्यः दैवान्नष्टोर्थःपुनर्जपहोमादिनाआहर्तव्यइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कुरूनिति मममत्संबंधीमन्निमित्तकःकचग्रहादिरयंक्लेशःपांडवेयान्पांडोःस्त्रीपांडवीकुंतीतस्याःपुत्रान्युष्मान्प्राप्तःसन्कुरून्भीष्मादीन्पं

नदैवस्यातिभारोस्तिनचैवास्यातिवर्तनं॥इतिचाप्यागमंभूयोदैवस्यप्रतिपालये ॥ ७॥ स्थितंपूर्वंजलंयत्रपुनस्तत्रैवगच्छति ॥ इतिपर्यायमिच्छंतीप्रतीक्षेउदयंपुनः॥८॥ दैवेनकिलयस्यार्थःसुनीतोपिविपद्यते॥ दैवस्यचागमेयत्नस्तेनकार्योविजानता॥९॥ यत्तुमेवचनस्यास्यकथितस्यप्रयोजनम्॥ पृच्छमांदुःखितांतत्त्वंपृष्टाचात्रब्रवीमिते॥ १०॥ महिषीपांडुपुत्राणांदुहिताद्रुपदस्यच॥ इमामवस्थांसंप्राप्तामदन्याकाजिजीविषेत्॥ ११॥ कुरून्परिभवेत्सर्वान्पंचालानपिभारत॥ पांडवेयांश्चसंप्राप्तोममक्लेशोह्यरिंदम॥ १२॥ भ्रातृभिःश्वशुरैःपुत्रैर्बहुभिःपरिवारिता॥ एवंसमुदितानारीकात्वन्यादुःखिताभवेत्॥ १३॥ नूनंहिबालयाधातुर्मयावैविप्रियंकृतम्॥ यस्यप्रसादाद्दुर्नीतंप्राप्तास्मिभरतर्षभ॥ १४॥ वर्णावकाशमपिमेपश्यपांडवयादृशम्॥ तादृशोमेनतत्रासीद्दुःखेपरमकेतदा॥ १५॥ त्वमेवभीमजानीषेयन्मेपार्थसुखंपुरा॥ साहंदासीत्वमापन्नानशांतिमवशालभे॥ १६॥ नादैविकमहंमन्येयत्रपार्थोधनंजयः॥ भीमधन्वामहाबाहुरास्तेछन्नइवानलः॥१७॥ अशक्यावेदितुंपार्थप्राणिनांवैगतिर्नरैः॥ विनिपातमिमंमन्येयुष्माकंह्यविचिंतितम्॥१८॥ यस्याममसुखप्रेक्षायूयमिंद्रसमाःसदा॥ साप्रेक्षेमुखमन्यासामवराणांवरासती॥१९॥ पश्यपांडवमेऽवस्थांयथानार्हामिवैतथा॥ युष्मासुध्रियमाणेषुपश्यकालस्यपर्ययम्॥२०॥ यस्याःसागरपर्यंतापृथिवीवशवर्तिनी॥ आसीत्साद्यसुदेष्णायाभीताहंवशवर्तिनी॥ २१॥ यस्याःपुरःसराआसन्पृष्ठतश्चानुगामिनः॥ साहमद्यसुदेष्णायाःपुरःपश्चाच्चगामिनी॥ २२॥ इदंतुदुःखंकौंतेयममासह्यंनिबोधतत्॥ यानजातुस्वयंपिंषेगात्रोद्वर्तनमात्मनः॥ अन्यत्रकुंत्याभद्रंतेसापिनष्म्यद्यचंदनम्॥ २३॥

चालान्द्रुपदादींश्चपरिभवेत्नाशयेदित्यर्थः ॥ १२ ॥ समुदितासम्यगुदयवत्यपिएवंकान्यादुःखिताभवेन्नकापि श्रीमतामापदोनदृष्टाएवममतुदृष्टाइतिमहदाश्चर्यमितिभावः ॥ १३ ॥ बालयानतुप्रौढयातंबाल्येकृतमपराधंनस्मरामि यस्यप्रसादादिदंदुर्नीतंदुरवस्थांप्राप्तास्मि॥१४॥ वर्णावकाशोदीप्तिसंकोचः वन्यान्नवल्कलधारणयुक्तात्स्वातंत्र्याद्दिव्यान्नवस्त्रसंयुक्तंपारतंत्र्यमतिदुःखदमितिभावः तत्रवनेइदानींयथादीप्तिसंकोचोस्तिनतथावनेआसीदित्यर्थः ॥ १५ ॥ अवशापराधीना ॥ १६ ॥ अदैविकंनकिंतुदैविकमेव ॥१७॥ विनिपातंपराभवम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

पुराकिणवंतौनैवाभूतांकिंत्विदानीमेवजातावित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ वर्णकोविलेपनम् वर्णकश्चारणेस्त्रीतुचंदनेचविलेपनेइतिमेदिनी वर्णकोस्त्रीविलेपनमित्यमरः ॥ २६॥ २७ ॥ बाष्पकलयाबाष्पेणगद्र
दयामंजुलयावा घट्टयंतीकंपयंतीव ॥ २८ ॥ कर्तव्येमर्तव्ये कृहिंसायामित्यस्यरूपम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥४॥ धिगिति ॥१॥ सभा

पश्यकौंतेयपाणीमेनैवाभूतांहियौपुरा॥ इत्यस्यदर्शयामासकिणवंतौकरावुभौ॥२४॥ बिभेमिकुंत्यायानाहंयुष्माकंवाकदाचन॥ साद्याग्रतोविराटस्यभीता तिष्ठामिकिंकरी॥ २५॥ किंनुवक्ष्यतिसम्राण्मांवर्णकःसुकृतोनवा॥ नान्यपिष्टंहिमत्स्यस्यचंदनंकिलरोचते॥ २६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥साकीर्तयंतीदुःखानिभीमसेनस्यभामिनी॥ रुरोदशनकैःकृष्णाभीमसेनमुदीक्षती॥ २७॥ साबाष्पकलयावाचानिःश्वसंतीपुनःपुनः॥ हृदयंभीमसेनस्यघट्टयंतीदमब्रवीत् ॥ २८॥ नाल्पंकृतंमयाभीमदेवानांकिल्बिषंपुरा॥ अभाग्यायत्रजीवामिकर्तव्येसतिपांडव॥ २९॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततस्तस्याःकरौसूक्ष्मौकिणबद्धौवृकोदरः॥ मुखमानीयवैपत्न्यारुरोदपरवीरहा॥ ३०॥ तौगृहीत्वाचकौंतेयोबाष्पमुत्सृज्यवीर्यवान्॥ ततःपरमदुःखार्तइदंवचनमब्रवीत्॥ ३१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥४॥ ॥ भीमसेनउवाच॥ ॥ धिगस्तुमेबाहुबलंगांडीवंफाल्गुनस्यच॥ यत्तेरक्तौपुराभूत्वापाणीकृतकिणाविमौ॥ १॥ सभायांतुविराटस्यकरोमिकदनंमहत्॥ तत्रमेकारणंभातिकौंतेयोयत्प्रतीक्षते॥ २॥ अथवाकीचकस्याहंपोथयामिपदाशिरः॥ऐश्वर्यमदमत्तस्यक्रीडन्निवमहाद्विपः॥ ३॥ अपश्यंत्वांयदाकृष्णेकीचकेनपदाहताम्॥ तदैवाहंचिकीर्षामिमत्स्यानांकदनंमहत्॥ ४॥ तत्रमांधर्मराजस्तुकटाक्षेणन्यवारयत्॥ तदहंतस्यविज्ञायस्थितएवास्मिभामिनि॥ ५॥ यच्चराष्ट्रात्प्रच्यवनंकुरूणामवधश्चयः॥ सुयोधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबलस्यच॥६॥ दुःशासनस्यपापस्ययन्मयानाहृतंशिरः॥तन्मेदहतिगात्राणिहृदिशल्यमिवार्पितम्॥ माधर्मंजहिसुश्रोणिक्रोधंजहिमहामते॥७॥ इमंतुसमुपालंभंत्वत्तोराजायुधिष्ठिरः॥शृणुयाद्यपिकल्याणिकृत्स्नंजह्यात्सजीवितम्॥ ८॥ धनंजयोवासुश्रोणियमौवातनुमध्यमे॥ लोकांतरगतेष्वेषुनाहंशक्ष्यामिजीवितुम्॥९॥ पुरासुकन्याभार्याचभार्गवंच्यवनंवने॥ वल्मीकभूतंशाम्यंतमन्वपद्यतभामिनी॥ १०॥ नारायणीचेंद्रसेनारूपेणयदितेश्रुता॥ पतिमन्वचरद्वृद्धंपुरावर्षसहस्रिणम्॥ ११॥

यामिति कारणंप्राकट्यंमाभूदितिहेतुः प्रतीक्षतेतदेवसूचयन्मामवेक्षते अन्यथातदानीमेवकदनंकरोमिकृतंस्यादित्यर्थः ॥२ ॥ पोथयामिचूर्णीकरोमि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ नाहृतंछित्वानानीतम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अन्वपद्यतअनुसृतवती ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मादीर्घंअदीर्घंअल्पमित्यर्थः सुप्सुपेतिसमासः क्षमक्षमस्व मासमर्धंचेतिसार्धंमासमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अनंतरःआसन्नःसन्नद्धोभवेतियावत् ॥ १९ ॥ कैकेयीसुदेष्णा नेयात्नगच्छेत् ॥ २० ॥ तंभावम् राजाऽस्यांकीचकहतायांविरक्तःस्यादित्येवंरूपमभिप्रायम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ क्षणंस्वीकारम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ वध्यंतंवध्यमानम् ॥ २७ ॥ २८ ॥

दुहिताजनकस्यापिवैदेहीयदितेश्रुता ॥ पतिमन्वचरत्सीतामहारण्यनिवासिनम् ॥ १२ ॥ रक्षसानिग्रहंप्राप्यरामस्यमहिषीप्रिया ॥ क्लिश्यमानापिसुश्रोणीराममेवान्वपद्यत ॥ १३ ॥ लोपामुद्रातथाभीरुवयोरूपसमन्विता ॥ अगस्तिमन्वयाद्धित्वाकामान्सर्वानमानुषान् ॥ १४ ॥ द्युमत्सेनसुतंवीरंसत्यवंतमनिंदिता ॥ साविभ्यनुचचारैकायमलोकंमनस्विनी ॥ १५ ॥ यथैताःकीर्तितानार्योरूपवत्यःपतिव्रताः ॥ तथात्वमपिकल्याणिसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ १६ ॥ मादीर्घंक्षमकालंत्वंमासमर्धंचसंमितम् ॥ पूर्णेत्रयोदशेवर्षेराज्ञांराज्ञीभविष्यसि ॥ १७ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ आर्तयैतन्मयाभीमकृतंबाष्पप्रमोचनम् ॥ अपारयंत्यादुःखानिनराजानमुपालभे ॥ १८ ॥ किमुक्तेनव्यतीतेनभीमसेनमहाबल ॥ प्रत्युपस्थितकालस्यकार्यस्यानंतरोभव ॥ १९ ॥ ममेहभीमकैकेयीरूपाभिभवशंकया ॥ नित्यमुद्विजतेराजाकथंनेयादिमामिति ॥ २० ॥ तस्याविदित्वातंभावंस्वयंचानृतदर्शनः ॥ कीचकोयंसुदुष्टात्मासदाप्रार्थयतेहिमाम् ॥ २१ ॥ तमहंकुपिताभीमपुनःकोपंनियम्यच ॥ अब्रुवंकामसंमूढमात्मानंरक्षकीचक ॥ २२ ॥ गंधर्वाणामहंभार्यापंचानांमहिषीप्रिया ॥ तेत्वांनिहन्युःकुपिताःशूराःसाहसकारिणः ॥ २३ ॥ एवमुक्तःसुदुष्टात्माकीचकःप्रत्युवाचह ॥ नाहंबिभेमिसैरंध्रिगंधर्वाणांशुचिस्मिते ॥ २४ ॥ शतंशतसहस्राणिगंधर्वाणामहंरणे ॥ समागतंहनिष्यामित्वंभीरुकुरुमेक्षणम् ॥ २५ ॥ इत्युक्तेचाब्रुवंमत्तंकामातुरमहंपुनः ॥ नत्वंप्रतिबलश्चैषांगंधर्वाणांयशस्विनाम् ॥ २६ ॥ धर्मेस्थितास्मिसततंकुलशीलसमन्विता ॥ नेच्छामिकंचिद्वध्यंतंतेनजीवसिकीचक ॥ २७ ॥ एवमुक्तःसदुष्टात्माप्राहसत्स्वनवत्तदा ॥ अथमांतत्रकैकेयीप्रैषयत्प्रणयेनतु ॥ २८ ॥ तेनैवदेशितापूर्वंभ्रातुःप्रियचिकीर्षया ॥ सुरामानयकल्याणिकीचकस्यनिवेशनात् ॥ २९ ॥ सूतपुत्रस्तुमांदृष्ट्वामहत्सांत्वमवर्तयत् ॥ सांत्वेप्रतिहतेक्रुद्धःपरामर्शमनाभवत् ॥ ३० ॥ विदित्वातस्यसंकल्पंकीचकस्यदुरात्मनः ॥ तथाहंराजशरणंजवेनैवप्रधाविता ॥ ३१ ॥ संदर्शनेतुमांराज्ञःसूतपुत्रःपरामृशत् ॥ पातयित्वातुदुष्टात्मापदाहंतेनताडिता ॥ ३२ ॥ प्रेक्षतेस्मविराटस्तुकंकस्तुबहवोजनाः ॥ रथिनःपीठमर्दाश्चहस्त्यारोहाश्चनैगमाः ॥ ३३ ॥

॥ २९ ॥ अवर्तयत्कृतवान् सांत्वंप्रियवादम् ॥ ३० ॥ राजशरणंराजाधिष्ठितंस्थानम् ॥ ३१ ॥ संदर्शनेप्रत्यक्षम् ॥ ३२ ॥ पीठमर्दाःराजप्रियाः पीठमर्दोतिधृष्टेस्यान्नायकस्यप्रियेपिचेतिमेदिनी नैगमाः नागराः वणिजोवा नैगमःस्यादुपनिषद्वणिजोर्नागरेपिचेतिमेदिनी ॥ ३३ ॥

तस्यकीचकस्याविनयःनकृतःननाशितः ॥ ३४ ॥ सारथिर्युद्धेसहायः नरस्यराज्ञःस्त्रियःसुदेष्णायाश्चसंमतः संबंधित्वात् ॥ ३५ ॥ तर्हिकथंतयोर्विप्रियंतद्वधेनकर्तव्यमित्याशंक्याह शूरइति मुग्धवान्मौ
ढ्यंगतवान् दारामर्शीतवैवस्त्रियंमांस्प्रष्टवान् ॥३६॥ तिष्ठतेस्थिरोभवति बुभूषतिप्राप्तुमिच्छति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दर्शनेदर्शनेप्रतिदर्शनम् सएवंराजवल्लभःकामात्माचयदिमांहन्यात्ताडयेत्ताडनभयाद्वाऽहं

उपालब्धोमयाराजाकंकश्चापिपुनःपुनः ॥ ततोनवारितोराज्ञानतस्याविनयःकृतः ॥ ३४ ॥ योयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामसारथिः ॥ त्यक्तधर्मान्नृशंसश्च
नरस्त्रीसंमतःप्रियः ॥ ३५ ॥ शूरोभिमानीपापात्मासर्वार्थेषुचमुग्धवान्॥ दारामर्शीमहाभागलभतेर्थान्बहूनपि ॥ ३६ ॥ आहरेदपिवित्तानिपरेषांक्रोशता
मपि॥ नतिष्ठतेस्मसन्मार्गेनचधर्मंबुभूषति॥ ३७॥ पापात्मापापभावश्चकामबाणवशानुगः॥ अविनीतश्चदुष्टात्माप्रत्याख्यातःपुनःपुनः ॥ ३८ ॥ दर्शनेदर्श
नेहन्याद्यदिजह्यांचजीवितम्॥ तद्धर्मेयतमानानांमहान्धर्मोनशिष्यति॥३९॥ समयंरक्षमाणानांभार्यावोनभविष्यति॥ भार्यायांरक्ष्यमाणायांप्रजाभवति
रक्षिता॥ ४०॥ प्रजायांरक्ष्यमाणायामात्माभवतिरक्षितः॥ आत्माहिजायतेतस्यांतेनजायांविदुर्बुधाः ॥ ४१ ॥ भर्तातुभार्ययारक्ष्यःकथंजायान्ममोदरे ॥
वदतांवर्णधर्मश्चब्राह्मणानामितिश्रुतः॥ ४२॥ क्षत्रियस्यसदाधर्मोनान्यःशत्रुनिबर्हणात्॥ पश्यतोधर्मराजस्यकीचकोमांपदावधीत्॥ ४३॥ तवचैवसमक्षे
वैभीमसेनमहाबल॥ त्वयाह्यहंपरित्रातातस्माद्घोराज्जटासुरात्॥ ४४॥ जयद्रथंतथैवत्वमजैषीर्भ्रातृभिःसह॥ जहीममपिपापिष्ठंयोयंमामवमन्यते॥ ४५॥
कीचकोराजवाल्लभ्याच्छोककृन्ममभारत॥ तमेवंकामसंमत्तंभिंधिकुंभमिवाश्मनि॥४६॥ योनिमित्तमनर्थानांबहूनांममभारत॥ तंचेज्जीवंतमादित्यःप्रात
रभ्युदयिष्यति॥ ४७॥ विषमालोड्यपास्यामिमाकीचकवशंगमम्॥ श्रेयोहिमरणंमह्यंभीमसेनतवाग्रतः॥ ४८ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाप्रारुद
त्कृष्णाभीमस्योरःसमाश्रिता॥भीमश्चतांपरिष्वज्यमहत्सांत्वंप्रयुज्यच॥४९॥ आश्वासयित्वाबहुशोभृशमार्तांसुमध्यमाम्॥ हेतुतत्त्वार्थसंयुक्तैर्वचोभिर्द्रुपदा
त्मजाम्॥ ५०॥

यदिजीवितंजह्यांतर्त्तर्हिधर्मेयतमानानांभवतांधर्मोनशिष्यतिशौर्यंव्यर्थंस्यादित्यर्थः ॥ ३९॥ एतदेवाह समयमिति समयंमर्यादांत्रयोदशवर्षरूपाम् भार्यापोषणीयानभविष्यति ॥४०॥ ४१ ॥ जायात्
आविर्भवेत् वदतांकथयतांब्राह्मणानांमुखाद्वर्णधर्मश्चश्रुतः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अभ्युदयिष्यति अभ्युदेष्यति ॥ ४७॥ कीचकवशंमागमंनगच्छेयम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ हेतुभिर्युक्ति
भिःतत्त्वार्थैर्यथार्थभूतैश्चार्थैःसंयुक्तानितैः ॥ ५० ॥

आगच्छतुस्त्वतवान् सृक्किणीगल्लयोरभ्यंतरेपरिसंलिहन्जिह्वयापरामृशन् ॥ ५१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथेति ॥ १ ॥ प्रदोषरज

प्रमृज्यवदनंतस्याःपाणिनाश्रुसमाकुलम् ॥ कीचकंमनसागच्छत्सृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ उवाचचैनांदुःखार्तांभीमःक्रोधसमन्वितः ॥५१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदीसांत्वनेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसहबांधवम् ॥ १ ॥ अस्याःप्रदोषेशर्वर्याःकुरुष्वानेनसंगतम् ॥ दुःखंशोकंचनिर्धूययाज्ञसेनिशुचिस्मिते ॥ २ ॥ यैषानर्तनशालेहमत्स्यराजेनकारिता ॥ दिवात्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहम् ॥ ३ ॥ तत्रास्तिशयनंदिव्यंदृढांगंसुप्रतिष्ठितम् ॥ तत्रास्यदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ ४ ॥ यथाचत्वांनपश्येयुःकुर्वाणांतेनसंविदम् ॥ कुर्यास्तथात्वंकल्याणियथासन्निहितोभवेत् ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथातौकथयित्वातुबाष्पमुत्सृज्यदुःखितौ ॥ रात्रिशेषंतमत्युग्रंधारयामासतुर्हृदि ॥ ६ ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरुत्थायकीचकः ॥ गत्वाराजकुलायैवद्रौपदीमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ सभायांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदाऽहनम् ॥ नचैवालभसेत्राणमभिपन्नाबलीयसा ॥ ८ ॥ प्रवादेनेहमत्स्यानांराजानाम्नायमुच्यते ॥ अहमेवहिमत्स्यानांराजावैवाहिनीपतिः ॥ ९ ॥ मांसुखंप्रतिपद्यस्वदासोभीरुभवामिते ॥ अह्नायतवसुश्रोणिशतंनिष्कान्ददाम्यहम् ॥ १० ॥ दासीशतंचतेदद्यांदासानामपिचापरम् ॥ रथंचाश्वतरीयुक्तमस्तुनौभीरुसंगमः ॥ ११ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ एवंमेसमयंत्वद्यप्रतिपद्यस्वकीचक ॥ नत्वांसखावाभ्रातावाजानीयात्संगतंमया ॥ १२ ॥ अनुप्रवादाद्भीतास्मिगंधर्वाणांयशस्विनाम् ॥ एवंमेप्रतिजानीहिततोहंवशगातव ॥ १३ ॥ कीचकउवाच ॥ एवमेतत्करिष्यामियथासुश्रोणिभाषसे ॥ एकोभद्रेगमिष्यामिशून्यमावसथंतव ॥ १४ ॥ समागमार्थंरंभोरुत्वयामदनमोहितः ॥ यथात्वांनैवपश्येयुर्गंधर्वाःसूर्यवर्चसः ॥ १५ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ यदेतन्नर्तनागारंमत्स्यराजेनकारितम् ॥ दिवात्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहम् ॥ १६ ॥ तमिस्रेतत्रगच्छेथागंधर्वास्तन्नजानते ॥ तत्रदोषःपरिहृतोभविष्यतिनसंशयः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमर्थमपिजल्पंत्याःकृष्णायाःकीचकेनह ॥ दिवसार्धंसमभवन्मासेनैवसमंनृप ॥ १८ ॥ कीचकोथगृहंगत्वाभृशंहर्षपरिप्लुतः ॥ सैरंध्रीरूपिणंमूढोमृत्युंतंनावबुद्धवान् ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

नीमुखेसंगतंसंभाषणम् निर्धूयअप्रकाश्य ॥ २ ॥ ३ ॥ दृढांगंकाष्ठफलकमयम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अहनंहतवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नौआवयोः ॥ ११ ॥ समयंसंकेतंप्रतिपद्यस्वस्वीकुरु ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ दिवसार्धंअहोरात्रार्धंदिनमेकमपिमासेनसममौत्कंठ्याद्भूत् ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कृतसंप्रत्ययः कृतविश्वासः नाजानात् नज्ञातवान् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ह्रदात् यमुनाह्रदात् नागं कालियं कृष्णो यथा उद्धृतवांस्तद्वत्त्वमेनमिह लोकाद्दूरेपातयेतिभा

गंधाभरणमाल्येषुव्यासक्तःसविशेषतः॥ अलंचक्रेतदात्मानंसत्वरःकाममोहितः ॥ २० ॥ तस्यतत्कुर्वतःकर्मकालोदीर्घइवाभवत्॥ अनुचिंतयतश्चापितामे वायतलोचनाम्॥ २१ ॥ आसीदभ्यधिकाचापिश्रीःश्रियंप्रमुमुक्षतः॥ निर्वाणकालेदीपस्यवर्तीमिवदिधक्षतः॥ २२॥ कृतसंप्रत्ययस्तस्याःकीचकःकाममोहि तः॥ नाजानाद्दिवसंयांतंचिंतयानःसमागमम्॥ २३ ॥ ततस्तुद्रौपदीगत्वातदाभीमंमहानसे॥ उपातिष्ठतकल्याणीकौरव्यंपतिमंतिकम्॥ २४ ॥ तमुवाचसुके शांताकीचकस्यमयाकृतः ॥ संगमोनर्तनागारेयथावोचःपरंतप ॥ २५ ॥ शून्यंसनर्तनागारमागमिष्यतिकीचकः ॥ एकोनिशिमहाबाहोकीचकंतंनिषूदय ॥ २६ ॥ तंसूतपुत्रंकौंतेयकीचकंमददर्पितम्॥ गत्वात्वंनर्तनागारंनिर्जीवंकुरुपांडव ॥ २७ ॥ दर्पाच्चसूतपुत्रोसौगंधर्वानवमन्यते ॥ तंत्वंप्रहरतांश्रेष्ठह्रदान्नाग मिवोद्धर॥ २८॥ अश्रुदुःखाभिभूतायाममामार्जस्वभारत ॥ आत्मनश्चैवभद्रंतेकुरुमानंकुलस्यच ॥ २९ ॥ ॥भीमसेनउवाच ॥ ॥ स्वागतंतेवरारोहेयन्मां वेदयसेप्रियम्॥ नह्यन्यंकंचिदिच्छामिसहायंवरवर्णिनि॥३०॥यामेप्रीतिस्त्वयाख्याताकीचकस्यसमागमे॥ हत्वाहिडिंबंसाप्रीतिर्ममासीद्वरवर्णिनि॥३१॥ सत्यंभ्रातृंश्चधर्मंचपुरस्कृत्यब्रवीमिते॥ कीचकंनिहनिष्यामिवृत्रंदेवपतिर्यथा॥ ३२॥ तंगह्वरेप्रकाशेवापोथयिष्यामिकीचकम्॥ अथचेदपियोत्स्यंतिहिंसेम त्स्यानपिध्रुवम्॥३३॥ ततोदुर्योधनंहत्वाप्रतिपत्स्येवसुंधराम्॥कामंमत्स्यमुपास्तांहिकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥३४॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ यथानसंत्यजेथास्त्वंसत्यंवै मत्कृतेविभो॥ निगूढस्त्वंतथापार्थकीचकंतंनिषूदय॥ ३५॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥एवमेतत्करिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसह बांधवैः॥ ३६॥ अदृश्यमानस्तस्याथतमस्विन्यामनिंदिते॥ नागोबिल्वमिवाक्रम्यपोथयिष्याम्यहंशिरः॥ अलभ्यामिच्छतस्तस्यकीचकस्यदुरात्मनः॥३७॥ वैशंपायनउवाच॥ भीमोथप्रथमंगत्वारात्रौच्छन्नउपाविशत्॥ मृगंहरिरिवादृश्यःप्रत्याकांक्षतकीचकम्॥३८॥ कीचकश्चाप्यलंकृत्ययथाकाममुपागमत्॥ तांवेलांनर्तनागारंपांचालीसंगमाशया॥ ३९॥ मन्यमानःससंकेतमागारंप्राविशच्चतत्॥ प्रविश्यचसतद्वेश्मतमसासंवृतंमहत्॥ ४०॥ पूर्वागतंततस्तत्रभी ममप्रतिमौजसम्॥ एकांतावस्थितंचैनमाससाददुर्मतिः॥ ४१॥ शयानंशयनेतत्रसूतपुत्रःपरामृशत्॥ जाज्वल्यमानंकोपेनकृष्णाधर्षणजेनह ॥ ४२ ॥

वः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तस्यतेनादृश्यमानः नागोहस्ती अलभ्यांत्वाम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ यत्कृतंयदर्जितंधनादितत्सर्वंतेतुभ्यंप्रापितंदत्तमितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अतःपरंत्वांसमुद्दिश्याहमत्रागतोस्मि ॥ ४५ ॥ प्रशंसंति त्वयाहंदत्तइतिहेतोरित्यभिप्रायः ॥ ४६ ॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥

उपासंगम्यचैवैनंकीचकःकाममोहितः ॥ हर्षोन्मथितचित्तात्मास्मयमानोभ्यभाषत ॥ ४३ ॥ प्रापितंतेमयावित्तंबहुरूपमनंतकम् ॥ यत्कृतंधनरत्नाढ्यंदासीशतपरिच्छदम् ॥ ४४ ॥ रूपलावण्ययुक्ताभिर्युवतीभिरलंकृतम् ॥ गृहंचांतःपुरंसुभ्रुक्रीडारतिविराजितम् ॥ तत्सर्वंत्वांसमुद्दिश्यसहसाहमुपागतः ॥ ४५ ॥ अकस्मान्मांप्रशंसंतिसदागृहगताःस्त्रियः ॥ सुवासादर्शनीयश्चनान्योस्तित्वादृशःपुमान् ॥ ४६ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ दिष्ट्यात्वंदर्शनीयोथदिष्ट्यात्मानंप्रशंससि ॥ ईदृशस्तुत्वयास्पर्शःस्पृष्टपूर्वोनकर्हिचित् ॥ ४७ ॥ स्पर्शंवेत्सिविदग्धस्त्वंकामधर्मविचक्षणः ॥ स्त्रीणांप्रीतिकरोनान्यस्त्वत्समःपुरुषस्त्विह ॥ ४८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वातंमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ सहसोत्पत्यकौंतेयःप्रहस्येदमुवाचह ॥ ४९ ॥ अद्यत्वांभगिनीपापंकृष्यमाणंमयाभुवि ॥ द्रक्ष्यतेऽद्रिप्रतीकाशंसिंहेनेवमहागजम् ॥ ५० ॥ निराबाधात्वयिहतेसैरंध्रीविचरिष्यति ॥ सुखमेवचरिष्यंतिसैरंध्याःपतयःसदा ॥ ५१ ॥ ततोजग्राहकेशेषुमाल्यवत्सुमहाबलः ॥ सकेशेषुपरामृष्टोबलेनबलिनांवरः ॥ ५२ ॥ आक्षिप्यकेशान्वेगेनबाह्वोर्जग्राहपांडवम् ॥ बाहुयुद्धंतयोरासीत्क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ ५३ ॥ वसंतेवासिताहेतोर्बलवद्गजयोरिव ॥ कीचकानांतुमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच ॥ ५४ ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरेवकपिसिंहयोः ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धौपरस्परजयैषिणौ ॥ ॥ ५५ ॥ ततःसमुद्यम्यभुजौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ नखदंष्ट्राभिरन्योन्यंघ्नतःक्रोधविषोद्धतौ ॥ ५६ ॥ वेगेनाभिहतोभीमःकीचकेनबलीयसा ॥ स्थिरप्रतिज्ञःसरणेपदान्नचलितःपदम् ॥ ५७ ॥ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परम् ॥ उभावपिप्रकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव ॥ ५८ ॥ तयोर्ह्यासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ नखदंतायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः ॥ ५९ ॥ अभिपत्याथबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णादमर्षितः ॥ मातंगइवमातंगंप्रभिन्नकरटामुखम् ॥ ६० ॥ सचाप्येनंतदाभीमःप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ तमाक्षिपत्कीचकोथबलेनबलिनांवरः ॥ ६१ ॥ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा ॥ शब्दःसमभवद्घोरोवेणुस्फोटसमोयुधि ॥ ६२ ॥ अथैनमाक्षिप्यबलाद्गृहमध्येवृकोदरः ॥ धूनयामासवेगेनवायुश्चंडइवद्रुमम् ॥ ६३ ॥ भीमेनचपरामृष्टोदुर्बलोबलिनारणे ॥ प्रास्पंदतयथाप्राणंविचकर्षचपांडवम् ॥ ६४ ॥ ईषदाकलितंचापिक्रोधाद्द्रुतपदंस्थितम् ॥ कीचकोबलवान्भीमंजानुभ्यामाक्षिपद्भुवि ॥ ६५ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वासिताहेतोर्हस्तिनीनिमित्तम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥५८ ॥ ५९ ॥ करटामुखंगंडस्थलस्थंमदनिर्गमस्थानम् करटोगजगंडेस्यादितिमेदिनी ॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥आकलितमाक्रांतम् द्रुतपदंचलितस्थानंयथास्यात्तथास्थितम् ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८॥ ६९ ॥ सहित्वासोढ्वाबलादहीयतबलहीनोभूत् ॥ ७० ॥ वक्षस्यानीयानतंभुग्नंकृत्वा तन्नाभिनातच्छिरःसंयोज्येत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गृहीत्वाचेतिपाठेइवार्थेचः ॥ ७३ ॥ योक्त्र
यामासबबंध ॥ रशनयारज्ज्वा॥७४॥७५॥ दोर्भ्यांपाणिभ्याम् ॥७६॥ व्याविद्धेअतिपीडनात्अधःक्षिप्तेनयनेनयनगोलकेअंबरंवस्त्रंचयस्य नयनाकाशोवा पशुमारंपशुंमारयित्वेवेति यज्ञियपशुवदित्यर्थः

पातितोभुविभीमस्तुकीचकेनबलीयसा ॥ उत्पपाताथवेगेनदंडपाणिरिवांतकः॥ ६६ ॥ स्पर्धयाचबलोन्मत्तौतावुभौसूतपांडवौ ॥ निशीथेपर्यकर्षेतांबलिनौ
निर्जनेस्थले॥ ६७ ॥ ततस्तद्भवनंश्रेष्ठंप्राकंपतमुहुर्मुहुः॥ बलवच्चापिसंक्रुद्धावन्योन्यंप्रतिगर्जतः ॥ ६८ ॥ तलाभ्यांसतुभीमेनवक्षस्यभिहतोबली॥ कीचको
रोषसंतप्तःपदान्नचलितःपदम्॥ ६९ ॥ मुहूर्तंतुसतंवेगंसहित्वाभुविदुःसहम्॥ बलादहीयततदासूतोभीमबलार्दितः ॥ ७० ॥ तंहीयमानंविज्ञायभीमसेनोमहा
बलः॥ वक्षस्यानीयवेगेनममर्दैनंविचेतसम्॥ ७१ ॥ क्रोधाविष्टोविनिःश्वस्यपुनश्चैनंवृकोदरः ॥ जग्राहजयतांश्रेष्ठःकेशेष्वेवतदाभृशम्॥७२॥गृहीत्वाकीच
कंभीमोविरराजमहाबलः॥ शार्दूलःपिशिताकांक्षीगृहीत्वेवमहामृगम्॥ ७३ ॥ ततएनंपरिश्रांतमुपलभ्यवृकोदरः॥ योक्त्रयामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा
॥ ७४ ॥ नदंतंचमहानादंभिन्नभेरीसमस्वनम्॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसम्॥ ७५ ॥ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांकंठंतस्यवृकोदरः ॥ अपीडयतकृष्णाया
स्तदाकोपोपशांतये॥७६॥अथतंभग्नसर्वांगंव्याविद्धनयनांबरम्॥आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाकीचकाधमम्॥अपीडयतबाहुभ्यांपशुमारममारयत्॥७७॥
तंविषीदंतमाज्ञायकीचकंपांडुनंदनः ॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ७८ ॥ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुर्भार्यापहारिणम् ॥ शांतिंलब्धास्मिपरमां
हत्वासैरंध्रिकंटकम्॥ ७९ ॥इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंकीचकंक्रोधसरागनेत्रः॥ अस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतनेत्रंव्यसुमुत्ससर्ज॥ ८० ॥ निष्पिष्यपाणिना
पाणिंसंदष्टौष्ठपुटंबली॥ समाक्रम्यचसंक्रुद्धोबलेनबलिनांवरः॥ ८१ ॥ तस्यपादौचपाणीचशिरोग्रीवांचसर्वशः॥ कायेप्रवेशयामासपशोरिवपिनाकधृक्॥
॥ ८२ ॥ तंसंमथितसर्वांगंमांसपिंडोपमंकृतम्॥ कृष्णायादर्शयामासभीमसेनोमहाबलः ॥ ८३ ॥ उवाचचमहातेजाद्रौपदींयोषितांवराम् ॥ पश्यैनमेहिपां
चालिकामुकोयंयथाकृतः ॥ ८४ ॥ एवमुक्त्वामहाराजभीमोभीमपराक्रमः॥ पादेनपीडयामासतस्यकायंदुरात्मनः॥ ८५ ॥ ततोग्निंतत्रप्रज्वाल्यदर्शयित्वातु
कीचकम्॥ पांचालींसतदावीरइदंवचनमब्रवीत्॥८६॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ सैरंध्रिकंटकम् ह्रस्वत्वंसमासनिमित्तम् ॥ ७९ ॥८० ॥८१॥ तस्यपादौचेति कायेदेहमध्यभागेतत्तन्निर्गममार्गेणैवांगान्यंतःप्रवेश्य योअस्मैरेवान्नसुनोतिसोमंनिररत्नौमघवातंदधातीतिश्रु
तमरत्नौनिर्धानमेतदेवज्ञेयम् रेवान्धनवान् निर्धानंनिष्क्रष्यस्थापनम् ॥ ८२ ॥ कृष्णायाःद्रौपद्यै ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

सुकेशांतेसुष्ठुकौटिल्येनविराजमानाःकेशांतायस्याः शोभतइत्युपहासः एवमेवधार्तराष्ट्रान्मारयिष्यामीतिभावः ॥ ८७ ॥ रोषस्यशमंअंतम् फलस्यजातत्वात् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

प्रार्थयंतिसुकेशांतेयेत्वांशीलगुणान्विताम् ॥ एवंतेभीरुवध्यंतेकीचकःशोभतेयथा ॥ ८७॥ तत्कृत्वादुष्करंकर्मकृष्णायाःप्रियमुत्तमम् ॥ तथासकीचकंहत्वाग त्वारोषस्यवैशमम् ॥ ८८॥ आमंत्र्यद्रौपदींकृष्णांक्षिप्रमायान्महानसम् ॥ कीचकंघातयित्वातुद्रौपदीयोषितांवरा ॥ प्रहृष्टागतसंतापासभापालानुवाचह ॥ ॥ ८९॥ कीचकोयंहतःशेतेगंधर्वैःपतिभिर्मम ॥ परस्त्रीकामसंमत्तस्तत्रागच्छतपश्यत ॥ ९०॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यानर्तनागाररक्षिणः॥सहसैवसमाजग्मुरादा योल्काःसहस्रशः ॥ ९१॥ ततोगत्वाथतद्वेश्मकीचकंविनिपातितम् ॥ गतासुंददृशुर्भूमौरुधिरेणसमुक्षितम् ॥ ९२ ॥ पाणिपादविहीनंतुदृष्ट्वाचव्यथिताभवन् ॥ निरीक्षंतिततःसर्वेपरंविस्मयमागताः ॥ ९३ ॥ अमानुषंकृतंकर्मतंदृष्ट्वाविनिपातितम् ॥ क्वास्यग्रीवाक्वचरणौक्वपाणीक्वशिरस्तथा ॥ इतिस्मतंपरीक्षंतेगंधर्वेण हतंतदा ॥ ९४॥ ॥इ० म० भा० विराटप० कीचकवधप० कीचकवधेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२॥ ७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्मिन्कालेसमागम्यसर्वेतत्रास्य बांधवाः॥ रुरुदुःकीचकंदृष्ट्वापरिवार्यसमंततः ॥ १॥ सर्वेसंहृष्टरोमाणःसंत्रस्ताःप्रेक्ष्यकीचकम् ॥ तथासंभिन्नसर्वांगंकूर्मंस्थलइवोद्धृतम् ॥ २॥ पोथितंभीमसे नेनतमिंद्रेणेवदानवम्॥संस्कारयितुमिच्छंतोबहिर्नेतुंप्रचक्रमुः ॥ ३॥ ददृशुस्तेततःकृष्णांसूतपुत्राःसमागताः ॥अदूराच्चानवद्यांगींस्तंभमालिंग्यतिष्ठतीम् ॥ ४॥ समवेतेषुसर्वेषुतामूचुरुपकीचकाः ॥हन्यतांशीघ्रमसतीयत्कृतेकीचकोहतः ॥ ५॥ अथवानैवहंतव्यादह्यतांकामिनासह ॥ मृतस्यापिप्रियंकार्यंसूतपुत्रस्यसर्व था ॥ ६॥ ततोविराटमूचुस्तेकीचकोस्याःकृतेहतः ॥ सहानेनाद्यदह्येमतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ७ ॥ पराक्रमंतुसूतानांमत्वाराजान्वमोदत ॥ सैरंध्र्याःसूतपुत्रेणसहदा हंविशांपतिः ॥ ८ ॥ तांसमासाद्यवित्रस्तांकृष्णांकमललोचनाम् ॥मोमुह्यमानांतेतत्रजगृहुःकीचकाभृशम् ॥ ९ ॥ ततस्तुतांसमारोप्यनिबध्यचसुमध्यमाम् ॥ जग्मुरुद्यम्यतेसर्वेश्मशानाभिमुखास्तदा ॥ १०॥ ह्रियमाणातुसाराजन्सूतपुत्रैरनिंदिता ॥ प्राक्रोशन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती ॥ ११ ॥ ॥ द्रौपद्युवा च ॥जयोजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमाम् ॥ १२ ॥ येषांज्यावलनिर्घोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ व्यश्रूयतमहायुद्धे भीमघोषस्तरस्विनाम् ॥ १३॥ रथघोषश्चबलवान्गंधर्वाणांतरस्विनाम् ॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमाम् ॥ १४ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२ ॥१३॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यायतंव्यापारंयत्नंकृत्वावेषंचविपरिवर्त्यगंधर्ववेषसदृशंकृत्वा ॥ १७ ॥ अभ्यवस्कंद्यनिपत्य द्रुममारुह्य ततश्चद्रौपदीनयनप्रदेशंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ मूर्ध्निशुष्कमितिशोषणो

वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यास्ताःकृपणावाचःकृष्णायाःपरिदेवितम्॥ श्रुत्वैवाभ्यापतद्भीमःशयनादविचारयन्॥ १५॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥अहंशृणोमि तेवाचंत्वयासैरंध्रिभाषिताम्॥ तस्मात्तेसूतपुत्रेभ्योभयंभीरुनविद्यते॥ १६॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वासमहाबाहुर्विजजृंभेजिघांसया॥ ततःसव्यायतं कृत्वावेषंविपरिवर्त्यच॥१७॥अद्वारेणाभ्यवस्कंद्यनिर्जगामबहिस्तदा॥ सभीमसेनःप्राकारादारुह्यतरसाद्रुमम्॥१८॥श्मशानाभिमुखःप्रायाद्यत्रतेकीचका गताः॥ सलंघयित्वाप्राकारंनिसृत्यचपुरोत्तमात्॥ जवेनपतितोभीमःसूतानामग्रतस्तदा॥१९॥ चितासमीपेगत्वासतत्रापश्यद्वनस्पतिम्॥तालमात्रंमहास्कं धंमूर्धशुष्कंविशांपते॥ २०॥ तंनागवदुपक्रम्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच॥ स्कंधमारोपयामासदशव्यामंपरंतपः॥ २१॥ सतंवृक्षंदशव्यामंसस्कंधविटपंबली॥ प्र गृह्याभ्यद्रवत्सूतान्दंडपाणिरिवांतकः॥ २२॥ ऊरुवेगेनतस्याथन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकाः॥ भूमौनिपतितावृक्षाःसंघशस्तत्रशेरते॥२३॥ तंसिंहमिवसंक्रुद्धंदृ ष्ट्वागंधर्वमागतम्॥वित्रेसुःसर्वशःसूताविषादभयकंपिताः॥२४॥गंधर्वोबलवानेतिक्रुद्धउद्यम्यपादपम्॥सैरंध्रीमुच्यतांशीघ्रंयतोनोभयमागतम्॥२५॥तेतुदृ ष्ट्वातदाविद्धंभीमसेनेनपादपम्॥ विमुच्यद्रौपदींतत्रप्राद्रवन्नगरंप्रति॥ २६॥ द्रवतस्तांस्तुसंप्रेक्ष्यसवज्रीदानवानिव॥ शतंपंचाधिकंभीमःप्राहिणोद्यमसाद नम्॥ २७॥ वृक्षेणैतेनराजेंद्रप्रभंजनसुतोबली॥ ततआश्वासयत्कृष्णांसविमुच्यविशांपते॥ २८॥ उवाचचमहाबाहुःपांचालींतत्रद्रौपदीम्॥ अश्रुपूर्णमु खींदीनांदुर्धर्षःसवृकोदरः॥२९॥ एवंतेभीरुवध्यंतेयेत्वांक्लिश्यंत्यनागसम्॥ प्रैहित्वंनगरंकृष्णेनभयंविद्यतेतव॥३०॥ अन्येनाहंगमिष्यामिविराटस्यमहानस म्॥ ३१॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ पंचाधिकंशतंतच्चनिहतंतेनभारत॥ महावनमिवच्छिन्नंशिश्येविगलितद्रुमम्॥ ३२॥ एवंतेनिहताराजन्शतंपंचचकीच काः॥ सचसेनापतिःपूर्वमित्येतत्सूतषट्शतम्॥ ३३॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंनरानार्यश्चसंगताः॥विस्मयंपरमंगत्वानोचुःकिंचनभारत॥३४॥ ॥इतिश्रीमहाभार तेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणित्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ ॥छ॥ ॥छ॥

न्मुखत्वेनातिपक्वत्वंसूच्यते ॥ २० ॥ परिरभ्यउपक्रम्यउत्पाटनार्थंयत्नंकृत्वाउत्पाटितंचतंस्कंधेआरोपयामास व्यामंप्रसारितयोर्बाह्वोरंतरम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विमुच्यमोचयित्वा ॥ २९ ॥ ३० ॥ अन्येनमार्गेण ॥ ३१ ॥ शिश्येशयितम् ॥ ३२ ॥ षट्शतंषडधिकंशतम् ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ इतिविराटपर्वणिनै॰भारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ छ ॥

॥ ततइति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ नहित्वामिति हित्वांहातुंयोग्याम् कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतित्वन् जहातेश्चेतिहित्वंअत्काायामपिच्छांदसम् पित्वोभिक्षेतेत्यादिवत् त्वांसैरंध्रींहित्वांत्यक्तुं योग्यामप्यहंराजागच्छेतिवक्तुंनोत्सहेस्त्रियास्तुसुदेष्णायास्तवतांप्रत्येतद्वक्तुमदोषइतिराजवाक्यानुवादः यस्मादेवंराजामांआज्ञापितवान्तस्मादेवंत्वांप्रतिप्रब्रवीम्यहमितिसुदेष्णावचनम् ॥ १० ॥ ११ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥ तेदृष्ट्वानिहतान्सूतान्राज्ञेगत्वान्यवेदयन् ॥ गंधर्वैर्निहताराजन्सूतपुत्रामहाबलाः ॥ १ ॥ यथावज्रेणवैदीर्णपर्वतस्यमहच्छिरः॥ व्यतिकीर्णाःप्रदृश्यंतेतथासूतामहीतले॥ २॥ सैरंध्रीचविमुक्तासौपुनरायातितेगृहम्॥सर्वंसंशयितंराजन्नगरंतेभविष्यति॥३॥ यथारूपाचसैरंध्रीगंधर्वाश्चमहाबलाः॥ पुंसामिष्टश्चविषयोमैथुनायनसंशयः॥४॥ यथासैरंध्रिदोषेणनतेराजन्निदंपुरं॥विनाशमेतिवैक्षिप्रंतथानीतिर्विधीयताम्॥५॥तेषांतद्वचनंश्रुत्वाविराटोवाहिनीपतिः॥ अब्रवीत्क्रियतामेषांसूतानांपरमक्रिया॥ ६॥ एकस्मिन्नेवतेसर्वेसुसमिद्धेहुताशने॥ दह्यंतांकीचकाःशीघ्रंरत्नैर्गंधैश्चसर्वशः॥७॥ सुदेष्णामब्रवीद्राजामहिषींजातसाध्वसः॥ सैरंध्रीमागतांब्रूयाममैववचनादिदम्॥८॥ गच्छसैरंध्रिभद्रंतेयथाकामंवरानने॥ बिभेतिराजासुश्रोणिगंधर्वेभ्यःपराभवात् ॥ ९ ॥ नहित्वामुत्सहेवक्तुंस्वयंगंधर्वरक्षिताम्॥ स्त्रियास्त्वदोषस्तांवक्तुमतस्त्वांप्रब्रवीम्यहम् ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथमुक्ताभयात्कृष्णासूतपुत्रान्निरस्यच॥ मोक्षिताभीमसेनेनजगामनगरंप्रति॥ ११ ॥ त्रासितेवमृगीबालाशार्दूलेनमनस्विनी॥गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा॥ १२ ॥ तांदृष्ट्वापुरुषाराजन्प्राद्रवंतदिशोदश॥गंधर्वाणांभयत्रस्ताःकेचिद्दृष्ट्वान्यमीलयन्॥ १३॥ततोमहानसद्वारिभीमसेनमवस्थितम्॥ददर्शराजन्पांचालीयथामत्तंमहाद्विपम्॥ १४॥ तंविस्मयंतीशनकैःसंज्ञाभिरिदमब्रवीत्॥ गंधर्वराजायनमोयेनास्मिपरिमोचिता॥ १५॥ भीमसेनउवाच॥ येपुराविचरंतीहपुरुषावशवर्तिनः॥ तस्यास्तेवचनंश्रुत्वाद्यनृणाविहरंत्वतः॥ १६॥ वैशंपायनउवाच॥ ततःसानर्तनागारेधनंजयमपश्यत॥ राज्ञःकन्याविराटस्यनर्तयानंमहाभुजम्॥१७॥ततस्तानर्तनागाराद्विनिष्क्रम्यसहार्जुनाः॥ कन्याददृशुरायांतींक्लिष्टांकृष्णामनागसम्॥ १८॥ कन्याऊचुः॥ ॥दिष्ट्यासैरंध्रिमुक्तासिदिष्ट्यासिपुनरागता॥ दिष्ट्याविनिहताःसूतायेत्वांक्लिश्यंत्यनागसम्॥१९॥ ॥बृहन्नलोवाच॥ ॥कथंसैरंध्रिमुक्तासिकथंपापाश्चतेहताः॥ इच्छामिवैतवश्रोतुंसर्वमेवयथातथम्॥ २०॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुरुषायस्याःवशवर्तिनआज्ञाकारिणः इहविराटपुरेपुरावर्षमात्रंविहरंतितेतस्याःवचनंगंधर्वराजायनमइत्यादिरूपंश्रुत्वाऽतःपरंअनृणास्तदाज्ञासंपादनेनअज्ञातवाससमाप्त्यावाकृतकृत्याःसंतोविहरंतु ॥ १६॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥

॥ २ १ ॥ प्रहसन्निवेतिपूर्वसंस्कारात्पुल्लिंगप्रयोगः प्रहसंतीवेत्यर्थः ॥२ २ ॥ तिर्यक्नीचंक्लीबत्वंतन्मयीयोनिःशरीरंतत्रगता ॥२ ३॥२ ४॥२ ५॥२ ६॥२ ७॥ तेत्वत्संबंधिभ्योगंधर्वेभ्यः॥२ ८॥२ ९॥३ ०॥ इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥२ ४॥छ॥ अत्याहितंमहाभीतिःकर्मजीवानपेक्षिचेत्यमरः ॥ १॥२॥३॥४॥५॥ कृतकृत्याःकीचकवधज्ञानेनात्रैवपांडवानांवासंस्वयमेवधार्तराष्ट्राः अनु

सैरंध्र्युवाच॥ ॥बृहन्नलेकिंनुतवसैरंध्र्याकार्यमद्यवै॥यात्वंवससिकल्याणिसदाकन्यापुरेसुखम्॥२ १॥नहिदुःखंसमाप्नोषिसैरंध्रीयदुपाश्नुते॥तेनमांदुःखितामेवंपृच्छसेप्रहसन्निव॥ २२॥ ॥बृहन्नलोवाच॥ ॥बृहन्नलापिकल्याणिदुःखमाप्नोत्यनुत्तमम्॥तिर्यग्योनिगताबालेनचैनामवबुध्यसे॥ २३॥ त्वयासहोषिताचास्मित्वंचसर्वैःसहोषिता॥ क्लिश्यंत्यांत्वयिसुश्रोणिकोनदुःखंनचिंतयेत्॥२४॥ नतुकेनचिदत्यंतंकस्यचिद्धृदयंक्वचित्॥ वेदितुंशक्यतेनूनंतेनमांनावबुद्ध्यसे॥ २५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसहैवकन्याभिर्द्रौपदीराजवेश्मतत्॥ प्रविवेशसुदेष्णायाःसमीपमुपगामिनी॥ २६॥ तामब्रवीद्राजपुत्रीविराटवचनादिदम्॥सैरंध्रिगम्यतांशीघ्रंयत्रकामयसेगतिम्॥२७॥राजाबिभेतितेभद्रेगंधर्वेभ्यःपराभवात्॥ त्वंचापितरुणीसुभ्रुरूपेणाप्रतिमाभुवि॥ पुंसामिष्टश्चविषयोगंधर्वाश्चातिकोपनाः॥ २८॥ ॥सैरंध्र्युवाच॥ ॥त्रयोदशाहमात्रंमेराजाक्षम्यतुभामिनि॥ कृतकृत्याभविष्यंतिगंधर्वास्तेनसंशयः॥२९॥ ततोमामुपनेष्यंतिकरिष्यंतिचतेप्रियम्॥ ध्रुवंचश्रेयसाराजायोक्ष्यतेसहबांधवैः॥ ३०॥ ॥ इ० म० भा० विरा० कीचकवधपर्वणिकीचकदाहेचतुर्विंशोऽध्यायः॥२४॥ समाप्तंचेदंकीचकवधपर्व॥ ॥छ॥ ॥अथगोहरणपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कीचकस्यतुघातेनसानुजस्यविशांपते॥ अत्याहितंचिंतयित्वाव्यस्मयंतपृथक्जनाः॥ १॥ तस्मिन्पुरेजनपदेसंजल्पोभूच्चसंघशः॥शौर्याद्धिवल्लभोराज्ञोमहासत्त्वःसकीचकः॥२॥ आसीत्प्रहर्तासैन्यानांदारामर्शीचदुर्मतिः॥ सहतःखलुपापात्मागंधर्वैर्दुष्टपूरुषः॥३॥ इत्यजल्पन्महाराजपरानीकविनाशनम्॥ देशेदेशेमनुष्याश्चकीचकंदुष्प्रधर्षणम्॥४॥ अथवैधार्तराष्ट्रेणप्रयुक्तायेबहिश्चराः॥मृगयित्वाबहून्ग्रामान्राष्ट्राणिनगराणिच॥५॥ संविधाययथादृष्टंयथादेशप्रदर्शनम्॥ कृतकृत्यान्यवर्ततंतेचरानगरंप्रति॥६॥ तत्रदृष्ट्वातुराजानंकौरव्यंधृतराष्ट्रजम्॥द्रोणकर्णकृपैःसार्धंभीष्मेणचमहात्मना॥ ७॥ संगतंभ्रातृभिश्चापित्रिगर्तैश्चमहारथैः॥ दुर्योधनंसभामध्येआसीनमिदमब्रुवन्॥८॥चराऊचुः॥ कृतोस्माभिःपरोयत्नस्तेषामन्वेषणेसदा॥ पांडवानांमनुष्येंद्रतस्मिन्महतिकानने॥ ९॥ निर्जनेमृगसंकीर्णेनानाद्रुमलताकुले॥ लताप्रतानबहुलेनानागुल्मसमावृते॥ १०॥ नचविद्मोगतायेनपार्थाःसुदृढविक्रमाः॥ मार्गमाणाःपदन्यासंतेषुतेषुतथातथा॥ ११॥ मानतोज्ञास्यंतीत्याशयः॥ ६॥७॥८॥९॥ १०॥येनमार्गेण ॥११॥

गिरिकूटेषुगिरिशिखरेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सूतानांपांडवीयानामिंद्रसनादीनाम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥७॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुःखाद्दुःखयितारः संरब्धाःकुपिताः ॥ ५ ॥ यथातेपुनर्वनंप्रविशेयुस्तथावुभूषध्वंतान्प्राप्तुमिच्छतत्यर्थः ॥ ६ ॥तत्फलंचाह अत्यंतमित्या

गिरिकूटेषुतुंगेषुनानाजनपदेषुच ॥ जनाकीर्णेषुदेशेषुखर्वटेषुपुरेषुच ॥ १२ ॥ नरेंद्रबहुशोन्विष्टानैवविद्मश्चपांडवान् ॥ अत्यंतंवाविनष्टास्तेभद्रंतुभ्यंनरर्षभ ॥ १३ ॥ वर्त्मन्यन्वेष्यमाणावैरथिनांरथिसत्तम ॥ नहिविद्मोगतिंतेषांवासंहिनरसत्तम ॥ १४ ॥ किंचित्कालंमनुष्येंद्रसूतानामनुगावयम् ॥ मृगयित्वायथान्यायंवेदितार्थाःस्मतत्त्वतः ॥ १५ ॥ प्राप्ताद्वारवतींसूताविनापार्थैःपरंतप ॥ नतत्रकृष्णाराजेंद्रपांडवाश्चमहाव्रताः ॥ १६ ॥ सर्वथाविप्रनष्टास्तेनमस्तेभरतर्षभ ॥ नहिविद्मोगतिंतेषांवासंवापिमहात्मनाम् ॥ १७ ॥ पांडवानांप्रवृत्तिंचविद्मःकर्मापिवाकृतम् ॥ सनःशाधिमनुष्येंद्रअतऊर्ध्वंविशांपते ॥ १८ ॥ अन्वेषणेपांडवानांभूयःकिंकरवामहे ॥ इमांचनःप्रियांवीरवाचंभद्रवतींशृणु ॥ १९ ॥ येनत्रिगर्तानिहताबलेनमहतानृप ॥ सूतेनराज्ञोमत्स्यस्यकीचकेनबलीयसा ॥ २० ॥ सहतःपतितःशेतेगंधर्वैर्निशिभारत ॥ अदृश्यमानैर्दुष्टात्माभ्रातृभिःसहसोदरैः ॥ २१ ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यशत्रूणांचपराभवम् ॥ कृतकृत्यश्चकौरव्यविधत्स्वयदनंतरम् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभा० विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिचारप्रत्यागमनेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनोराजाज्ञात्वातेषांवचस्तदा ॥ चिरमंतर्मनाभूत्वाप्रत्युवाचसभासदः ॥ १ ॥ सुदुःखाखलुकार्याणांगतिर्विज्ञातुमंततः ॥ तस्मात्सर्वेनिरीक्षध्वंक्वनुतेपांडवागताः ॥ २ ॥ अल्पावशिष्टंकालस्यगतभूयिष्ठमंततः ॥ तेषामज्ञातचर्यायामस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ॥ ३ ॥ अस्यवर्षस्यशेषंचेद्व्यतीयुरिहपांडवाः ॥ निवृत्तसमयास्तेहिसत्यव्रतपरायणाः ॥ ४ ॥ क्षरंतइवनागेंद्राःसर्वेह्याशीविषोपमाः ॥ दुःखाभवेयुःसंरब्धाःकौरवान्प्रतितेध्रुवम् ॥ ५ ॥ सर्वेकालस्यवेत्तारःकृच्छ्ररूपधराःस्थिताः ॥ प्रविशेयुर्जितक्रोधास्तावदेवपुनर्वनम् ॥ ६ ॥ तस्मात्क्षिप्रंबुभूषध्वंयथातेऽत्यंतमव्ययम् ॥ राज्यंनिर्द्वंद्वमव्यग्रंनिःसपत्नंचिरंभवेत् ॥ ७ ॥ अथाब्रवीत्ततःकर्णःक्षिप्रंगच्छंतुभारत ॥ अन्येधूर्तानराद्क्षानिभृताःसाधुकारिणः ॥ ८ ॥ चरंतुदेशान्संवीताःस्फीतान्जनपदाकुलान् ॥ तत्रगोष्ठीषुरम्यासुसिद्धप्रव्रजितेषुच ॥ ९ ॥ परिचारेषुतीर्थेषुविविधेष्वाकरेषुच ॥ विज्ञातव्यामनुष्यैस्तैस्तर्कयासुविनीतया ॥ १० ॥

दिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ जनपदाकुलान्जनव्याप्तान् भवेज्जनपदोजानपदोपिजनदेशयोरितिमेदिनी गोष्ठीषुविद्वत्सभासु सिद्धानांप्रव्रजितंगमनंयेषुतेषुमुनीनामाश्रमेषु ॥ ९ ॥ परितआगत्यचरंत्येषुतेपरिचाराराजपुराणितेषु तर्कयाकांक्षया तर्कःकांक्षावितर्कौहेइतिमेदिनी ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ अग्रजानंतरजःद्वितीयोभ्राता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ऊर्मिमतःसिंधोः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥

विविधैस्तत्परैःसम्यकृतज्ञैर्निपुणसंवृतैः ॥ अन्वेष्टव्याःसुनिपुणैःपांडवाश्छन्नवासिनः॥११॥ नदीकुंजेषुतीर्थेषुग्रामेषुनगरेषुच॥ आश्रमेषुचरम्येषुपर्वतेषुगुहासुच॥१२॥ अथाग्रजानंतरजःपापभावानुरागवान् ॥ ज्येष्ठंदुःशासनस्तत्रभ्राताभ्रातरमब्रवीत् ॥ १३ ॥ येषुनःप्रत्ययोराजंश्चारेषुमनुजाधिप ॥ तेयांतुदत्तदेयावैभूयस्तान्परिमार्गितुम्॥ १४ ॥ एतच्चकर्णोयत्प्राहसर्वमीहामहेतथा ॥ यथोद्दिष्टंचराःसर्वेमृगयंतुयतस्ततः ॥ १५॥ एतेचान्येचभूयांसोदेशाद्देशंयथाविधि॥ नतुतेषांगतिर्वासःप्रवृत्तिश्चोपलभ्यते ॥ १६ ॥ अत्यंतंवानिगूढास्तेपारंचोर्मिमतोगताः॥ व्यालैश्चापिमहारण्येभक्षिताःशूरमानिनः॥ १७॥ अथवाविषमंप्राप्यविनष्टाःशाश्वतीःसमाः॥ तस्मान्मानसमव्यग्रंकृत्वात्वंकुरुनंदन॥ कुरुकार्यंमहोत्साहंमन्यसेयन्नराधिप॥ १८ ॥ ॥इतिश्रीमहाभा० वि० पर्वणिगोहरणपर्वणिकर्णदुःशासनवाक्येषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ अथाब्रवीन्महावीर्योद्रोणस्तत्त्वार्थदर्शिवान्॥नतादृशाविनश्यंतिनप्रयांतिपराभवम्॥ १ ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चबुद्धिमंतोजितेंद्रियाः ॥ धर्मज्ञाश्चकृतज्ञाश्चधर्मराजमनुव्रताः ॥ २ ॥ नीतिधर्मार्थतत्त्वज्ञंपितृवच्चसमाहितम्॥ धर्मेस्थितंसत्यधृतिंज्येष्ठंज्येष्ठानुयायिनः॥३॥ अनुव्रतामहात्मानंभ्रातरोभ्रातरंनृप॥ अजातशत्रुंश्रीमंतंसर्वभ्रातॄननुव्रतम्॥ ४॥ तेषांतथाविधेयानांनिभृतानांमहात्मनाम्॥ किमर्थंनीतिमान्पार्थःश्रेयोनैषांकरिष्यति॥ ५ ॥ तस्माद्यत्नात्प्रतीक्षंतेकालस्योदयमागतम्॥ नहितेनाशमृच्छेयुरितिपश्याम्यहंधिया॥ ॥६॥ सांप्रतंचैवयत्कार्यंतच्चक्षिप्रमकालिकम्॥ क्रियतांसाधुसंचिंत्यवासश्चैषांप्रचिंत्यताम् ॥ ७ ॥ यथावत्पांडुपुत्राणांसर्वार्थेषुधृतात्मनाम्॥ दुर्ज्ञेयाःखलुशूरास्तेदुरापास्तपसावृताः॥८॥ शुद्धात्मागुणवान्पार्थःसत्यवान्नीतिमान्शुचिः॥ तेजोराशिरसंख्येयोगृह्णीयादपिचक्षुषा॥ ९॥ विज्ञायक्रियतांतस्माद्भूयश्चमृगयामहे॥ ब्राह्मणैश्चारकैःसिद्धैर्येचान्येतद्विदोजनाः॥ १०॥ ॥इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणपर्वणिद्रोणवाक्येचारप्रत्याचारेसप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःशांतनवोभीष्मोभरतानांपितामहः॥ श्रुतवान्देशकालज्ञस्तत्त्वज्ञःसर्वधर्मवित्॥ १ ॥ आचार्यवाक्योपरमेतद्वाक्यमभिसंदधत्॥ हितार्थंसमुवाचैनांभारतींभारतान्प्रति॥ २ ॥

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ विधेयानांकिंकराणाम् निभृतानांअत्यंतावहितानाम् ॥५॥६॥ अकालिकंविलंबासहम् ॥७॥८॥ गृह्णीयादपिचक्षुषा प्रत्यक्षदृष्टोपिमोहयेदेवेत्यर्थः ॥९॥ १० ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभा० सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ अभिसंदधत्तद्वाक्यानुगुणमेववदन् भारतींभरतवंशीयपांडवविषयांगिरंवाचंभारतान्कौरवान्उवाचेतिसंबंधः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ समंवदत्समंपक्षपातशून्यंवदत्वदन् नुमभावआर्षः ॥ ४ ॥ श्रुतंशास्त्रम् नानाश्रुतिरनेकाख्यायिका ॥ ५ ॥ ६ ॥ महात्मानउदारचित्ताः सतांधुरंधर्मम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ परैःअनीतिपरैः अन्वेषितुंअनुगंतुम् ॥ ९ ॥ यत्तुप्रयुक्तंप्रयोगः शक्यंज्ञातुंयोग्यःतदेववक्ष्यामिनतुभवतांद्रोहात् ॥ १० ॥ नत्विति यस्यदुर्जनस्यत्वादृशस्येतिगूढोभिसंधिः सातु तुशब्दोहेत्वर्थे साहियतःनीतिरियंसाधुवाच्यासाधुष्वेववक्त्व्याऽतोऽसाधौत्वयिनैवेषावक्तव्येत्यर्थः अनीतिस्तुकथंचनसाधुष्वसाधुषुवानैववक्तव्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ तिष्ठतावक्तव्यमितिसंबंधः ॥ १२ ॥ तत्रवक्तव्येसतियथाइतरोजनःपांडवानांनिवासंलोकसाधारणं

युधिष्ठिरेसमासक्तांधर्मज्ञेधर्मसंवृताम् ॥ असत्सुदुर्लभांनित्यंसतांचाभिमतांसदा ॥ ३ ॥ भीष्मःसमंवदत्तत्रगिरंसाधुभिरर्चिताम् ॥ यश्चैषब्राह्मणःप्राहद्रोणःसर्वार्थतत्त्ववित् ॥ ४ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नाःसाधुव्रतसमन्विताः ॥ श्रुतव्रतोपपन्नाश्चनानाश्रुतिसमन्विताः ॥ ५ ॥ वृद्धानुशासनेयुक्ताःसत्यव्रतपरायणाः ॥ समयंसमयज्ञास्तेपालयंतःशुचिव्रताः ॥ ६ ॥ क्षत्रधर्मरतानित्यंकेशवानुगताःसदा ॥ प्रवीरपुरुषास्तेवैमहात्मानोमहाबलाः ॥ नावसीदितुमर्हंतिउद्वहंतःसतांधुरम् ॥ ॥ ७ ॥ धर्मतश्चैवगुप्तास्तेस्ववीर्येणचपांडवाः ॥ ननाशमधिगच्छेयुरितिमेधीयतेमतिः ॥ ८ ॥ तत्रबुद्धिंप्रवक्ष्यामिपांडवान्प्रतिभारत ॥ नतुनीतिःसुनीतस्यशक्यतेऽन्वेषितुंपरैः ॥ ९ ॥ यत्तुशक्यमिहास्माभिस्तान्वैसंचिंत्यपांडवान् ॥ बुद्ध्याप्रयुक्तंनद्रोहात्प्रवक्ष्यामिनिबोधतत् ॥ १० ॥ नत्वियंमादृशैर्नीतिस्तस्यवाच्याकथंचन ॥ सात्वियंसाधुवक्तव्यानत्वनीतिःकथंचन ॥ ११ ॥ वृद्धानुशासनेतातिष्ठतासत्यशीलिना ॥ अवश्यंत्विहधीरेणसतांमध्येविवक्षता ॥ १२ ॥ यथार्हमिहवक्तव्यंसर्वथाधर्मलिप्सया ॥ तत्रनाहंतथामन्येयथायमितरोजनः ॥ १३ ॥ निवासंधर्मराजस्यवर्षेऽस्मिन्वैत्रयोदशे ॥ तत्रतातनतेषांहिराज्ञांभाव्यमसांप्रतम् ॥ १४ ॥ पुरेजनपदेचापियत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ दानशीलोवदान्यश्चनिभृतोह्रीनिषेवकः ॥ जनोजनपदेभाव्योयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ प्रियवादीसदादांतोभव्यःसत्यपरोजनः ॥ हृष्टःपुष्टःशुचिर्दक्षोयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ १६ ॥ नासूयकोनचापीर्षुर्नाभिमानीनमत्सरी ॥ भविष्यतिजनस्तत्रस्वयंधर्मनुव्रतः ॥ १७ ॥ ब्रह्मघोषाश्चभूयांसःपूर्णाहुत्यस्तथैवच ॥ क्रतवश्चभविष्यंतिभूयांसोभूरिदक्षिणाः ॥ १८ ॥ सदाचतत्रपर्जन्यःसम्यग्वर्षीनसंशयः ॥ संपन्नसस्याचमहीनिरातंकाभविष्यति ॥ १९ ॥

मन्यतेतथाहंनमन्येइतियोजना ॥ १३ ॥ असाधारण्यमेवाह तत्रेति तत्रपुरादौ असांप्रतमकल्याणम् ॥ १४ ॥ वदान्यःप्रियवादी वदान्योदानशीलेचचारुवादिनिवाच्यवदितिमेदिनी निभृतःनियतेंद्रियः भाव्यःअवश्यंभावी ओरावश्यकेइतिण्यत् ॥ १५ ॥ भव्योभविता ॥ १६ ॥ असूयकःपरगुणेषुदोषारोपकः ईर्षुःपरोत्कर्षासहिष्णुः अभिमानीआत्मसंभावितः मत्सरीपरद्रोहकर्ता तत्र यत्रयुधिष्ठिरइत्यनुकृष्यते ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ दर्शनंधर्मब्रह्मस्वरूपावेक्षणम् निष्प्रतीपंपाखंडमार्गवर्जितम् ॥२१॥२२॥ २३ ॥ दृश्यानिरूपाणि ॥२४॥२५॥२६॥ सर्वभावेनसर्वात्मनाऽनुरागवान् ॥२७॥ अशुभात् अशुभंत्यक्त्वा ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ इष्टंयागादिप्रियंपरसुखदंचव्रतंपालनीयंयस्य एवंभूतस्यदुर्ज्ञेयत्वमप्याह धर्मात्मेति॥३०॥३१॥ तस्मादिति धीमतःपांडवस्यवासंछन्नंतत्रविद्धीतिशेषः परमांगतिंगमनंचतत्रैवस्वकीयंकुरुएतच्चा

गुणवंतिचधान्यानिरसवंतिफलानिच॥ गंधवंतिचमाल्यानिशुभशब्दाचभारती॥२०॥ वायुश्चसुखसंस्पर्शोनिष्प्रतीपंचदर्शनम्॥ नभयंत्वाविशेत्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः॥२१॥ गावश्चबहुलास्तत्रनकृशानचदुर्बलाः॥ पयांसिदधिसर्पींषिरसवंतिहितानिच॥ २२ ॥ गुणवंतिचपेयानिभोज्यानिरसवंतिच॥ तत्रदेशेभविष्यंतियत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २३ ॥ रसाःस्पर्शाश्चगंधाश्चशब्दाश्चापिगुणान्विताः॥ दृश्यानिचप्रसन्नानियत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २४॥ धर्माश्चतत्रसर्वैस्तुसेविताश्चद्विजातिभिः ॥ स्वैःस्वैर्गुणैश्चसंयुक्ताअस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ॥ २५ ॥ देशेतस्मिन्भविष्यंतितातपांडवसंयुते ॥ संप्रीतिमान्जनस्तत्रसंतुष्टःशुचिरव्ययः ॥ २६॥ देवतातिथिपूजासुसर्वभावानुरागवान्॥ इष्टदानोमहोत्साहःस्वस्वधर्मपरायणः ॥ २७ ॥ अशुभाद्धिशुभप्रेप्सुरिष्टयज्ञःशुभव्रतः॥ भविष्यतिजनस्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ २८॥ त्यक्तवाक्यानृतस्तातशुभकल्याणमंगलः ॥ शुभार्थेप्सुःशुभमतिर्यत्रराजायुधिष्ठिरः॥२९॥ भविष्यतिजनस्तत्रनित्यंचेष्टप्रियव्रतः॥ धर्मात्माशक्यतेज्ञातुंनापितातद्विजातिभिः॥ ३० ॥ किंपुनःप्राकृतैस्तातपार्थोविज्ञायतेक्वचित्॥ यस्मिन्सत्यंधृतिर्दानंपराशांतिर्ध्रुवाक्षमा॥ ३१ ॥ ह्रीःश्रीःकीर्तिःपरंतेजआनृशंस्यमथार्जवम्॥ तस्मात्तत्रनिवासंतुच्छन्नंयत्नेनधीमतः॥ गतिंचपरमांतत्रनोत्सहेवक्तुमन्यथा॥३२॥ एवमेतत्तुसंचिंत्ययत्कृतेमन्यसेहितम्॥ तत्क्षिप्रंकुरुकौरव्ययद्येवंश्रद्दधासिमे॥३३॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेभीष्मवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःशारद्वतोवाक्यमित्युवाचकृपस्तदा॥ युक्तंप्राप्तंचवृद्धेनपांडवान्प्रतिभाषितम्॥ १॥ धर्मार्थसहितंश्लक्ष्णंतत्त्वतश्चसहेतुकम्॥ तत्रानुरूपंभीष्मेणममाप्यत्रगिरंश्रृणु॥ २॥ तेषांचैवगतिस्तीर्थैर्वासश्चैषांप्रचिंत्यताम्॥ नीतिर्विधीयतांचापिसांप्रतंयाहिताभवेत्॥ ३॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातप्राकृतोपिबुभूषता॥ किंपुनःपांडवास्तातसर्वास्त्रकुशलारणे॥ ४॥ तस्मात्सत्रंप्रविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु॥ गूढभावेषुच्छन्नेषुकालेचोदयमागते॥५॥

हमन्यथाविपरीतंवचोवक्तुंनोत्सहे वृद्धत्वात्पांडवेषुद्वेषस्याधर्मरूपत्वाच्चेतिभावः ॥३२॥३३ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥ ॥छ॥ ॥ युक्तंयुक्तिमत् प्राप्तंप्राप्तकालम्॥१॥तत्त्वतश्चसहेतुकंयुक्त्याभासहीनम्॥२॥तीर्थैश्चारैः ॥ ३ ॥४॥ सत्रंकैतवंवेषांतररूपम् छन्नेषुगुप्तेषु उदयंउद्गमनंप्रतिज्ञातेकालेउत्क्रांतेसति सामीप्येसप्तमी कालेल्पावशिष्टेसतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

परराष्ट्रेषुमित्रराष्ट्रेषुस्वराष्ट्रेषुचस्वस्यबलंसैन्यंसामर्थ्यंचयत्तज्ज्ञातव्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ नीतिर्भक्तवेतनदानचारप्रवृत्त्यादिका तथाविधीयतांयथायेनप्रकारेणतैःसहसंदधामहेशरादिसंधानंकुर्महे यद्वा बलकोशयोरल्पत्वंस्वस्यपरस्यबहुत्वम् नीतिर्यथाप्रतिज्ञंसामरूपाविधीयताम् यथातैःसहसंदधामहेसख्यंकुर्महेइति कालोदयेमृत्यूदयरूपेयुद्धेप्राप्तेसति तेषांविधीयतइतिपाठे तेषांकालतःउदयेप्राप्तेसतियथासम्यग्विधीयतेजायतेतथानीतिर्विधीयताम् ॥ ८ ॥ नियतमचंचलम् नियमेनबुध्यस्व॥ ९॥ बोधफलमाह उच्चेति उच्चादिभेदेनत्रिविधमपिप्रहृष्टंवाअप्रहृष्टंवाज्ञातव्यम् उच्चंसमंवास्वबलंअप्रहृष्टंचेत्प्रहृष्टबलैःशत्रुभिःसहसंदधामसंधिकरवाम विपरीतंचेदपिसंदधामशरानितिशेषः संधनीयमितिपाठेपितदेवार्थद्वयंज्ञेयम् आतोधातोरित्यालोपःअनीयर्प्रत्ययेपरेभवति संधानीयमितितुयुक्तःपाठः ॥ १० ॥

स्वराष्ट्रंपरराष्ट्रंचज्ञातव्यंबलमात्मनः॥ उदयःपांडवानांचप्राप्तेकालेनसंशयः॥६॥ निवृत्तसमयाःपार्थामहात्मानोमहाबलाः॥ महोत्साहाभविष्यंतिपांडवाह्यमितौजसः॥७॥ तस्माद्बलंचकोशश्चनीतिश्चापिविधीयताम्॥यथाकालोदयेप्राप्तेसम्यक्तैःसंदधामहे॥८॥ तातबुद्ध्यापितत्सर्वंबुध्यस्वबलमात्मनः॥नियतंसर्वमित्रेषुबलवत्स्वबलेषुच ॥ ९॥ उच्चावचंबलंज्ञात्वामध्यस्थंचापिभारत॥ प्रहृष्टमप्रहृष्टंचसंदधामतथापरैः॥ १०॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनबलिकर्मणा॥ न्यायेनाक्रम्यचपरान्बलाच्चानम्यदुर्बलान्॥ ११॥ सांत्वयित्वातुमित्राणिबलंचाभाष्यतांसुखम्॥ सुकोशबलसंवृद्धःसम्यक्सिद्धिमवाप्स्यसि॥ १२॥ योत्स्यसेचापिबलिभिररिभिःप्रत्युपस्थितैः॥ अन्यैस्त्वंपांडवैर्वापिहीनैःस्वबलवाहनैः॥ १३॥ एवंसर्वंविनिश्चित्यव्यवसायंस्वधर्मतः॥ यथाकालंमनुष्येंद्रचिरंसुखमवाप्स्यसि॥ १४॥ ॥इतिश्रीमहाभा० वि०प० गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेकृपवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥अथराजात्रिगर्तानांसुशर्मारथयूथपः॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यमुवाचत्वरितोबली॥ १॥असकृन्निकृताःपूर्वंमत्स्यशाल्वेयकैःप्रभो॥ सूतेनैवचमत्स्यस्यकीचकेनपुनःपुनः॥ २॥ बाधितोबंधुभिःसार्धंबलाद्बलवतांविभो॥ सकर्णमभ्युदीक्ष्याथदुर्योधनमभाषत॥ ३॥ असकृन्मत्स्यराज्ञामेराष्ट्रंबाधितमोजसा॥ प्रणेताकीचकस्तस्यबलवानभवत्पुरा॥ ४॥ क्रूरोमर्षीसुदुष्टात्माभुविप्रख्यातविक्रमः॥ निहतःसतुगंधर्वैःपापकर्मानृशंसवान्॥ ५॥

साम्येसामभेदौअपरस्याधिक्येदानम् स्वस्याधिक्येदंडोयुद्धेनिपातनंवा बलिकर्मवाकरादानाख्यम् इतिबलज्ञानफलम् ॥ ११ ॥ बलंस्वसैन्यंसुखंयथास्यात्तथाआभाष्यतांप्रीतिवादेनभक्तवेतनमानदानेनसंमंत्रणीयमित्यर्थः सिद्धिंजयम् ॥ १२ ॥ अन्यैःशत्रुभिःपांडवैश्चापिसहयोत्स्यसे कीदृशैः स्वबलादिनाहीनैः ॥ १३ ॥ व्यवसायंस्वकर्तव्यम् ॥ १४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ वाक्यमुवाचेत्यत्रहेतुमाह असकृदिति निकृताःवंचितास्त्रिगर्ताइतिशेषः प्रभोहेजनमेजय ॥ २ ॥ बाधितःसुशर्मा बलवतांकौरवाणांविभौस्वामिनिभीष्मेसमीपेसतिकर्णंचोदीक्ष्यदुर्योधनमभाषत ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निबध्नीमःनिगृह्णीमः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ विनिर्यामोनिर्गच्छामः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यथोद्देशंयथानिर्दिष्टांदक्षिणामुत्तरांवादिशं

तस्मिन्विनिहतेराजाहतदर्पोनिराश्रयः ॥ भविष्यतिनिरुत्साहोविराटइतिमेमतिः ॥ ६ ॥ तत्रयात्राममताययदितेरोचतेनघ ॥ कौरवाणांचसर्वेषांकर्णस्यच महात्मनः ॥ ७॥ एतत्प्राप्तमहंमन्येकार्यमात्ययिकंहिनः ॥ राष्ट्रंतस्याभियास्यामोबहुधान्यसमाकुलम् ॥ ८ ॥ आददामोस्यरत्नानिविविधानिवसूनिच ॥ ग्रामान्राष्ट्राणिवातस्यहरिष्यामोविभागशः ॥ ९ ॥ अथवागोसहस्राणिशुभानिचबहूनिच ॥ विविधानिहरिष्यामःप्रतिपीड्यपुरंबलात् ॥ १० ॥ कौरवैःसहसंगत्यत्रिगर्तैश्चविशांपते ॥ गास्तस्यापहरामोघसर्वैश्चैवसुसंहताः ॥ ११ ॥ संविभागेनकृत्वातुनिबध्नीमोस्यपौरुषम् ॥ हत्वाचास्यचमूंकृत्स्नांवशमेवानयामहे ॥ १२ ॥ तंवशेन्यायतःकृत्वासुखंवत्स्यामहेवयम् ॥ भवतांबलवृद्धिश्चभविष्यतिनसंशयः ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यकर्णोराजानमब्रवीत् ॥ सूक्तंसुशर्मणावाक्यंप्राप्तकालंहितंचनः ॥ १४ ॥ तस्मात्क्षिप्रंविनिर्यामोयोजयित्वावरूथिनीम् ॥ विभज्यचाप्यनीकानियथावामन्यसेनघ ॥ १५ ॥ प्राज्ञोवाकुरुवृद्धोयंसर्वेषांनःपितामहः ॥ आचार्यश्चयथाद्रोणःकृपःशारद्वतस्तथा ॥ मन्यंतेतेयथासर्वेतथायात्राविधीयताम् ॥ १६ ॥ संमंत्र्यचाशुगच्छामःसाधनार्थंमहीपतेः ॥ किंचनःपांडवैःकार्यंहीनार्थबलपौरुषैः ॥ १७ ॥ अत्यंतंवाप्रनष्टास्तेप्राप्तावापियमक्षयम् ॥ यामोराजन्निरुद्विग्नाविराटनगरंवयम् ॥ आदास्यामोहिगास्तस्य विविधानिवसूनिच ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनोराजावाक्यमादायतस्यतत् ॥ वैकर्तनस्यकर्णस्यक्षिप्रमाज्ञापयत्स्वयम् ॥ १९ ॥ शासनेनित्यसंयुक्तंदुःशासनमनंतरम् ॥ सहवृद्धैस्तुसंमंत्र्यक्षिप्रंयोजयवाहिनीम् ॥ २० ॥ यथोद्देशंचगच्छामःसहितास्तत्रकौरवैः ॥ सुशर्माचयथोद्दिष्टंदेशंयातुमहारथः ॥ त्रिगर्तैःसहितोराजासमग्रबलवाहनः ॥ २१ ॥ प्रागेवहिसुसंवीतोमत्स्यस्यविषयंप्रति ॥ जघन्यतोवयंतत्रयास्यामोदिवसांतरे ॥ विषयंमत्स्यराजस्यसुसमृद्धंसुसंहताः ॥ २२ ॥ तेयांतुसहितास्तत्रविराटनगरंप्रति ॥ क्षिप्रंगोपान्समासाद्यगृह्णंतुविपुलंधनम् ॥ २३ ॥ गवांशतसहस्राणिश्रीमंतिगुणवंतिच ॥ वयमप्यनुगृह्णीमोद्विधाकृत्वावरूथिनीम् ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेस्मगत्वायथोद्दिष्टांदिशंवह्नेर्महीपते ॥ सन्नद्धारथिनःसर्वेसपदाताबलोत्कटाः ॥ २५ ॥ प्रतिवैरंचिकीर्षंतोगोषुगृद्धामहाबलाः ॥ आदातुंगाःसुशर्माथकृष्णपक्षस्यसप्तमीम् ॥ २६ ॥

यथायोग्यंबलविभागंवाउद्दिश्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गृद्धाःलुब्धाः ॥ २६ ॥

न्यगृह्णंतकालयामासुः ॥ २७ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥छद्मलिंगेनब्राह्मणादिकपटवेषेणप्रविष्टानाम् ॥ १ ॥ व्यतीतो तिक्रांतःसमयःसंवत्सरः ॥ १ ॥ संभावनांकीचकवत्अयमपिममजयकर्ताभविष्यतीत्येवंरूपाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मानेशुःनाशमदर्शनंदूरेइतियावत् मागच्छेयुः ॥ ९ ॥ तनुत्राणिकवचानि ॥१०॥ भानुमंतिदीप्यमानानि वज्रायसंअशनिलोहम् यद्वावज्रवदच्छेद्यमभेद्यंचयदयःभाषायांपोलादइतिसंज्ञितंतद्वज्रायसंतन्मयोगर्भोंतःकवचंतेनसहितंसवज्रायसगर्भम् पाठांतरेसंनाहायसज्जीभा

अपरेदिवसेसर्वैराजन्संभूयकौरवाः ॥ अष्टम्यांतेन्यगृह्णंतगोकुलानिसहस्रशः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेसुशर्मादियानेत्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ततस्तेषांमहाराजतत्रैवामिततेजसाम् ॥ छद्मलिंगप्रविष्टानांपांडवानांमहात्मनाम् ॥ १ ॥ व्यतीतःसमयःसम्यग्वसतांवैपुरोत्तमे ॥ कुर्वतांतस्यकर्माणिविराटस्यमहीपतेः ॥२॥ कीचकेतुहतेराजाविराटःपरवीरहा ॥ परांसंभावनांचक्रेकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरे ॥ ३ ॥ ततस्त्रयोदशस्यांतेतस्यवर्षस्यभारत ॥ सुशर्मणागृहीतंतद्गोधनंतरसाबहु ॥ ४ ॥ ततोजवेनमहतागोपःपुरमथाव्रजत् ॥ सदृष्ट्वामत्स्यराजंचरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥५॥ शूरैःपरिवृतंयोधैःकुंडलांगदधारिभिः ॥ संवृतंमंत्रिभिःसार्धंपांडवैश्चमहात्मभिः ॥ ६ ॥ तंसभायांमहाराजमासीनंराष्ट्रवर्धनम् ॥ सोब्रवीदुपसंगम्यविराटंप्रणतस्तदा ॥ ७ ॥ अस्मान्युधिविनिर्जित्यपरिभूयसबांधवान् ॥ गवांशतसहस्राणित्रिगर्ताःकालयंतिते ॥ ८ ॥ तान्परीप्सस्वराजेंद्रमानेशुःपशवस्तव ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिःसेनांमत्स्यानांसमयोजयत् ॥ ९ ॥ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥ राजानोराजपुत्राश्चतनुत्राण्यथभेजिरे ॥ १० ॥ भानुमंतिविचित्राणिशूरसेव्यानिभागशः ॥ सवज्रायसगर्भंतुकवचंतत्रकांचनम् ॥ ११ ॥ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोभ्यहारयत् ॥ सर्वपारसवंवर्मकल्याणपटलंदृढम् ॥ १२ ॥ शतानीकादवरजोमदिराक्षोभ्यहारयत् ॥ शतसूर्यंशतावर्तंशतबिंदुशताक्षिमत् ॥ १३ ॥ अभेद्यकल्पंमत्स्यानांराजाकवचमाहरत् ॥ उत्सेधेयस्यपद्मानिशतंसौगंधिकानिच ॥ १४ ॥ सुवर्णपृष्ठंसूर्याभंसूर्यदत्तोभ्यहारयत् ॥ दृढमायसगर्भंचश्वेतंवर्मशताक्षिमत् ॥ १५ ॥

वायसगर्भंसकंटकम् गर्भोभ्रूणेऽर्भकेकुक्षौसंधौपनसकंटकेइतिनानार्थः वज्रंस्याद्धीरकेपवाविति च ॥ ११ ॥ अभ्यहारयत्बबंध पारसवंपरान्सुनोतिपीडयतिसुवतिक्षिपतिवापरसवम् ऋदोरप् स्वार्थेतद्धितः पारसवंशस्त्रंसर्वपारसवंसर्वशस्त्रसहमित्यर्थः कल्याणपटलंसुवर्णपत्राच्छादितम् कल्याणमक्षयेस्वर्णेइतिविश्वः ॥ १२ ॥ आवर्ततेपुनःपुनर्म्लायतिविलसतीतियोगात्चंद्रःपद्मंवा बिंदुःसूक्ष्मचक्रम् अक्षिनेत्राकारंचक्रम् ॥ १३ ॥ उत्सेधेउच्छ्रायेसंपूर्णेविस्तारेकह्लारजातीयानिशतंपद्मानिपंक्त्यानिविष्टानि एवंविशालमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥१६॥ अभ्यनह्यंतेतिपाठेसंधिरार्षः सूपस्करेषुशोभनरथांगेषु॥१७॥१८॥उच्छ्रिश्रियेउच्छ्रितोभूत्॥१९॥२०॥ गोपालस्तंतिपालाख्यः दामग्रंथिर्नकुलः ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

विराटस्यसुतोज्येष्ठोवीरःशंखोभ्यहारयत्॥ शतशश्चतनुत्राणियथास्वंतेमहारथाः॥ १६॥ योत्स्यमानाअनह्यंतदेवरूपाःप्रहारिणः॥ सूपस्करेषुशुभ्रेषुमहत्सु
चमहारथाः॥ १७॥ पृथक्कांचनसन्नाहान्रथेष्वश्वानयोजयन्॥ सूर्यचंद्रप्रतीकाशेरथेदिव्येहिरण्मये॥ १८॥ महानुभावोमत्स्यस्यध्वजउच्छ्रिश्रियेतदा॥ अ
थान्यान्विविधाकारान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान्॥ १९॥ यथास्वंक्षत्रियाःशूरारथेषुसमयोजयन्॥ अथमत्स्योब्रवीद्राजाशतानीकंजघन्यजम्॥२०॥ कंकब
ल्लवगोपालादामग्रंथिश्चवीर्यवान्॥ युध्येयुरितिमेबुद्धिर्वर्ततेनात्रसंशयः॥ २१॥ एतेषामपिदीयंतांरथाध्वजपताकिनः॥ कवचानिचचित्राणिदृढानिचमृदू
निच॥ २२॥ प्रतिमुंचंतुगात्रेषुदीयंतामायुधानिच॥ वीरांगरूपाःपुरुषानागराजकरोपमाः॥२३॥ नेमेजातुनयुध्येरन्निितिमेधीयतेमतिः॥ एतच्छ्रुत्वातुनृपते
र्वाक्यंत्वरितमानसः॥ शतानीकस्तुपार्थेभ्योरथान्राजन्समादिशत्॥ २४॥ सहदेवायराज्ञेचभीमायनकुलायच॥ तान्प्रहृष्टांस्ततःसूताराजभक्तिपुरस्कृताः
॥ २५॥ निर्दिष्टान्नरदेवेनरथान्शीघ्रमयोजयन्॥ कवचानिविचित्राणिमृदूनिचदृढानिच॥ २६॥ विराटःप्रादिशद्यानितेषामक्लिष्टकर्मणाम्॥ तान्यामुच्यश
रीरेषुदंशितास्तेपरंतपाः॥ २७॥ रथान्हयैःसुसंपन्नानास्थायचनरोत्तमाः॥ निर्ययुर्मुदिताःपार्थाःशत्रुसंघावमर्दिनः॥ २८॥ तरस्विनश्छन्नरूपाःसर्वेयुद्धवि
शारदाः॥ रथान्हेमपरिच्छन्नानास्थायचमहारथाः॥ २९॥ विराटमन्वयुःपार्थाःसहिताःकुरुपुंगवाः॥ चत्वारोभ्रातरःशूराःपांडवाःसत्यविक्रमाः॥ ३०॥ भी
माश्चमत्तमातंगाःप्रभिन्नकरटामुखाः॥ क्षरंतश्चैवनागेंद्राःसुदंताःषष्टिहायनाः॥ ३१॥ स्वारूढायुद्धकुशलैःशिक्षिताहस्तिसादिभिः॥ राजानमन्वयुःपश्चाच्चलं
तइवपर्वताः॥ ३२॥ विशारदानांमुख्यानांहृष्टानांचारुजीविनाम्॥ अष्टौरथसहस्राणिदशनागशतानिच॥ ३३॥ षष्टिश्चाश्वसहस्राणिमत्स्यानामभिनिर्य
युः॥ तदनीकंविराटस्यशुशुभेभरतर्षभ॥ ३४॥ संप्रयातंतदाराजन्निरीक्षंतंगवांपदम्॥ तद्बलाग्र्यंविराटस्यसंप्रस्थितमशोभत॥ दृढायुधजनाकीर्णगजाश्वर
थसंकुलम्॥ ३५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेवि० गोहरणप० दक्षिणगोग्रहेमत्स्यराजरणोद्योगेएकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥निर्यायनगरा
च्छूराव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥ त्रिगर्तानस्पृशन्मत्स्याःसूर्येपरिणतेसति॥ १॥

॥२९॥३०॥ प्रभिन्नकरटामुखाः काकेभगंडौकरटावित्यमरः॥३१॥३२॥३३॥३४॥ निरीक्षंतंनिरीक्षमाणम् पुंल्लिंगमार्षम्॥३५॥ ॥इतिविराटप० नै० भारतभा० एकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥ ॥७॥ ॥ निर्यायनिर्गत्य अस्पृशन्प्राप्तवंतः परिणतेपंचधाविभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागंप्राप्ते॥ १॥

॥२॥ ग्रामणीयैःराजकीयैः ग्रामणीर्नापितेपुंसित्रिष्वध्यक्षेधिपेपिचेतिनानार्थः॥३॥ समागमःसंग्रामः ॥४॥ अवलंबतिअवरोहति॥५॥६॥सैन्येनसेनोत्थेन ॥७॥ व्यतिषिक्तानिहस्तात्हस्तांतरंगतानि ॥ ८॥ अस्यतांक्षिपताम् ॥९॥१०॥११॥१२॥ १३ ॥ नागभोगनिकाशैःसर्पदेहोपमैः ॥१४॥१५॥१६॥ कश्मलंमूर्छाआविशत् शूरानितिशेषः येषांगरुत्मतांपक्षिणांअंतरिक्षेगतिर्दर्शनंचतेपिशरैःप्रवेजिताःउद्वेगं

तेत्रिगर्ताश्चमत्स्याश्चसंरब्धायुद्धदुर्मदाः॥ अन्योन्यमभिगर्जंतोगोषुगृद्धामहाबलाः॥ २॥ भीमाश्चमत्तमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः॥ ग्रामणीयैःसमारूढाः कुशलैर्हस्तिसादिभिः॥ ३॥ तेषांसमागमोघोरस्तुमुलोलोमहर्षणः॥ घ्नतांपरस्परंराजन्यमराष्ट्रविवर्धनः॥ ४॥ देवासुरसमोराजन्नासीत्सूर्येऽवलंबति॥ पदातिरथनागेंद्रहयारोहबलौघवान्॥ ५॥ अन्योन्यमभ्यापततांनिघ्नतांचेतरेतरम्॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायतकिंचन॥ ६॥ पक्षिणश्चापतन्भूमौसैन्येनरजसावृताः॥ इषुभिर्व्यतिसर्पद्भिरादित्योऽतरधीयत॥ ७॥ खद्योतैरिवसंयुक्तमंतरिक्षंव्यराजत॥ रुक्मपृष्ठानिचापानिव्यतिषिक्तानिधन्विनाम्॥८॥ पततांलोकवीराणांसव्यदक्षिणमस्यताम्॥ रथारथैःसमाजग्मुःपादातैश्चपदातयः॥९॥ सादिनःसादिभिश्चैवगजैश्चापिमहागजाः॥ असिभिःपट्टिशैःप्रासैःशक्तिभिस्तोमरैरपि॥ १०॥ संरब्धाःसमरेराजन्निजघ्नुरितरेतरम्॥ निघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः॥ ११॥ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥ कृत्तोत्तरोष्ठंसुनसंकृत्तकेशमलंकृतम्॥ १२॥ अदृश्यतशिरश्छिन्नंरजोध्वस्तंसकुंडलम्॥ अदृश्यंस्तत्रगात्राणिशरैश्छिन्नानिभागशः॥१३॥ शालस्कंधनिकाशानिक्षत्रियाणांमहामृधे॥ नागभोगनिकाशैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः॥ १४॥ आस्तीर्णावसुधाभातिशिरोभिश्चसकुंडलैः॥ रथिनांरथिभिश्चात्रसंप्रहारोभ्यवर्तत॥ ॥ १५॥ सादिभिःसादिनांचापिपदातीनांपदातिभिः॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंरुधिरेणप्रसर्पता॥ १६॥ कश्मलंचाविशद्घोरंनिर्मर्यादमवर्तत॥ उपाविशन्गरुत्मंतःशरैर्गाढंप्रवेजिताः॥ अंतरिक्षेगतिर्येषांदर्शनंचाप्यरुध्यत॥१७॥तेघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः॥ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥१८॥ शतानीकःशतंहत्वाविशालाक्षश्चतुःशतम्॥ प्रविष्टौमहतींसेनांत्रिगर्तानांमहारथौ॥ १९॥ तौप्रविष्टौमहासेनांबलवंतौमनस्विनौ॥ आर्छेतांबाहुसंरब्धौकेशाकेशिरथारथि॥ २०॥ लक्षयित्वात्रिगर्तानांतौप्रविष्टौरथव्रजम्॥ अग्रतःसूर्यदत्तश्चमदिराक्षश्चपृष्ठतः॥ २१॥

प्रापिताःसंतःउपाविशन्ध्वजायादौ बाणपटलेनतेषांगतिर्दर्शनंचन्यरुध्यतनिरुद्धम्॥ १७ ॥ १८ ॥ त्रिगर्तानांसेनांप्रविष्टावित्यन्वयः ॥ १९ ॥ प्रविश्यचतामार्छेतांमोहितवंतौ केशाकेशिकेशेषुकेशेषु गृहीत्वाप्रवृत्तंयुद्धंकेशाकेशि एवंरथारथि पाठांतरेनखानखिनखैर्नखैश्चप्रवृत्त्येदंयुद्धंप्रवृत्तंनखानखि केशेषुगृहीत्वायोधान्रथेषुगृहीत्वारथांश्चप्रक्षिपतइतिभावः॥२०॥ सूर्यदत्तःशतानीकः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ तौविराटसुशर्माणौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ततःसैन्यमितिश्लोकःप्राचीनपुस्तकेष्वन्यथापठ्यते ततःसेनाःसमाहृत्यमत्स्यराजसुशर्मणौ नजानीतांतदान्योन्यंसैन्येन रजसावृताविति तत्रसुशर्मणावितिद्रस्वत्वमार्षम् सेनाःसेनास्थान्शूरान्समाहृत्यअन्योन्यसंघट्टंकारयित्वासैन्येनसेनोत्थेन ॥३०॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ ॥७॥

विराटस्तत्रसंग्रामेहत्वापंचशतान्रथान् ॥ हयानांचशतान्यष्टौहत्वापंचमहारथान् ॥ २२ ॥ चरन्सविविधान्मार्गान्रथेनरथसत्तमः ॥ त्रिगर्तानांसुशर्माणमा र्च्छद्रुक्मरथंरणे ॥ २३ ॥ तौव्यवाहरतांतत्रमहात्मानौमहाबलौ ॥ अन्योन्यमभिगर्जंतौगोष्ठेषुवृषभाविव ॥ २४ ॥ ततोराजात्रिगर्तानांसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ म त्स्यंसमीयाद्राजानंद्वैरथेननरर्षभः ॥ २५ ॥ ततोरथाभ्यांरथिनौव्यतीयतुरमर्षणौ ॥ शरान्व्यसृजतांशीघ्रंतोयधाराघनाइव ॥ २६ ॥ अन्योन्यंचापिसंरब्धौविचे रतुरमर्षणौ ॥ कृतास्त्रौनिशितैर्बाणैरसिशक्तिगदाभृतौ ॥ २७ ॥ ततोराजासुशर्माणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ पंचभिःपंचभिश्चास्यविव्याधचतुरोहयान् ॥ २८ ॥ तथै वमत्स्यराजानंसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ पंचाशद्भिःशितैर्बाणैर्विव्याधपरमास्त्रवित् ॥ २९ ॥ ततःसैन्यंमहाराजमत्स्यराजसुशर्मणोः ॥ नाभ्यजानंस्तदान्योन्यंसैन्ये नरजसावृतम् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेविराटसुशर्मयुद्धेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवा च ॥ ॥ तमसाभिप्लुतेलोकेरजसाचैवभारत ॥ अतिष्ठन्वैमुहूर्तंतुव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ १ ॥ ततोंधकारंप्रणुदन्नुदतिष्ठतचंद्रमाः ॥ कुर्वाणोविमलांरात्रिंनंदय न्क्षत्रियान्युधि ॥ २ ॥ ततःप्रकाशमासाद्यपुनर्युद्धमवर्तत ॥ घोररूपंततस्तेस्मनावैक्षंतपरस्परम् ॥ ३ ॥ ततःसुशर्मात्रैगर्तःसहभ्रातायवीयसा ॥ अभ्यद्रवन्म त्स्यराजंरथव्रातेनसर्वशः ॥ ४ ॥ ततोरथाभ्यांप्रस्कंद्यभ्रातरौक्षत्रियर्षभौ ॥ गदापाणीसुसंरब्धौसमभ्यद्रवतांरथान् ॥ ५ ॥ तथैवतेषांतुबलानितानिक्रुद्धान्यथा न्योन्यमभिद्रवंति ॥ गदासिखड्गैश्चपरश्वधैश्चप्रासैश्चतीक्ष्णाग्रसुपीतधारैः ॥ ६ ॥ बलंतुमत्स्यस्यबलेनराजासर्वंत्रिगर्ताधिपतिःसुशर्मा ॥ प्रमथ्यजित्वाचप्रस ह्यमत्स्यंविराटमोजस्विनमभ्यधावत् ॥ ७ ॥ तौनिहत्यपृथक्धुर्यावुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ विरथंमत्स्यराजानंजीवग्राहमगृह्णताम् ॥ ८ ॥ तमुन्मथ्यसुशर्माथ युवतीमिवकामुकः ॥ स्यंदनंस्वंसमारोप्यप्रययौशीघ्रवाहनः ॥ ९ ॥ तस्मिन्गृहीतेविरथेविराटेबलवत्तरे ॥ प्राद्रवंतभयान्मत्स्यास्त्रिगर्तैरर्दिताभृशम् ॥ १० ॥

तमसानैशेनांधकारेण मुहूर्तंआचंद्रोदयकालंनतुघटीद्वयमात्रम् कृष्णपक्षस्यसप्तमीमितिसप्तम्यांगोग्रहणस्योक्तत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रस्कंद्यअवरुह्य ॥५॥ तीक्ष्णानिअग्राणिसुपीताःसुतरांपीताः शोषिताःकृशीकृताःअनायासेनशीघ्रंपरशरीरप्रवेशक्षमाःधाराश्चयेषांतेतीक्ष्णाग्रसुपीतधारास्तैः तीक्ष्णायसपीतेतिपाठेपिपीतशब्दस्योक्तएवार्थः ॥ ६ ॥ बलंजित्वाचेतिसंबंधः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अपारुज्य उत्पाट्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विराटंसमवीक्ष्यैनम् हेसमहेसाधो इतिविराटंवीक्ष्यवाचादृशाचसंभाव्य एनंसुश
र्माणंतिष्ठतिष्ठेतिचावददितिसंबंधः सर्वसाधुसमानेषुसमंस्यादभिधेयवदितिमेदिनी ॥ २४ ॥ रथपुंगवःतिष्ठतिष्ठेतिभाषमाणःमहत्कर्मान्योन्ययुद्धंपश्यताम् कर्मव्यतिहारेतङ् अयंमांमहत्कर्मकुर्वाणंपश्यतु

तेषुसंत्रस्यमानेषुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ प्रत्यभाषन्महाबाहुंभीमसेनमरिंदमम्॥ ११॥ मत्स्यराजःपरामृष्टस्त्रिगर्तेनसुशर्मणा॥ तंमोचयमहाबाहोनगच्छेद्द्विष
तांवशम्॥ १२ ॥ उषिताःस्मसुखंसर्वेसर्वकामैःसुपूजिताः॥ भीमसेनत्वयाकार्यातस्यवासस्यनिष्कृतिः॥१३॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥ अहमेनंपरित्रास्ये
शासनात्तवपार्थिव॥॥ पश्यमेसुमहत्कर्मयुध्यतःसहशत्रुभिः॥ १४ ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यतिष्ठत्वंभ्रातृभिःसह॥ एकांतमाश्रितोराजन्पश्यमेद्यपराक्रमम्॥
॥ १५॥ सुस्कंधोयंमहावृक्षोगदारूपइवस्थितः॥ अहमेनमपारुज्यद्रावयिष्यामिशात्रवान्॥१६॥ वैशंपायनउवाच॥ तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पति
म्॥ अब्रवीद्भ्रातरंवीरंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ १७॥ माभीमसाहसंकार्षीस्तिष्ठत्वेषवनस्पतिः॥ मात्वांवृक्षेणकर्माणिकुर्वाणमतिमानुषम्॥१८॥ जनाःसमवबु
ध्येरन्भीमोयमितिभारत॥ अन्यदेवायुधंकिंचित्प्रतिपद्यस्वमानुषम्॥१९॥ चापंवायदिवाशक्तिंनिस्त्रिंशंवापरश्वधम्॥यदेवमानुषंभीमभवेदन्यैरलक्षितम्॥
॥ २०॥ तदेवायुधमादायमोक्षयाशुमहीपतिम् ॥ यमौचचक्ररक्षौतेभवितारौमहाबलौ ॥ २१ ॥ सहिताःसमरेतत्रमत्स्यराजंपरीप्सत॥ वैशंपायनउवाच॥
एवमुक्तस्तुवेगेनभीमसेनोमहाबलः॥ २२ ॥ गृहीत्वातुधनुःश्रेष्ठंजवेनसुमहाजवः॥ व्यमुंचच्छरवर्षाणिसतोयइवतोयदः॥२३॥ तंभीमोभीमकर्माणंसुशर्मा
णमथाद्रवत्॥ विराटंसमवीक्ष्यैनंतिष्ठतिष्ठेतिचावदत्॥२४॥ सुशर्माचिंतयामासकालांतकयमोपमम्॥ तिष्ठतिष्ठेतिभाषंतंपृष्ठतोरथपुंगवः॥पश्यतांसुमहत्क
र्ममहद्युद्धमुपस्थितम्॥२५॥ परावृत्तोधनुर्गृत्यसुशर्माभ्रातृभिःसह॥ निमेषांतरमात्रेणभीमसेनेनतेरथाः॥ २६॥ रथानांचगजानांचवाजिनांचससादिना
म्॥ सहस्रशतसंघाताःशूराणामुग्रधन्विनाम्॥ २७॥ पातिताभीमसेनेनविराटस्यसमीपतः॥ पत्तयोनिहतास्तेषांगदांगृत्यमहात्मना॥ २८ ॥ तद्दृष्ट्वातादृशंयु
द्धंसुशर्मायुद्धदुर्मदः॥ चिंतयामासमनसाकिंशेषंहिबलस्यमे॥ अपरोदृश्यतेसैन्येपुरामग्नोमहाबले॥ २९॥

अहंचैनंद्रक्ष्येइत्यर्थः ॥ २५ ॥ रथाःसंगताइतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥ चिंतयामासेति सुशर्माबलस्यसैन्यस्यकिंशेषंकुत्सितंवर्धांचतयामास शेषःसंकर्षणेवधेइतिमेदिनी तत्रहेतुः हियस्मात्मेममअ
परोभ्रातामहाबलेसैन्येपुरामग्नोदृश्यते भ्रातुःसंकटंदृष्ट्वासैन्यनाशंचितयामासेत्यर्थः ॥ २९ ॥

धनुषाशोभमानइतिशेषः॥३०॥तेसर्वेमत्स्याः॥३१॥३२॥३३॥३४॥अत्युग्रोयुधिष्ठिरः वाक्यशेषात्॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥त्रैगर्तंत्रिगर्ताधिपतिम्॥४३॥४४॥४५॥भीमसंकाशःभीमोपमः रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदनुपमइत्यर्थः॥४६॥४७॥केशपक्षेकेशकलापे पाशःपक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परइति पक्षोमासार्धकेइत्युपक्रम्यकेशादेःपरतोवृंदइतिमेदिनी अत्रोक्तंनी

आकर्णपूर्णेनतदाधनुषाप्रत्यदृश्यत ॥ सुशर्मासायकांस्तीक्ष्णान्क्षिपतेचपुनःपुनः ॥ ३० ॥ ततःसमस्तास्तेसर्वेतुरगानभ्यचोदयन् ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणास्त्रिगर्तान्प्रत्यमर्षणाः ॥ ३१ ॥ तान्निवृत्तरथान्दृष्ट्वापांडवान्सामहाचमूः ॥ वैराटिःपरमक्रुद्धोयुयुधेपरमाद्भुतम् ॥ ३२ ॥ सहस्रमवधीत्तत्रकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमःसप्तसहस्राणियमलोकमदर्शयत् ॥ ३३ ॥ नकुलश्चापिसप्तैवशतानिप्राहिणोच्छरैः ॥ शतानित्रीणिशूराणांसहदेवःप्रतापवान् ॥ ३४ ॥ युधिष्ठिरसमादिष्टो निजघ्नेपुरुषर्षभः ॥ ततोभ्यपतदत्युग्रःसुशर्माणमुदायुधः ॥ ३५ ॥ हत्वातांमहतींसेनांत्रिगर्तानांमहारथः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजात्वरमाणोमहारथः ॥ ३६ ॥ अभिपत्यसुशर्माणंशरैरभ्याहनद्भृशम् ॥ सुशर्मापिसुसंरब्धस्त्वरमाणोयुधिष्ठिरम् ॥ ३७ ॥ अविध्यन्नवभिर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ ततोराजन्नाशुकारीकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ ३८ ॥ समासाद्यसुशर्माणमश्वानस्यव्यपोथयत् ॥ पृष्ठगोपांश्चतस्याथहत्वापरमसायकैः ॥ ३९ ॥ अथास्यसारथिंक्रुद्धोरथोपस्थादपातयत् ॥ चक्ररक्षश्चशूरोवैमदिराक्षोतिविश्रुतः ॥ ४० ॥ समायाद्विरथंदृष्ट्वात्रिगर्तंप्राहरत्तदा ॥ ततोविराटःप्रस्कंद्यरथादथसुशर्मणः ॥ ४१ ॥ गदांतस्यपरामृश्यतमेवाभ्यद्रवद्बली ॥ सचचारगदापाणिर्वृद्धोपितरुणोयथा ॥ ४२ ॥ पलायमानंत्रैगर्तंदृष्ट्वाभीमोभ्यभाषत ॥ राजपुत्रनिवर्तस्वनतेयुक्तंपलायनम् ॥ ४३ ॥ अनेनवीर्येणकथंगास्त्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ कथंचानुचरांस्त्यक्त्वाशत्रुमध्येविषीदसि ॥ ४४ ॥ इत्युक्तःसतुपार्थेनसुशर्मारथयूथपः ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभीमंससहसाभ्यद्रवद्बली ॥ ४५ ॥ भीमस्तुभीमसंकाशोरथात्प्रस्कंद्यपांडवः ॥ प्राद्रवत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुशर्मणः ॥ ४६ ॥ तंभीमसेनोधावंतमभ्यधावतवीर्यवान् ॥ त्रिगर्तराजमादातुंसिंहःक्षुद्रमृगंयथा ॥ ४७ ॥ अभिद्रुत्यसुशर्माणंकेशपक्षेपरामृशत् ॥ समुद्यम्यतुरोषात्तंनिष्पिपेषमहीतले ॥ ४८ ॥ पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः ॥ तस्यजानुंददौभीमोजघ्नेचैनमरत्निना ॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपीडितः ॥ ४९ ॥ तस्मिन्गृहीतेविरथेत्रिगर्तानांमहारथे ॥ अभज्यतबलंसर्वंत्रैगर्तंतद्भयातुरम् ॥ ५० ॥

तिशास्त्रे वामपाणिकचोत्पीडा १ भूमौनिष्पेषणंबलात् २ मूर्ध्निपादप्रहरणं ३ जानुनोदरमर्दनम् ४ मालूराकारयामुष्ट्याकपोलेदृढताडनम् ५ कफोणिपातोप्यसकृत् ६ सर्वतस्तलताडनम् ७ तालेनयुद्धे भ्रमणं ८ मारणंस्मृतमष्टधा चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंचभिःक्षत्रियाधमम् षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिरिति एतेषांमध्येतंकेशग्रहादिभिःपंचभिर्मारयताऽस्यक्षत्रियाधमत्वंदर्शितम् ॥४८॥४९॥५०॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ घृणीदयालुः ॥ ५४ ॥ विवशंअचित्तम् वशंपराधीनम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

निवर्त्यगास्ततःसर्वाःपांडुपुत्रामहारथाः॥ अवजित्यसुशर्माणंधनंचादायसर्वशः॥ ५१ ॥ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः॥ विराटस्यमहात्मानःपरिक्लेशविनाशनाः॥ ५२ ॥ स्थिताःसमक्षंतेसर्वेत्वथभीमोऽभ्यभाषत ॥ ५३ ॥ नायंपापसमाचारोमत्तोजीवितुमर्हति ॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी ॥५४॥ गलेगृहीत्वाराजानमानीयविवशंवशम् ॥ ततएनंविचेष्टंतंबद्ध्वापार्थोवृकोदरः॥ ५५ ॥ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितम् ॥ अभ्येत्यरणमध्यस्थमभ्यगच्छद्युधिष्ठिरम् ॥५६॥ दर्शयामासभीमस्तुसुशर्माणंनराधिपम् ॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रोभीममाहवशोभिनम् ॥५७॥ तंराजाप्राहसद्दृष्ट्वामुच्यतांवैनराधमः॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्भीमःसुशर्माणंमहाबलम् ॥५८॥ ॥भीमउवाच॥ ॥ जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतःशृणु ॥दासोस्मीतित्वयावाच्यंसंसत्सुचसभासुच ॥५९॥एवंतेजीवितंदद्यामेषयुद्धजितोविधिः॥ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्रातासप्रणयंवचः ॥ ६० ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ मुंचमुंचाधमाचारंप्रमाणंयदितेवयम् ॥ दासभावंगतोह्येषविराटस्यमहीपतेः॥ अदासोगच्छमुक्तोसिमैवंकार्षीःकदाचन ॥६१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेसुशर्मनिग्रहेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥३३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तेतुसव्रीडःसुशर्मासीदधोमुखः॥ समुक्तोऽभ्येत्यराजानमभिवाद्यप्रतस्थिवान् ॥१॥ विसृज्यतुसुशर्माणंपांडवास्तेहतद्विषः॥ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः॥ संग्रामशिरसोमध्येतांरात्रिंसुखिनोवसन् ॥२॥ ततोविराटःकौंतेयानतिमानुषविक्रमान् ॥ अर्चयामासवित्तेनमानेनचमहारथान् ॥३॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ यथैवममरत्नानियुष्माकंतानिवैतथा॥ कार्यंकुरुतवैसर्वेयथाकामंयथासुखम् ॥४॥ ददाम्यलंकृताःकन्यावसूनिविविधानिच ॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयुद्धेशत्रुनिबर्हणाः ॥५॥ युष्माकंविक्रमादद्यमुक्तोहंस्वस्तिमानिह ॥ तस्माद्भवंतोमत्स्यानामीश्वराःसर्वएवहि ॥६॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथेतिवादिनंमत्स्यंकौरवेयाःपृथक्पृथक् ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेयुधिष्ठिरपुरोगमाः॥७॥ प्रतिनंदामतेवाक्यंसर्वंचैवविशांपते ॥ एतेनैवप्रतीताःस्मयत्त्वंमुक्तोद्यशत्रुभिः॥८॥ ततोब्रवीत्प्रीतमनामत्स्यराजोयुधिष्ठिरम् ॥ पुनरेवमहाबाहुर्विराटोराजसत्तमः॥ ९ ॥ एहित्वामभिषेक्ष्यामिमत्स्यराजस्तुनोभवान् ॥ १० ॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयथेष्टंभुविदुर्लभम् ॥ तत्तेहंसंप्रदास्यामिसर्वमर्हतिनोभवान् ॥ ११ ॥

॥ ३३ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रतीताःहृष्टाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नःअस्मत्संबंधिसर्वंभवान्ग्रहीतुमर्हति ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ यतोनिगृहीतःजातसंरंभोजातभयोपित्वद्बलान्नचशत्रुवशंगतोस्मि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

रत्नानिगाःसुवर्णंचमणिमुक्तमथापिच ॥ वैयाघ्रपद्यविप्रेंद्रसर्वथैवनमोस्तुते ॥ १२ ॥ त्वत्कृतेह्यद्यपश्यामिराज्यंसंतानमेवच ॥ यतश्चजातसंरंभोनचशत्रुवशंगतः ॥ १३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोमत्स्यंपुनरेवाभ्यभाषत ॥ प्रतिनंदामितेवाक्यंमनोज्ञंमत्स्यभाषसे ॥ १४ ॥ आनृशंस्यपरोनित्यंसुसुखीसततंभव ॥ गच्छंतुदूतास्त्वरितंनगरंतवपार्थिव ॥ १५ ॥ सुहृदांप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयम् ॥ ततस्तद्वचनान्मत्स्योदूतान्राजासमादिशत् ॥ १६ ॥ आचक्षध्वंपुरंगत्वासंग्रामविजयंमम ॥ कुमार्यःसमलंकृत्यपर्यागच्छंतुमेपुरात् ॥ १७ ॥ वादित्राणिचसर्वाणिगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ एतांचाज्ञांततःश्रुत्वाराज्ञामत्स्येननोदिताः ॥ तामाज्ञांशिरसाकृत्वाप्रस्थिताहृष्टमानसाः ॥ १८ ॥ तेगत्वातत्रतांरात्रिमथसूर्योदयंप्रति ॥ विराटस्यपुराभ्याशेदूताजयमघोषयन् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्व० गोहरणप० दक्षिणगोग्रहेविराटजयघोषेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ यातेत्रिगर्तान्मत्स्येतुपशूंस्तान्वैपरीप्सति ॥ दुर्योधनःसहामात्योविराटमुपयादथ ॥ १ ॥ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चकृपश्चपरमास्त्रवित् ॥ द्रौणिश्चसौबलश्चैवतथादुःशासनःप्रभो ॥ २ ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ दुर्मुखोदुःशलश्चैवयेचैवान्येमहारथाः ॥ ३ ॥ एतेमत्स्यानुपागम्यविराटस्यमहीपते ॥ घोषान्विद्राव्यतरसागोधनंजह्रुरोजसा ॥ ४ ॥ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिच ॥ महतारथवंशेनपरिवार्यसमंततः ॥ ५ ॥ गोपालानांतुघोषस्यहन्यतांतैर्महारथैः ॥ आरावःसुमहानासीत्संप्रहारेभयंकरे ॥ ६ ॥ गोपाध्यक्षोभयत्रस्तोरथमास्थायसत्वरः ॥ जगामनगरायैवपरिक्रोशंस्तदार्तवत् ॥ ७ ॥ सप्रविश्यपुरंराज्ञोनृपवेश्माभ्ययात्ततः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णमाख्यातुंप्रविवेशह ॥ ८ ॥ दृष्ट्वाभूमिंजयंनामपुत्रंमत्स्यस्यमानिनम् ॥ तस्मैतत्सर्वमाचष्टराष्ट्रस्यपशुकर्षणम् ॥ ९ ॥ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिते ॥ तद्विजेतुंसमुत्तिष्ठगोधनंराष्ट्रवर्धन ॥ १० ॥ राजपुत्रहितप्रेप्सुःक्षिप्रंनिर्याहिचस्वयम् ॥ त्वांहिमत्स्योमहीपालःशून्यपालमिहाकरोत् ॥ ११ ॥ त्वयापरिषदोमध्येश्लाघतेसनराधिपः ॥ पुत्रोममानुरूपश्चशूरश्चेतिकुलोद्वहः ॥ १२ ॥ इष्वस्त्रेनिपुणोयोधःसदावीरश्चमेसुतः ॥ तस्यतत्सत्यमेवास्तुमनुष्येंद्रस्यभाषितम् ॥ १३ ॥

परीप्सतिलिप्सतियतःअथअतःविराटंविराटदेशंउपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कालयंतिनयंति रथवंशेनरथसमूहेन ॥ ५ ॥ घोषस्यघोषस्थानांगवांगोपालानांचहन्यतांहन्यमानानामारावःशब्दोमहानभूत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भूमिंजयमित्युत्तरस्यैवनामांतरम् ॥ ९ ॥ १० ॥ शून्यपालंराज्ञोऽसन्निधानेपालकम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ यूथपोगंधहस्ती ॥ १५ ॥ पाशोपधानामिति पाशौमौर्वीप्रांतद्वयगतौतावेवउपधानेवीणायांतंत्रीसंधानार्थंकीलविशेषौयस्यांसापाशोपधानाताम् ज्यातंत्रींमौर्व्येवतंत्रीकार्ष्णायसतंतवोयस्यां तांचापोधनुर्यष्टिःसैवअलाबुसहितोदंडोयस्यास्ताम् महास्वनामित्युभयत्रतुल्यम् शरास्ततोनिःसरंतस्तएववर्णाःशब्दवत्त्वसामान्यात्स्वरस्पर्शादयोयस्याम् धनुःशब्दोत्रसज्यचापवाची तामेववीणांशत्रू

आ।वर्तयकुरून्जित्वापशून्पशुमतांवर ॥ निर्दहैषामनीकानिभीमेनशरतेजसा ॥ १४ ॥ धनुश्च्युतैरुक्मपुंखैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ द्विषतांभिंध्यनीकानिगजानामिवयूथपः ॥ १५ ॥ पाशोपधानांज्यातंत्रींचापदंडांमहास्वनाम् ॥ शरवर्णांधनुर्वीणांशत्रुमध्येप्रवादय ॥ १६ ॥ श्वेतारजतसंकाशारथेयुज्यंतुतेहयाः ॥ ध्वजंचसिंहंसौवर्णमुच्छ्रयंतुतवप्रभो ॥ १७ ॥ रुक्मपुंखाःप्रसन्नाग्रामुक्ताहस्तवतात्वया ॥ छादयंतुशराःसूर्यंराज्ञांमार्गनिरोधकाः ॥ १८ ॥ रणेजित्वाकुरून्सर्वान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ यशोमहदवाप्यत्वंप्रविशेदंपुरंपुनः ॥ १९ ॥ त्वंहिराष्ट्रस्यपरमागतिर्मत्स्यपतेःसुतः ॥ यथाहिपांडुपुत्राणामर्जुनोजयतांवरः ॥ २० ॥ एवमेवगतिर्नूनंभवान्विषयवासिनाम् ॥ गतिमंतोवयंत्वद्यसर्वेविषयवासिनः ॥ २१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ स्त्रीमध्यउक्तस्तेनासौतद्वाक्यमभयंकरम् ॥ अंतःपुरेश्लाघमानइदंवचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेगोपवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ अद्याहमनुगच्छेयंदृढधन्वागवांपदम् ॥ यदिमेसारथिःकश्चिद्भवेदश्वेषुकोविदः ॥ १ ॥ तंत्वहंनावगच्छामियोमेयंताभवेन्नरः ॥ पश्यध्वंसारथिंक्षिप्रंममयुक्तंप्रयास्यतः ॥ २ ॥ अष्टाविंशतिरात्रंवामासंवानूनमंततः ॥ यत्तदासीन्महद्युद्धंतत्रमेसारथिर्हतः ॥ ३ ॥ सलभेयंयदात्वन्यंहययानविदंनरम् ॥ त्वरावानद्ययात्वाहंसमुच्छ्रितमहाध्वजम् ॥ ४ ॥ विगाह्यतत्परानीकंगजवाजिरथाकुलम् ॥ शस्त्रप्रतापनिर्वीर्यान्कुरून्जित्वानयेपशून् ॥ ५ ॥ दुर्योधनंशांतनवंकर्णंवैकर्तनंकृपम् ॥ द्रोणंचसहपुत्रेणमहेष्वासान्समागतान् ॥ ६ ॥ वित्रासयित्वासंग्रामेदानवानिववज्रभृत् ॥ अनेनैवमुहूर्तेनपुनःप्रत्यानयेपशून् ॥ ७ ॥ शून्यमासाद्यकुरवःप्रयांत्यादायगोधनम् ॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयदहंतत्रनाभवम् ॥ ८ ॥ पश्येयुरद्यमेवीर्यंकुरवस्तेसमागताः ॥ किंनुपार्थोर्जुनःसाक्षादयमस्मात्प्रबाधते ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातदर्जुनोवाक्यंराज्ञःपुत्रस्यभाषतः ॥ अतीतसमयेकालेप्रियांभार्यामनिंदिताम् ॥ १० ॥ द्रुपदस्यसुतांतन्वींपांचालींपावकात्मजाम् ॥ सत्यार्जवगुणोपेतांभर्तुःप्रियहितेरताम् ॥ ११ ॥

णांमध्येप्रवादय ॥ १६ ॥ युज्यंतुयुज्यंताम् सिंहंसिंहाकारंसौवर्णम् ॥ १७ ॥ हस्तवतादृढहस्तेन प्रशंसायांमतुप् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ अद्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ हययानविदंअश्वगतिज्ञम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥ नर्तनागृहम् न्यासश्रंथोयुजितिण्यंताद्युचिटाबंतम् सत्रेणछद्मना ॥ २४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभा
रतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ माल्यंमाला माल्यंकुसुमतत्स्रजोरितिमेदिनी सुदक्षिणाभ्रातृच्छंदानुवर्तिनी दक्षिणादक्षिणोद्भूतसरलच्छंदवर्तिष्वितिमेदिनी वेदिवत्विलग्नःकृशोम

उवाचरहसिप्रीतःकृष्णांसर्वार्थकोविदः॥ उत्तरंब्रूहिकल्याणिक्षिप्रंमद्वचनादिदम्॥ १२॥ अयंवैपांडवस्यासीत्सारथिःसंमतोदृढः॥ महायुद्धेषुसंसिद्धःसतेयंता
भविष्यति॥ १३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यतद्वचनंस्त्रीपुभाषतश्चपुनःपुनः॥ नसामर्षतपांचालीबीभत्सोःपरिकीर्तनम्॥१४॥ अथैनमुपसंगम्यस्त्रीमध्या
त्सातपस्विनी॥ व्रीडमानेवशनकैरिदंवचनमब्रवीत्॥१५॥योसौबृहद्वारणाभोयुवासुप्रियदर्शनः॥ बृहन्नलेतिविख्यातःपार्थस्यासीत्ससारथिः॥१६॥धनुष्यन
वरश्चासीत्तस्यशिष्योमहात्मनः॥ दृष्टपूर्वोमयावीरचरंत्यापांडवान्प्रति॥ १७॥ यदातत्पावकोदावमदहत्खांडवंमहत्॥ अर्जुनस्यतदानेनसंगृहीताहयोत्तमाः
॥ १८॥ तेनसारथिनापार्थःसर्वभूतानिसर्वशः॥ अजयत्खांडवप्रस्थेनहियंतास्तितादृशः॥ १९॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥सैरंध्रिजानासितथायुवानंनपुंसकोनैव
भवेद्यथासौ॥अहंनशक्नोमिबृहन्नलांशुभेवक्तुंस्वयंयच्छहयान्ममेतिवै॥२०॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥येयंकुमारीसुश्रोणीभगिनीतेयवीयसी॥ अस्याःसावीरव
चनंकरिष्यतिनसंशयः॥२१॥यदिवैसारथिःसस्यात्कुरून्सर्वान्नसंशयः॥ जित्वागाश्चसमादायध्रुवमागमनंभवेत्॥२२॥ एवमुक्तःससैरंध्र्याभगिनींप्रत्यभा
षत॥गच्छत्वमनवद्यांगितामानयबृहन्नलाम्॥२३॥साभ्रात्राप्रेषिताशीघ्रमगच्छन्नर्तनागृहम्॥यत्रास्तेसमहाबाहुश्छन्नःसत्रेणपांडवः॥२४॥ ॥इतिश्रीम
हाभारतेविराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेबृहन्नलासारथ्यकथनेषट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥साप्राद्रवत्कांचनमाल्यधारिणी
ज्येष्ठेनभ्रात्राप्रहितायशस्विनी॥सुदक्षिणावेदिविलग्नमध्यासापद्मपत्राभनिभाशिखंडिनी॥१॥तन्वीशुभांगीमणिचित्रमेखलामत्स्यस्यराज्ञोदुहिताश्रियावृ
ता॥ तन्नर्तनागारमरालपक्ष्माशतह्रदामेघमिवान्वपद्यत॥२॥ साहस्तिहस्तोपमसंहितोरूःस्वनिंदिताचारुदतीसुमध्यमा॥ आसाद्यतंवैवरमाल्यधारिणीपार्थं
शुभानागवधूरिवद्विपम्॥ ३॥ सारत्नभूतामनसःप्रियार्चितासुताविराटस्ययथेंद्रलक्ष्मीः॥ सुदर्शनीयाप्रमुखेयशस्विनीप्रीत्याब्रवीदर्जुनमायतेक्षणा॥४॥

ध्योयस्याःसा पद्मपत्राभिनवाशिखंडिनीतिप्राचीनपाठः पद्मपत्राभनिभा पद्मपत्रेषुआभातीतिपद्मपत्राभालक्ष्मीःतद्वत्निभादीप्तिर्यस्याःसा येतुपद्मपत्राभंमरकतंतन्निभांश्यामामितिव्याचख्युस्तेषांक
नकोज्ज्वलत्वचमितिवाक्यशेषेणविरोधःस्पष्टः शिखंडिनीमयूरपिच्छालंकारवती ॥ १ ॥ अरालपक्ष्मावक्राक्षिपक्ष्मा शतह्रदाविद्युत्॥ १ ॥ ३ ॥ प्रमुखेअग्रे ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ किंकिमर्थमागमनम् ॥ ६ ॥ प्रणयंविनयंभावयंती दर्शयंती ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यावत्गावोदूरतरंङ्क्रियंतेततःप्रागेवसारथ्यंकुरु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

सुसंहतोरुंकनकोज्वलत्वचंपार्थःकुमारींसतदाभ्यभाषत॥ किमागमःकांचनमाल्यधारिणिमृगाक्षिकिंत्वंत्वरितेवभामिनि॥ किंतेमुखंसुंदरिनप्रसन्नमाच क्ष्वतत्त्वंममशीघ्रमंगने॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सतांदृष्ट्वाविशालाक्षींराजपुत्रींसखींसखा॥ प्रहसन्नब्रवीद्राजन्किमागमनमित्युत ॥ ६ ॥ तमब्रवी द्राजपुत्रीसमुपेत्यनरर्षभम्॥ प्रणयंभावयंतीसासखीमध्यइदंवचः॥७॥गावोराष्ट्रस्यकुरुभिःकाल्यंतेनोबृहन्नले॥ताविजेतुंममभ्राताप्रयास्यतिधनुर्धरः॥८॥ नाचिरंनिहतस्तस्यसंग्रामेरथसारथिः॥ तेननास्तिसमःसूतोयोस्यसारथ्यमाचरेत्॥ ९ ॥ तस्मैप्रयतमानायसारथ्यर्थंबृहन्नले ॥ आचचक्षेहयज्ञानेसैरंध्रीकौ शलंतव ॥ १० ॥ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा ॥ त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः ॥ ११ ॥ सासारथ्यंममभ्रातुःकुरुसाधुबृहन्नले॥ पुरादूर तरंगावोह्रियंतेकुरुभिर्हिनः ॥ १२ ॥ अथैतद्वचनंमेद्यनियुक्तानकरिष्यसि ॥ प्रणयादुच्यमानात्वंपरित्यक्ष्यामिजीवितम्॥ १३॥ एवमुक्तस्तुसुश्रोण्यातयास ख्यापरंतपः॥ जगामराजपुत्रस्यसकाशममितौजसः॥ १४॥ तमाव्रजंतंत्वरितंप्रभिन्नमिवकुंजरम्॥ अन्वगच्छद्विशालाक्षीशिशुंगजवधूरिव ॥ १५॥ दूरा देवतुतांप्रेक्ष्यराजपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ त्वयासारथिनापार्थःखांडवेऽग्निमतर्पयत् ॥ १६॥ पृथिवीमजयत्कृत्स्नांकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ सैरंध्रीत्वांसमाचष्टेसाहिजा नातिपांडवान्॥१७॥ संयच्छमामकानश्वांस्तथैवत्वंबृहन्नले॥ कुरुभिर्योत्स्यमानस्यगोधनानिपरीप्सतः॥१८॥ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा॥ त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः ॥ १९॥ एवमुक्ताप्रत्युवाचराजपुत्रंबृहन्नला॥ काशक्तिर्ममसारथ्यंकर्तुंसंग्राममूर्धनि॥ २० ॥ गीतंवायदिवानृत्यंवा दित्रंवापृथग्विधम्॥ तत्करिष्यामिभद्रंतेसारथ्यंतुकुतोमम॥२१॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥बृहन्नलेगायनोवानर्तनोवापुनर्भव॥ क्षिप्रंमेरथमास्थायनिगृह्णीष्वह योत्तमान् ॥ २२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सतत्रनर्मसंयुक्तमकरोत्पांडवोबहु॥ उत्तरायाःप्रमुखतःसर्वंजानन्नरिंदमः॥२३॥ ऊर्ध्वमुत्क्षिप्यकवचंशरीरेप्र त्यमुंचत॥ कुमार्यस्तत्रतंदृष्ट्वाप्राहसन्पृथुलोचनाः॥२४॥ सतुदृष्ट्वाविमुह्यंतंस्वयमेवोत्तरस्ततः॥ कवचेनमहार्हेणसमनह्यद्बृहन्नलाम्॥२५॥सबिभ्रत्कवचंचा ग्र्यंस्वयमप्यंशुमत्प्रभम्॥ ध्वजंचसिंहमुच्छ्रित्यसारथ्येसमकल्पयत्॥ २६॥ धनूंषिचमहार्हाणिबाणांश्चरुचिरान्बहून् ॥ आदायप्रययौवीरःसबृहन्नलसार थिः॥ २७॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ पांचालिकार्थम् पांचालिकापुत्रिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिःकृतेत्यमरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥

अथोत्तराचकन्याश्चसख्यस्तामब्रुवंस्तदा ॥ बृहन्नलेआनयेथावासांसिरुचिराणिच ॥ २८ ॥ पांचालिकार्थंचित्राणिसूक्ष्माणिचमृदूनिच ॥ विजित्यसंग्रामग
तान्भीष्मद्रोणमुखान्कुरून् ॥ २९ ॥ एवंताब्रुवतीःकन्याःसहिताःपांडुनंदनः ॥ प्रत्युवाचहसन्पार्थोमेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ३० ॥ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ ॥ यद्युत्तरोयं
संग्रामेविजेष्यतिमहारथान् ॥ अथाहरिष्येवासांसिदिव्यानिरुचिराणिच ॥ ३१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुबीभत्सुस्ततःप्राचोदयद्धयान् ॥ कुरू
नभिमुखःशूरोनानाध्वजपताकिनः ॥ ३२ ॥ तमुत्तरंवीक्ष्यरथोत्तमेस्थितंबृहन्नलायाःसहितंमहाभुजम् ॥ स्त्रियश्चकन्याश्चद्विजाश्चसुव्रताःप्रदक्षिणंचक्रुरथो
चुरंगनाः ॥ ३३ ॥ यदर्जुनस्यर्षभतुल्यगामिनःपुराभवत्खांडवदाहमंगलम् ॥ कुरून्समासाद्यरणेबृहन्नलेसहोत्तरेणाद्यतदस्तुमंगलम् ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेविराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेउत्तरनिर्याणंनामसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सराजधान्यानिर्यायवैराटिरकुतोभयः ॥
प्रयाहीत्यब्रवीत्सूतंयत्रतेकुरवोगताः ॥ १ ॥ समवेतान्कुरून्सर्वान्जिगीषूनवजित्यवै ॥ गास्तेषांक्षिप्रमादायपुनरेष्याम्यहंपुरम् ॥ २ ॥ ततस्तांश्चोदयामासस
दश्वान्पांडुनंदनः ॥ तेहयानरसिंहेननोदितावातरंहसः ॥ आलिखंतइवाकाशमूहुःकांचनमालिनः ॥ ३ ॥ नातिदूरमथोगत्वामत्स्यपुत्रधनंजयौ ॥ अवेक्षेतामभि
त्रघ्नौकुरूणांबलिनांबलम् ॥ ४ ॥ श्मशानमभितोगत्वाआससादकुरूनथ ॥ तांशमीमन्ववीक्षेतांव्यूढानीकांश्चसर्वशः ॥ ५ ॥ तदनीकंमहत्तेषांविबभौसागरो
पमम् ॥ सर्पमाणमिवाकाशेवनंबहुलपादपम् ॥ ६ ॥ ददृशेपार्थिवोरेणुर्जनितस्तेनसर्पता ॥ दृष्टिप्रणाशोभूतानांदिवस्पृक्कुरुसत्तम ॥ ७ ॥ तदनीकंमहद्दृष्ट्वाग
जाश्वरथसंकुलम् ॥ कर्णदुर्योधनकृपैर्गुप्तंशांतनवेनच ॥ ८ ॥ द्रोणेनचसपुत्रेणमहेष्वासेनधीमता ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःपार्थंवैराटिरब्रवीत् ॥ ९ ॥ ॥ उत्तरउवा
च ॥ नोत्सहेकुरुभिर्योद्धुंरोमहर्षंहिपश्यमे ॥ बहुप्रवीरमत्युग्रंदेवैरपिदुरासदम् ॥ १० ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिकुरुसैन्यमनंतकम् ॥ नाशंसेभारतींसेनांप्रवेष्टुंभीम
कार्मुकाम् ॥ ११ ॥ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥ दृष्ट्वैवहिपरानाजौमनःप्रव्यथतीवमे ॥ १२ ॥ यत्रद्रोणश्चभीष्मश्चकृपःकर्णोविविंशतिः ॥ अ
श्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्चबाह्लिकः ॥ १३ ॥ दुर्योधनस्तथावीरोराजाचरथिनांवरः ॥ द्युतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १४ ॥

सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिवेगेनआकाशे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हृष्टरोमारोमांचितः ॥ ९ ॥ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाह बह्विति ॥ १० ॥ ११ ॥ कलिलांगहनाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

कश्मलंमूर्छा ॥ १५ ॥ अविजातः जातंसामान्यंविगतंयस्मात्सविजातोऽसाधारणस्तदन्योऽविजातःसाधारणःप्राकृतः प्राचांतुसयकारःपाठः तदावियातोधृष्टः धृष्टेधृष्णुर्वियातश्चेत्यमरः अवियातोऽप्र

दृष्ट्वैवहिकुरूनेतान्व्यूढानीकान्प्रहारिणः ॥ त्दृषितानिचरोमाणिकश्मलंचागतंमम ॥ १५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अविजातोविजातस्यमौर्ख्याद्धूर्तस्य पश्यतः ॥ परिदेवयतेमंदःसकाशेसव्यसाचिनः ॥ १६॥ त्रिगर्तान्मेपितायातःशून्येसंप्रणिधायमाम्॥ सर्वांसेनामुपादायनमेसंतीहसैनिकाः ॥ १७॥ सोहमेको बहून्बालःकृतास्त्रानकृतश्रमः ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिनिवर्तस्वबृहन्नले ॥ १८ ॥ ॥बृहन्नलोवाच॥ ॥भयेनदीनरूपोसिद्विषतांहर्षवर्धनः ॥ नचतावत्कृतंकर्मप रैःकिंचिद्रणाजिरे ॥ १९ ॥ स्वयमेवचमामात्थवहमांकौरवान्प्रति ॥ सोहंत्वांतत्रनेष्यामियत्रैतेबहुलाध्वजाः ॥ २० ॥ मध्यमामिषगृध्राणांकुरूणामाततायिना म् ॥ नेष्यामित्वांमहाबाहोपृथिव्यामपियुध्यताम् ॥ २१ ॥ तथास्त्रीषुप्रतिश्रुत्यपौरुषंपुरुषेषुच ॥ कत्थमानोभिनिर्यायकिमर्थंनयुयुत्ससे ॥ २२ ॥ नचेद्विजित्यगा स्तास्त्वंगृहान्वैप्रतियास्यसि ॥ प्रहसिष्यंतिवीरास्त्वांनरानार्यश्चसंगताः ॥ २३ ॥ अहमप्यत्रसैरंध्र्याख्यातासारथ्यकर्मणि ॥ नचशक्ष्याम्यनिर्जित्यगाःप्रयातुंपुरंप्र ति ॥ २४ ॥ स्तोत्रेणचैवसैरंध्र्यास्तववाक्येनतेनच ॥ कथंनयुध्येयमहंकुरून्सर्वान्स्थिरोभव ॥ २५ ॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥कामंहरंतुमत्स्यानांभूयांसःकुरवोधन म् ॥ प्रहसंतुचमांनार्योनरावापिबृहन्नले ॥ २६ ॥ संग्रामेनचकार्यंमेगावोगच्छंतुचापिमे ॥ शून्यंमेनगरंचापिपितुश्चैवबिभेम्यहम् ॥ २७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ इत्युक्त्वाप्राद्रवद्भीतोरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ त्यक्त्वामानंचदर्पंचविसृज्यसशरंधनुः ॥ २८ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ ॥नैषशूरैःस्मृतोधर्मःक्षत्रियस्यपलायनम् ॥ श्रेयस्तु मरणंयुद्धेनभीतस्यपलायनम् ॥ २९ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वातुकौंतेयःसोवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ ॥तमन्वधावद्धावंतंराजपुत्रंधनंजयः ॥ ३० ॥ दीर्घां वेणींविधुन्वानःसाधुरक्तेचवाससी ॥ विधूयवेणींधावंतमजानंतोर्जुनंतदा ॥ ३१ ॥ सैनिकाःप्राहसन्केचित्तथारूपमवेक्ष्यतम् ॥ तंशीघ्रमभिधावंतंसंप्रेक्ष्यकुर वोब्रुवन् ॥ ३२ ॥ कएषवेषसंछन्नोभस्मन्येवहुताशनः ॥ किंचिदस्ययथापुंसःकिंचिदस्ययथास्त्रियः ॥ ३३ ॥ सारूप्यमर्जुनस्येवक्लीबरूपंबिभर्तिच ॥ तदेवैत च्छिरोग्रीवंतौबाहूपरिघोपमौ ॥ तद्वदेवास्यविक्रांतंनायमन्योधनंजयात् ॥ ३४ ॥

गल्भः धूर्तस्यछद्मवेषधारिणः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आमिषंमांसंतत्रयथागृध्राःपतंतितत्तुल्यानांगोलुब्धानाम् पृथिव्यांनिमित्तभूतायाम् एतेनाग्रेभाविसंग्रामेष्वपित्वांनेष्यामीत्युक्तम् ॥ २१ ॥ अभिनिर्यायाभिनिर्गत्य नयुयुत्ससेयोद्धुंनेच्छसि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः

अमरेष्विवदेवेंद्रोमानुषेषुधनंजयः॥ एकःकोस्मानुपायायादन्योलोकेधनंजयात् ॥ ३५ ॥ एकःपुत्रोविराटस्यशून्येसन्निहितःपुरे ॥ सएषकिलनिर्यातोबाल
भावान्नपौरुषात् ॥३६॥ सत्रेणनूनंछन्नंहिचरंतंपार्थमर्जुनम् ॥ उत्तरःसारथिंकृत्वानिर्यातोनगराद्बहिः ॥३७॥सनोमन्यामहेदृष्ट्वाभीतएषपलायते॥ तंनूनमेष
धावंतंजिघृक्षतिधनंजयः॥३८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इतिस्मकुरवःसर्वेविमृशंतःपृथक्पृथक् ॥ नचव्यवसितुंकिंचिदुत्तरंशक्नुवंतिते॥३९॥ छन्नंतथातं
सत्रेणपांडवंप्रेक्ष्यभारत ॥ उत्तरंतुप्रधावंतमभिद्रुत्यधनंजयः ॥ गत्वापदशतंतूर्णंकेशपक्षेपरामृशत् ॥४०॥ सोर्जुनेनपरामृष्टःपर्यदेवयदार्तवत् ॥ बहुलंकृपणं
चैवविराटस्यसुतस्तदा ॥ ४१ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ श्रृणुयास्त्वंहिकल्याणिबृहन्नलेसुमध्यमे ॥ निवर्तयरथंक्षिप्रंजीवन्भद्राणिपश्यति ॥ ४२ ॥ शातकुंभस्यशु
द्धस्यशतंनिष्कान्ददामिते॥मणीनष्टौचवैदूर्यान्हेमबद्धान्महाप्रभान् ॥४३॥हेमदंतप्रतिच्छन्नंरथंयुक्तंचसुव्रतैः॥ मत्तांश्चदशमातंगान्मुंचमांत्वंबृहन्नले॥४४॥
॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमादीनिवाक्यानिविलपंतमचेतसम्॥प्रहस्यपुरुषव्याघ्रोरथस्यांतिकमानयत् ॥४५॥ अथैनमब्रवीत्पार्थोभयार्तंनष्टचेतसम् ॥य
दिनोत्सहसेयोद्धुंशत्रुभिःशत्रुकर्षण ॥ एहिमेत्वंहयान्यच्छयुध्यमानस्यशत्रुभिः ॥ ४६ ॥ प्रयात्येतद्रथानीकंमद्बाहुबलरक्षितः॥ अप्रधृष्यतमंघोरंगुप्तंवीरैर्महा
रथैः ॥४७॥ माभैस्त्वंराजापुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरंतप ॥ कथंपुरुषशार्दूलशत्रुमध्येविषीदसि ॥४८॥अहंवैकुरुभिर्योत्स्येविजेष्यामिचतेपशून् ॥ प्रविश्यैतद्रथा
नीकमप्रधृष्यंदुरासदम्॥४९॥ यंताभवनरश्रेष्ठयोत्स्येहंकुरुभिःसह॥एवंब्रुवाणोबीभत्सुर्वैराटिमपराजितः॥ समाश्वास्यमुहूर्तंतमुत्तरंभरतर्षभ॥५०॥ततएनं
विचेष्टंतमकामंभयपीडितम्॥ रथमारोपयामासपार्थःप्रहरतांवरः ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेउत्तराश्वासनेअष्ट
त्रिंशोऽध्यायः॥३८॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तंदृष्ट्वाक्लीबवेषेणरथस्थंनरपुंगवम् ॥शमीमभिमुखंयांतंरथमारोप्यचोत्तरम् ॥१॥ भीष्मद्रोणमुखा
स्तत्रकुरवोरथिसत्तमाः॥ वित्रस्तमनसःसर्वेधनंजयकृताद्भयात् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्यहतोत्साहानुत्पातानपिचाद्भुतान्॥ गुरुःशस्त्रभृतांश्रेष्ठोभारद्वाजोभ्यभाषत॥
॥३॥ चंडाश्चवाताःसंवांतिरूक्षाःशर्करवर्षिणः॥ भस्मवर्णप्रकाशेनतमसासंवृतंनभः॥४॥ रूक्षवर्णाश्चजलदादृश्यंतेद्भुतदर्शनाः॥ निःसरंतिचकोशेभ्यःशस्त्रा
णिविविधानिच ॥ ५ ॥

॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ वैशसंवैरंयुद्धेकदनंवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ नदीजेति हेनदीजगांगेयहेभीष्म लंकेशस्यरावणस्यवनंतस्यारिर्नाशकोहनूमान्सःकेतुर्ध्वजोयस्यसःलंकेशवनारिकेतुः नगोवृक्षस्तदाह्वयःवृक्षनामा नामेतिवितर्केनिश्चितंवा अर्जुनइत्यर्थः शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः नगारिरिंद्रस्तस्यसूनुः एषःअंगनावेषधरः किरीटीएतन्नामा यंजित्वावःयुष्माकंगाःधेनूःनेष्यतितंदुर्योधनंअवपालय ॥ १०॥११॥१२॥

शिवाश्वविनदंत्येतादीनायांदिशिदारुणाः॥हयाश्वाश्रूणिमुंचंतिध्वजाःकंपंत्यकंपिताः॥ ६ ॥ यादृशान्यत्ररूपाणिसंदृश्यंतेबहूनिच ॥ यत्ताभवंतस्तिष्ठंतुसाध्वसंसमुपस्थितम् ॥७॥ रक्षध्वमपिचात्मानंव्यूहध्वंवाहिनीमपि॥वैशसंचप्रतीक्षध्वंरक्षध्वंचापिगोधनम् ॥८॥ एषवीरोमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ आगतःक्लीबवेषेणपार्थोनास्त्यत्रसंशयः॥९॥नदीजलंकेशवनारिकेतुर्नगाह्वयोनामनगारिसूनुः॥ एषोंगनावेषधरःकिरीटीजित्वावयंनेष्यतिचाद्यगावः ॥१०॥ सएषपार्थोविक्रांतःसव्यसाचीपरंतपः॥नायुद्धेननिवर्तेतसर्वैरपिसुरासुरैः॥११॥क्लेशितश्चवनेशूरोवासवेनापिशिक्षितः॥ अमर्षवशमापन्नोवासवप्रतिमोयुधि ॥ नेहास्यप्रतियोद्धारमहंपश्यामिकौरवाः॥१२॥ महादेवोपिपार्थेनश्रूयतेयुधितोषितः॥ किरातवेषप्रच्छन्नोगिरौहिमवतिप्रभुः ॥१३॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥सदाभवान्फाल्गुनस्यगुणैरस्मान्विकत्थसे ॥ नचार्जुनःकलापूर्णोममदुर्योधनस्यच ॥ १४ ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥यद्येषपार्थोराधेयकृतंकार्यंभवेन्मम ॥ ज्ञाताःपुनश्चरिष्यंतिद्वादशाब्दान्विशांपते ॥ १५ ॥ अथैषकश्चिदेवान्यःक्लीबवेषेणमानवः॥ शरैरेनंसुनिशितैःपातयिष्यामिभूतले ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्ब्रुवतितद्वाक्यंधार्तराष्ट्रेपरंतप ॥ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःपौरुषंतदपूजयन् ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप०गोहरणप०उत्तरगोग्रहेअर्जुनप्रशंसायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तांशमीमुपसंगम्यपार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ सुकुमारंसमाज्ञायसंग्रामेनातिकोविदं ॥ १ ॥ समादिष्टोमयाक्षिप्रंधनूंष्यवहरोत्तर ॥ नेमानिहित्वदीयानिसोढुंशक्ष्यंतिमेबलम् ॥ भारंचापिगुरुंवोढुंकुंजरंवाप्रमर्दितुम् ॥ २ ॥ ममवाबाहुविक्षेपंशत्रुनिहविजेष्यतः॥ तस्माद्भूमिंजयारोहशमीमेतांपलाशिनीम् ॥ ३ ॥ अस्यांहिपांडुपुत्राणांधनूंषिनिहितान्युत ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा ॥ ४ ॥ ध्वजाःशराश्चशूराणांदिव्यानिकवचानिच॥ अत्रचैतन्महावीर्यंधनुःपार्थस्यगांडिवम् ॥ ५॥

॥ १३ ॥ कलाषोडशोंशः पूर्णःकृत्स्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ तामिति ॥ १ ॥ अवहरअवतारय ॥ २ ॥ बाहुविक्षेपंसोढुंनशक्ष्यंतीतिसंबंधः भूमिंजयहेउत्तर पलाशिनींबहुपत्रवतीम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तृणराजस्तालस्तत्समम् ॥६॥ महामात्रंअतिप्रमाणम् ॥७॥८॥ इतिनैलकंठी० भारत• चत्वारिंशोऽध्यायः॥४०॥ ॥७॥ अस्मिन्निति ॥१॥ अलब्धुंस्प्रष्टुम् ॥२॥३॥४॥ दायादंपुत्रम् ॥५॥६॥७॥ अपहृत्य वृक्षादधआनीय ॥८॥ संनहनानिधनुषांबंधनानि ॥९॥१०॥११॥१२ ॥ ॥ इतिनै० भा• एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥७ ॥ ॥ कस्यजातरूपस्यजातकीर्तेः रूपंस्वभावेसौंदर्येनालोकपशुदंदयोः

एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनम् ॥ व्यायामसहमत्यर्थंतृणराजसमंमहत् ॥ ६ ॥ सर्वायुधमहामात्रंशत्रुसंबाधकारकम् ॥ सुवर्णविकृतंदिव्यंश्लक्ष्णमायतमव्रणम् ॥ ७॥ अलंभारंगुरुंवोढुंदारुणंचारुदर्शनम् ॥ तादृशान्येवसर्वाणिबलवंतिदृढानिच ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा ॥ ८॥ ॥इ० वि० गो० उत्तरगोग्रहेअर्जुनास्त्रकथनेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥७॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥अस्मिन्वृक्षेकिलोद्बद्धंशरीरमितिनःश्रुतम् ॥ तदहंराजपुत्रःसन्स्पृशेयंपाणिनाकथम् ॥ १ ॥ नैवंविधंमयायुक्तमालब्धुंक्षत्रयोनिना ॥ महताराजपुत्रेणमंत्रयज्ञविदासता ॥ २ ॥ स्पृष्टवंतंशरीरंमांशववाहमिवाशुचिम् ॥ कथंवाव्यवहार्यंवैकुर्वीथास्त्वंबृहन्नले ॥ ३ ॥ ॥बृहन्नलोवाच॥ ॥व्यवहार्यश्चराजेंद्रशुचिश्चैवभविष्यसि ॥ धनूंष्येतानिमाभैस्त्वंशरीरंनात्रविद्यते ॥ ४ ॥दायादंमत्स्यराजस्यकुलेजातंमनस्विनाम् ॥ त्वांकथंनिंदितंकर्मकारयेयंनृपात्मज ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसपार्थेनरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ आरुरोहशमीवृक्षंवैराटिरवशस्तदा ॥ ६ ॥ तमन्वशासच्छत्रुघ्नोरथेतिष्ठन्धनंजयः ॥ अवरोपयवृक्षाग्राद्धनूंष्येतानिमाचिरम् ॥७॥ परिवेष्टनमेतेषांक्षिप्रंचैवव्यपानुद ॥ सोपहृत्यमहार्हाणिधनूंषिपृथुवक्षसाम् ॥ परिवेष्टनपत्राणिविमुच्यसमुपानयत् ॥ ८ ॥ तथासंनहनान्येषांपरिमुच्यसमंततः ॥ अपश्यद्गांडिवंतत्रचतुर्भिरपरैःसह ॥९॥ तेषांविमुच्यमानानांधनुषामर्कवर्चसाम् ॥ विनिश्चेरुःप्रभादिव्याग्रहाणामुदयेष्विव ॥१०॥ सतेषांरूपमालोक्यभोगिनामिवजृंभताम् ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःक्षणेनसमपद्यत ॥११॥ संस्पृश्यतानिचापानिभानुमंतिबृहंतिच ॥ वैराटिरर्जुनंराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥१२॥ इ० म० वि० गो० उत्तरगोग्रहेअस्त्रारोपणेएकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१ ॥ उत्तरउवाच ॥ बिंदवोजातरूपस्यशतंयस्मिन्निपातिताः ॥ सहस्रकोटिसौवर्णाःकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥१॥ वारणायत्रसौवर्णाःपृष्ठेभासंतिदंशिताः ॥ सुपार्श्वंसुग्रहंचैवकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥ २ ॥ तपनीयस्यशुद्धस्यपृष्ठेयस्येंद्रगोपकाः ॥ पृष्ठेविभक्ताःशोभंतेकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥३॥

यंथादृत्तौनाटकादावाकारश्लोकयोरपीतिमेदिनी बिंदवःसौवर्णाइतिसंबंधः सहस्रेसहस्वत्यौबलवत्यौदीप्तिमत्यौवाकोटीप्रांतौयस्यतत्सहस्रकोटि सहोबलेज्योतिषिचेतिमेदिनी सहस्शब्दान्मत्वर्थीयोरप्रत्ययः ॥ १ ॥ दंशिताःभासमानाः सुग्रहंग्रहतेस्मिन्निितिग्रहोमध्यम् ॥ २ ॥ तपनीयस्यसुवर्णस्यइंद्रगोपकाःकीटविशेषाःरक्तपीतभास्वरवर्णाः ॥ ३ ॥

॥ ४॥ सौपर्णाःशलभाःसुवर्णःकृष्णागुरुवर्णद्रव्यंमीनाइतिसंज्ञितंतन्मयाःतेषुहिनीलवर्णेषुतपनीयाख्यस्वर्णभूषणानिशोभंते सुवर्णश्चसुवर्णाचकृष्णागुरुमखांतरेइतिविश्वः सुवर्णमणयःस्वर्णबिंदवः शोभन वर्णमणिखचितत्वाद्वासुवर्णमणिचित्रत्वम् ॥ ५ ॥ साहस्राःसहस्रशःसंख्याताः लोमवाहिनःपत्रवंतः लोमच्छेदिनइत्यन्ये उपासंगेनिषंगे ॥ ६ ॥ विपाठाःस्थूलदंडाबाणविशेषाः विपाठःस्थूलदंडःस्यादि तिकल्पद्रुः गार्ध्रपत्राःगृध्रपत्रवाहिनः शिलाशिताःशिलायांतीक्ष्णीकृताः पीताःकर्मारेणतेजनजलंपायिताः सर्वायसाःकेवलंलोहमयाः काष्ठदंडरहिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ वराहकर्णाकारैःशल्यैः व्यामिश्रान् युक्तान्धारयते शरान्चित्ररूपानेवेतिभावः ॥ ८ ॥ चंद्रबिंबार्धवद्दर्शनंयेषाम् अर्धचंद्राकाराइत्यर्थः ॥ ९ ॥ पूर्वैरुपरिस्थैरर्धैःउपलक्षिताः सुवाससःसुपुंखाबाणाएवउत्तरैरग्रभागैर्हैमपुंखैःसुवर्णधाराचित्रि

सूर्यायत्रचसौवर्णास्त्रयोभासंतिदंशिताः॥ तेजसाप्रज्वलंतोहिकस्यैतद्धनुरुत्तमम्॥ ४॥ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविभूषिताः॥ सुवर्णमणिचित्रंचकस्यैतद्धनुरुत्तमम्॥ ५॥ इमेचकस्यनाराचाःसाहस्रालोमवाहिनः॥ समंतात्कलधौताग्राउपासंगेहिरण्मये॥ ६॥ विपाठाःपृथवःकस्यगार्ध्रपत्राःशिलाशिताः॥ हारिद्रवर्णाःसुमुखाःपीताःसर्वायसाःशराः॥७॥ कस्यायमसितश्चापःपंचशार्दूललक्षणः॥ वराहकर्णव्यामिश्रान्शरान्धारयतेदश॥८॥ कस्येमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः॥ शतानिसप्ततिष्ठंतिनाराचारुधिराशनाः॥ ९॥ कस्येमेशुकपत्राभैःपूर्वैरर्धैःसुवाससः॥ उत्तरैरायसैःपीतैर्हेमपुंखैःशिलाशितैः॥ १०॥ गुरुभारसहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः॥ कस्यायंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः॥ ११॥ वैयाघ्रकोशेनिहितोहेमचित्रत्सरुर्महान्॥ सुफलश्चित्रकोशश्चकिंकिणीसायकोमहान्॥ १२॥ कस्यहेमत्सरुर्दिव्यःखड्गःपरमनिर्मलः॥ कस्यायंविमलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः॥ १३॥ हेमत्सरुरनाधृष्योनैषध्योभारसाधनः॥ कस्यपांचनखेकोशेसायकोहेमविग्रहः॥ १४॥ प्रमाणरूपसंपन्नःपीतआकाशसन्निभः॥ कस्यहेममयेकोशेसुतप्तेपावकप्रभे॥ १५॥ निस्त्रिंशोयंगुरुःपीतःसायकःपरनिर्व्रणः॥ कस्यायमसितःखड्गोहेमबिंदुभिरावृतः॥ १६॥ आशीविषसमस्पर्शःपरकायप्रभेदनः॥ गुरुभारसहोदिव्यःसपत्नानांभयप्रदः॥ १७॥

तैः ॥ १० ॥ शिलीभेकीपृष्ठेचित्ररूपेणयस्यपरिचयार्थम् शिलीमुखोभेक्यामुखमिवमुखंयस्य सायकःखड्गः शरेखड्गेचसायकइत्यमरः ॥ ११॥ वैयाघ्रकोशेव्याघ्रचर्मकोशे त्सरुःखड्गादिमुष्टौस्यादित्यमरः सुफलःशोभनभल्लिकः फलंशस्त्राग्रेव्युष्टिलाभयोरितिविश्वः किंकिणीयुक्तःसायकः ॥ १२ ॥ गव्येगोचर्मजे ॥ १३ ॥ नैषध्योनिषधदेशजः पांचनखेअजचर्मजे पंचनखोजेकूर्मेइतिविश्वः हेमविग्रहःसुवर्णेनालंकृतदेहः ॥ १४ ॥ आकाशसन्निभःकृष्णभास्वरः ॥ १५ ॥ निस्त्रिंशःत्रिंशतोंऽगुलिभ्योनिर्गतःत्रिंशदंगुलाधिकः सायकःखड्गः परेषांशस्त्रेणनिर्गतोव्रणोयस्यपरानभिभूतः शिक्यइतिपाठेपुरुषद्वयेनोह्यमानासांगीतिप्रसिद्धातद्योग्यः ॥ १६ ॥ १७॥

॥ १८ ॥ ॥ इतिवि॰नैलकंठीयेभारतभा॰द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अपहरतीत्यपहारीकालः सोऽस्यस्मिन्नित्यपहारिणम् पामादित्वान्मत्वर्थीयोनप्रत्ययः कालरूपीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ धनुषांशतसहस्रेणलक्षेणसंमितम् ॥ ३ ॥४॥ ५ ॥ त्रीणिवर्षाणिपंचशतंवर्षाणिप्रजापतिरधारयदितिसंबंधः अत्रब्रह्मादीनांवर्षाणिदेवमानेनैवज्ञेयानि योऽस्मस्माकंसौरःसंवत्सरःसतेषामेकंदिनमितिशास्त्रप्रसिद्धम् पार्थःपंचचषष्टिंचेत्यत्रतुवर्षशब्दोवृष्टिपरः तथाचसंवत्सरेवर्षद्वयंजायते तथाहि एकेनवर्षेणतृप्तःशरदिव्रीह्याग्रयणंकरोतिअपरेणतृप्तोवसंतेयवाग्रयणंकरोति तथाचाग्रयणंप्रकृत्यआश्वलायनःश्रुतिमुदाहरति अपिहिदेवाआहुस्तृप्तोनूनंवर्षस्याग्रयणेनहियजतइति तथान्यत्रापितदेवप्रकृत्यश्रुतम् व्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेताथयवेभ्योयवैरिष्ट्वायवैरेवयजेतव्रीहि

निर्दिशस्वयथातत्त्वंमयापृष्टाबृहन्नले ॥ विस्मयोमेपरोजातोदृष्ट्वासर्वमिदंमहत् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा॰ वि॰ गो॰ उत्तरवाक्यंनामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ ॥ यन्मांपूर्वमिहापृच्छःशत्रुसेनापहारिणम् ॥ गांडीवमेतत्पार्थस्यलोकेषुविदितंधनुः ॥ १ ॥ सर्वायुधमहामात्रंशातकुंभपरिष्कृतम् ॥ एतत्तदर्जुनस्यासीद्गांडीवंपरमायुधम् ॥ २ ॥ यत्तच्छतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनम् ॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चपार्थोविजयतेमृधे ॥ ३ ॥ चित्रमुच्चावचैर्वर्णैःश्लक्ष्णमायतमव्रणम् ॥ देवदानवगंधर्वैःपूजितंशाश्वतीःसमाः ॥ ४ ॥ एतद्वर्षसहस्रंतुब्रह्मापूर्वमधारयत् ॥ ततोनंतरमेवाथप्रजापतिरधारयत् ॥ ५ ॥ त्रीणिपंचशतंचैवशक्रोशीतिचपंचच ॥ सोमःपंचशतंराजातथैववरुणःशतम् ॥ पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिश्वेतवाहनः ॥ ६ ॥ महावीर्यंमहाद्दिव्यमेतत्तद्धनुरुत्तमम् ॥ एतत्पार्थमनुप्राप्तंवरुणाच्चारुदर्शनम् ॥ ७ ॥ पूजितंसुरमर्त्येषुबिभर्तिपरमंवपुः ॥ सुपार्श्वंभीमसेनस्यजातरूपग्रहंधनुः ॥ येनपार्थोजयत्कृत्स्नांदिशंप्राचींपरंतपः ॥ ८ ॥ इंद्रगोपकचित्रंचयदेतच्चारुदर्शनम् ॥ राज्ञोयुधिष्ठिरस्यैतद्वैराटेधनुरुत्तमम् ॥ ९ ॥ सूर्यायस्मिंस्तुसौवर्णाःप्रकाशंतेप्रकाशिनः ॥ तेजसाप्रज्वलंतोवैनकुलस्यैतदायुधम् ॥ १० ॥ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविचित्रिताः ॥ एतन्माद्रीसुतस्यापिसहदेवस्यकार्मुकम् ॥ ११ ॥

भ्यइतिएवंचैकस्मिन्संवत्सरेकर्कायनाद्येकंवर्षमपरंमकरायनादीतिद्वेवर्षेततश्चसार्धद्वात्रिंशतासंवत्सरैःपंचषष्टिर्वर्षाणिभवंतीतियुक्तमुक्तंपार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिएतद्धनुर्दधारेति अन्येतुअतीतमनागतंचकालमेकीकृत्यपंचषष्टिसंवत्सरंधनुर्धारणंवर्णयंति वर्षोऽस्त्रीभारतादौतुजंबूद्वीपाब्दवृष्टितिमेदिनी वृष्टिर्वर्षमित्यमरश्च तत्रप्राचांमतेऽधारयदितिभूतकालानुपपत्तिः वक्तुःकदाचिदायुर्ज्ञानकल्पनेपिप्रतिपत्तुःपारोक्ष्येणार्जुनवयोविदोऽप्रतिपत्तिश्चेतिविचारणीयम् अस्माकंतुगांडीवलाभानंतरंगतेषुसार्धद्वात्रिंशद्वर्षेषुत्रयोदशवर्षाणिवनवासे ब्राह्मणकार्यार्थमायुधागारंप्रविष्टस्यार्जुनस्यद्रौपदीधर्मराजयोःसहासनकालेऽनुप्रवेशनिमित्तद्वादशवर्षाणिइतिपंचविंशतिर्गतानि अन्यान्यपिदिग्विजयराजसूयराज्यकरणादिकालेप्रागेवसार्धसप्तवर्षाणिगतानीतिसमुन्नेयम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

सहस्राःतेजस्विनोदृढाः सहस्रशःसंमितावा ॥ १२ ॥ व्यूहतःक्षिपतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वपारसवाःसर्वंचतत्पारंपरसमूहंसुवतेर्हिसंतितेसर्वपारसवाःसर्वशत्रुसमूहनाशकराः ॥ १७ ॥ १८ ॥

येत्विमेक्षुरसंकाशाःसहस्रालोमवाहिनः॥ एतेर्जुनस्यवैराटेशराःसर्पविषोपमाः ॥ १२॥ एतेज्वलंतःसंग्रामेतेजसाशीघ्रगामिनः॥ भवंतिवीरस्याक्षय्याव्यूहतःसमरेरिपून्॥ १३ ॥ येचेमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः॥ एतेभीमस्यनिशितारिपुक्षयकराःशराः॥ १४॥ हारिद्रवर्णायेत्वेतेहेमपुंखाःशिलाशिताः॥ नकुलस्यकलापोयंपंचशार्दूललक्षणः॥ १५॥ येनासौव्यजयत्कृत्स्नांप्रतीचींदिशमाहवे॥ कलापोह्येषतस्यासीन्माद्रीपुत्रस्यधीमतः॥ १६॥ येत्विमेभास्कराकाराः सर्वपारसवाःशराः॥ एतेचित्रक्रियोपेताःसहदेवस्यधीमतः॥ १७॥ येत्विमेनिशिताःपीताःपृथवोदीर्घवाससः॥ हेमपुंखास्त्रिपर्वाणोराज्ञएतेमहाशराः॥ १८॥ यस्त्वयंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः॥ अर्जुनस्यैषसंग्रामेगुरुभारसहोदृढः ॥ १९ ॥ वैयाघ्रःकोशःसुमहान्भीमसेनस्यसायकः ॥ गुरुभारसहोदिव्यः शात्रवाणांभयंकरः॥ २० ॥ सुफलश्चित्रकोशश्चहेमत्सरुरनुत्तमः॥ निस्त्रिंशःकौरवस्यैषधर्मराजस्यधीमतः॥ २१ ॥ यस्तुपांचनखेकोशेनिहितश्चित्रयोधने॥ नकुलस्यैषनिस्त्रिंशोगुरुभारसहोदृढः॥ २२ ॥ यस्त्वयंविपुलःखङ्गोगव्येकोशेसमर्पितः॥सहदेवस्यविद्ध्येनंसर्वभारसहंदृढम्॥ २३॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेवि० प०गो०प० उत्तरगोग्रहेआयुधवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ उत्तरउवाच॥ ॥ सुवर्णविकृतानीमान्यायुधानिमहात्मनाम्॥ रुचिराणिप्रकाशंतेपार्थानामाशुकारिणाम्॥ १॥ क्वनुस्विदर्जुनःपार्थःकौरव्योवायुधिष्ठिरः॥नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः॥ २॥ सर्वएवमहात्मानः सर्वामित्रविनाशनाः॥ राज्यमक्षैःपराकीर्यनश्रूयंतेकथंचन॥ ३॥ द्रौपदीक्वचपांचालीस्त्रीरत्नमितिविश्रुता॥ जितानक्षैस्तदाकृष्णातानेवान्वगमद्वनम्॥ ४॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ अहमस्म्यर्जुनःपार्थःसभास्तारोयुधिष्ठिरः॥ बल्लवोभीमसेनस्तुपितुस्तेरसपाचकः॥ ५॥ अश्वबंधोथनकुलःसहदेवस्तुगोकुले॥ सैरंध्रींद्रौपदींविद्धियत्कृतेकीचकाहताः॥ ६॥ ॥ उत्तरउवाच॥ ॥ दशपार्थस्यनामानियानिपूर्वंश्रुतानिमे॥ प्रब्रूयास्तानियदिमेश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥ ७॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ हंततेहंसमाचक्षेदशनामानियानिमे॥ वैराटेश्रृणुतानित्वंयानिपूर्वंश्रुतानिते॥ ८॥ एकाग्रमानसोभूत्वाश्रृणुसर्वंसमाहितः॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुः किरीटीश्वेतवाहनः॥ बीभत्सुर्विजयःकृष्णःसव्यसाचीधनंजयः॥ ९॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ चित्रयोधनेविचित्रयुद्धनिमित्तंनिहितःपालितः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इति०विरा०नैल०भा०चित्रत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७॥ ॥ सुवर्णेति ॥ १ ॥ २ ॥ पराकीर्य अपास्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नररूपस्यममहाविष्णोर्नामानिसंकटेस्मर्यमाणानिविजयावहानीत्यभिप्रेत्याह एकाग्रेति ॥ ९ ॥

॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ नक्षत्राभ्यांताराभ्यांतत्रस्थितेचंद्रेइत्यर्थः उत्तराभ्यांचपूर्वाभ्यामितिपाठेनक्षत्रसंधावित्यर्थः ॥१६॥१७॥ बीभत्सुरितिभदिकल्याणेसुखेचेत्यस्यसनिरूपम् ॥१८॥ विकर्षणेशक्तावितिशेषः सव्येनवामेनापिहस्तेनसचितुंज्याकर्षणादिक्रियायांसंबद्धुंशीलमस्येतिसव्यसाचीत्यर्थः ॥ १९ ॥ अर्जुनइतिऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेष्वित्यतउनन्प्रत्ययेभवति वर्णोदीप्तिः समक्र

उत्तरउवाच॥ ॥केनासिविजयोनामकेनासिश्वेतवाहनः॥ किरीटीनामकेनासिसव्यसाचीकथंभवान्॥ १० ॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकृष्णोबीभत्सुरेवच॥ धनंजयश्चकेनासिब्रूहितन्ममतत्त्वतः॥ ११ ॥ श्रुतामेतस्यवीरस्यकेवलानामहेतवः॥ तत्सर्वंयदिमेब्रूयाःश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥ १२॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥सर्वान्जनपदान्जित्वावित्तमादायकेवलम्॥ मध्येधनस्यतिष्ठामितेनाहुर्मांधनंजयम्॥ १३॥ अभिप्रयामिसंग्रामेयदहंयुद्धदुर्मदान्॥ नाजित्वाविनिवर्तामितेनमांविजयंविदुः ॥ १४ ॥ श्वेताःकांचनसन्नाहारथेयुज्यंतिमेहयाः॥ संग्रामेयुध्यमानस्यतेनाहंश्वेतवाहनः॥ १५ ॥ उत्तराभ्यांफलगुनीभ्यांनक्षत्राभ्यामहंदिवा॥ जातोहिमवतःपृष्ठेतेनमांफाल्गुनंविदुः ॥ १६ ॥ पुराशक्रेणमेदत्तंयुध्यतोदानवर्षभैः ॥ किरीटंमूर्ध्निसूर्याभंतेनाहुर्मांकिरीटिनम्॥ १७॥ नकुर्यांकर्मबीभत्संयुध्यमानःकथंचन॥ तेनदेवमनुष्येषुबीभत्सुरितिविश्रुतः॥ १८॥ उभौमेदक्षिणौपाणीगांडीवस्यविकर्षणे॥ तेनदेवमनुष्येषुसव्यसाचीतिमांविदुः॥ १९॥ पृथिव्यांचतुरंतायांवर्णोमेदुर्लभःसमः॥ करोमिकर्मशुक्लंचतस्मान्मामर्जुनंविदुः॥ २०॥ अहंदुरापोदुर्धर्षोदमनःपाकशासनिः॥ तेनदेवमनुष्येषुजिष्णुर्नामास्मिविश्रुतः॥ २१॥ कृष्णइत्येवदशमंनामचक्रेपितामम॥ कृष्णावदातस्यसतःप्रियत्वाद्बालकस्यवै॥ २२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसपार्थंवैराटिरभ्यवादयदंतिकात्॥ अहंभूमिंजयोनामनाम्नाहमपिचोत्तरः ॥ २३ ॥ दिष्ट्यात्वांपार्थपश्यामिस्वागतंतेधनंजय ॥ लोहिताक्षमहाबाहोनागराजकरोपम॥ २४॥ यदज्ञानादवोचंत्वांक्षंतुमर्हसितन्मम॥ यतस्त्वयाकृतंपूर्वंचित्रंकर्मसुदुष्करम्॥ अतोभयंव्यतीतंमेप्रीतिश्चपरमात्वयि॥ २५॥ इति॰म॰भा॰वि॰गो॰उत्तरगोग्रहेअर्जुनपरिचयेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥४४॥ ॥७॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥आस्थायरुचिरंवीररथंसारथिनामया॥ कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्याम्यहंत्वया॥ १ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ प्रीतोस्मिपुरुषव्याघ्रनभयंविद्यतेतव॥ सर्वान्नुदामितेशत्रून्रणेरणविशारद॥ २॥

जुः दीप्तिमत्त्वात्समत्वाच्छुद्धकर्मकरत्वाच्चार्जुनइत्यर्थः ॥ २०॥ जिष्णुर्जयशीलः ॥२१॥ कृष्णावदातस्यकृष्णभास्वरवर्णस्य कर्षतिचित्तमितिमनोहरत्वाद्वाकृष्णइत्याह प्रियत्वादिति॥२२॥२३॥नागराजऐरावतस्तस्येवकरोपमाहस्तयोःसादृश्यंयस्यहस्तिहस्तोपमकरेत्यर्थः॥२४॥कर्मदिग्विजयादि ॥२५॥ ॥इतिवि॰नै॰भा॰चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥७॥ ॥आस्थायेति॥१॥नुदामिदूरीकरोमि॥२॥

भैरवंभयानकंमहत्कर्मकुर्वाणम् ॥३॥ उपासंगान्तूणीरान् ॥४॥ गृह्यगृहीत्वा शीघ्रेणवेगेनततःशमीतोऽवातरत् इतरेषामायुधानितत्रनिधायेतिशेषः ॥५॥ अवजेष्यामिहेलयाजेष्यामि ॥६॥ त्वंतुभयंत्यजे
त्याह संकल्पेतित्रिभिः इदंमयागुप्तंरक्षितंरथोपस्थंरथोपरिभागस्तेतवनगरंनगरवद्रक्षकंभविष्यति तत्ररथांगेषुनगरांगसंपत्तिमाह संकल्पपक्षविक्षेपमिति संकल्पःसम्यक्कल्पनंचक्राक्षध्वजकूबरयुगादीनामं
गानांदार्ढ्येनसमर्थनंतदेवपक्षयोर्वीथीनांपार्श्वयोर्विक्षेपोविस्तारोयस्मिन् बाहूएवस्वीयौबाहुतुल्यत्वाद्वांधवाएववाप्राकारःपुरपरिधिभित्तिस्तस्मिंस्तोरणंपुरद्वारंयस्मिन् रथिसारथ्योरपिरथांगत्वविवक्षया

स्वस्थोभवमहाबाहोपश्यमांशत्रुभिःसह॥ युध्यमानंविमर्देस्मिन्कुर्वाणंभैरवंमहत्॥ ३॥ एतान्सर्वानुपासंगान्क्षिप्रंबध्नीहिमेरथे॥ एकंचाहरनिस्त्रिंशंजातरू
पपरिष्कृतम्॥ ४॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ अर्जुनस्यवचःश्रुत्वात्वरावानुत्तरस्तदा॥ अर्जुनस्यायुधान्गृह्यशीघ्रेणावातरत्ततः॥ ५॥ ॥ अर्जुनउवाच॥
अहंवैकुरुभिर्योत्स्याम्यवजेष्यामितेपशून्॥ ६॥ संकल्पपक्षविक्षेपंबाहुप्राकारतोरणम्॥ त्रिदंडतूणसंबाधमनेकध्वजसंकुलम्॥ ७॥ ज्याक्षेपणंक्रोधकृतं
नेमीनिनददुंदुभि॥ नगरंतेमयागुप्तंरथोपस्थंभविष्यति॥ ८॥ अधिष्ठितोमयासंख्येरथोगांडीवधन्वना॥ अजेयःशत्रुसैन्यानांवैराटेव्येतुतेभयम्॥ ९॥ ॥ उत्त
रउवाच॥ ॥ बिभेमिनाहमेतेषांजानामित्वांस्थिरंयुधि॥ केशवेनापिसंग्रामेसाक्षादिंद्रेणवासमम्॥ १०॥ इदंतुचिंतयन्नेवंपरिमुह्यामिकेवलम्॥ निश्चयं
चापिदुर्मेधानगच्छामिकथंचन॥ ११॥ एवंयुक्तांगरूपस्यलक्षणैःसूचितस्यच॥ केनकर्मविपाकेनक्लीबत्वमिदमागतम्॥ १२॥ मन्येत्वांक्लीबवेषेणचरंतंशू
लपाणिनम्॥ गंधर्वराजप्रतिमंदेवंवापिशतक्रतुम्॥ १३॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ भ्रातुर्नियोगाज्ज्येष्ठस्यसंवत्सरमिदंव्रतम्॥ चरामिव्रतचर्यंचसत्यमेतद्ब्रवी
मिते॥ १४॥ नास्मिक्लीबोमहाबाहोपरवान्धर्मसंयुतः॥ समाप्तव्रतमुत्तीर्णंविद्धिमांत्वंनृपात्मज॥ १५॥ ॥ उत्तरउवाच॥ ॥ परमोनुग्रहोमेद्ययतस्तर्कोनमे
वृथा॥ नहीदृशाःक्लीबरूपाभवंतितुनरोत्तम॥ १६॥

एतदुक्तं त्रिदंडःईषातदुभयपार्श्वदारुणीचेतिमिलित्वात्रिदंडउच्यतेसचतूणोनिषंगश्चताभ्यांसंबाधंसंकटंदुष्प्रवेशम् पक्षेत्रिदंडंसैन्यत्रयंरथिनांहस्तिसादिनांहयसादिनांचेतित्रीणिसैन्यानितेषांतूणोपलक्षिता
निआयुधानितैःसंबाधं अनेकध्वजसंकुलंबहुध्वजव्याप्तं अनेकेनअनन्येनध्वजेनवानरेणसंकुलंभयंकरं एकेमुख्यान्यकेवलाइतिनानार्थः ॥ ७॥ ज्याधनुर्मौर्वीसैवक्षेपणानिगोलासनानिनालिकाख्यानि
यस्मिन् क्रोधेनपरजिघांसाहेतुनाचित्तवृत्तिविशेषेणनिमित्तभूतेनकृतंपरिष्कृतंद्वयमपि ॥ ८॥ फलितमाह अधिष्ठितइति ॥ ९॥ केशवेनइंद्रेणवासमंसार्धंसंग्रामेत्वांस्थिरंजानामि ॥ १०॥ ११॥ युक्तां
गरूपस्ययुक्तानिसमीचीनान्यंगानियुद्धांगानिशस्त्रास्त्रनैपुणादीनिरूपमाकृतिश्चयस्य लक्षणैःपंचरक्तत्वादिभिः ॥ १२॥ १३॥ १४॥ परवान्नाथवान् उत्तीर्णमापद्भ्यइतिशेषः ॥ १५॥ १६॥

॥ १७ ॥ शत्रुरथारुजान्शत्रुरथभंजकान् मूलविभुजादित्वात्कः तीर्थतोगुरुतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ यातेगमनेपदंपदंसर्वमपिपदंभूमौक्षिप्तंततउद्गृहीतंवानपश्यंतिवेगवत्त्वात् सुग्रीवमेघपुष्पशैब्यबलाहकाभग
वतोऽश्वास्तत्साम्यमेषांवाहानामुक्तम् ॥ २० ॥ २१ ॥ पार्ष्णिपुरःस्थितयोरश्वयोःपृष्ठभागं पाश्चात्यंयुगमितियावत् पार्ष्णिःस्यादुन्मदस्त्रियां स्त्रियांद्वयोःसैन्यपृष्ठेइतिमेदिनी ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पर्यमु

सहायवानस्मिरणेयुध्येयममरैरपि ॥ साध्वसंहिप्रनष्टंमेकिंकरोमिब्रवीहिमे ॥ १७॥ अहंतेसंग्रहीष्यामिहयान्शत्रुरथारुजान् ॥ शिक्षितोह्यस्मिसारथ्येतीर्थ
तःपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ दारुकोवासुदेवस्ययथाशक्रस्यमातलिः ॥ तथामांविद्धिसारथ्येशिक्षितंनरपुंगव ॥ १९॥ यस्ययातेनपश्यंतिभूमौक्षिप्तंपदंपदम् ॥ दक्षिणां
योधुरंयुक्तःसुग्रीवसदृशोहयः ॥ २० ॥ योयंधुरंधुर्यवरोवामांवहतिशोभनः ॥ तंमन्येमेघपुष्पस्यजवेनसदृशंहयम् ॥ २१ ॥ योयंकांचनसंनाहःपार्ष्णिंवहतिशो
भनः ॥ समंशैब्यस्यतंमन्येजवेनबलवत्तरम् ॥ २२ ॥ योयंवहतिमेपार्ष्णिंदक्षिणामभितःस्थितः ॥ बलाहकादपिमतःसजवेवीर्यवत्तरः ॥ २३ ॥ त्वामेवायंरथो
वोढुंसंग्रामेर्हतिधन्विनम् ॥ त्वंचेमंरथमास्थाययोद्धुमर्होमतोमम ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविमुच्यबाहुभ्यांवलयानिसवीर्यवान् ॥ चित्रेकांच
नसन्नाहेप्रत्यमुंचत्तदातले ॥ २५॥ कृष्णान्भंगिमतःकेशान्श्वेतेनोद्ग्रथ्यवाससा ॥ अथासौप्राङ्मुखोभूत्वाशुचिःप्रयतमानसः ॥ अभिदध्यौमहाबाहुःसर्वास्त्रा
णिरथोत्तमे ॥ २६ ॥ ऊचुश्चपार्थंसर्वाणिप्रांजलीनिनृपात्मजम् ॥ इमेस्मपरमोदाराःकिंकराःपांडुनंदन ॥ २७ ॥ प्रणिपत्यततःपार्थःसमालभ्यचपाणिना ॥ स
र्वाणिमानसानीहभवतेत्यभ्यभाषत ॥ २८ ॥ प्रतिगृह्यततोस्त्राणिप्रहृष्टवदनोभवत् ॥ अधिज्यंतरसाकृत्वागांडीवंव्याक्षिपद्धनुः ॥ २९ ॥ तस्यविक्षिप्यमाणस्य
धनुषोभून्महाध्वनिः ॥ यथाशैलस्यमहतःशैलेनैवावजघ्नतः ॥ ३० ॥ सनिर्घातोभवद्भूमिर्दिक्षुवायुर्ववौभृशम् ॥ पपातमहतीचोल्कादिशोनप्रचकाशिरे ॥ भ्रां
तध्वजंखंतदासीत्प्रकंपितमहाद्रुमम् ॥ ३१ ॥ तंशब्दंकुरवोऽजानन्विस्फोटमशनेरिव ॥ यदर्जुनोधनुःश्रेष्ठंबाहुभ्यामाक्षिपद्रथे ॥ ३२ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ एक
स्त्वंपांडवश्रेष्ठबहूनेतान्महारथान् ॥ कथंजेष्यसिसंग्रामेसर्वशस्त्रास्त्रपारगान् ॥ ३३ ॥

चत्तदाशुभेइतिपाठेतुकुंडलेइतिशेषः ॥ २५ ॥ भंगिमतःकौटिल्यवतः अभिदध्यौस्मृतवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मानसानिप्रयोजनकालेस्मृतिगोचराणि ॥ २८ ॥ प्रतिगृह्यअनुकूलानिकृत्वा व्याक्षिपत्टनत्का
रितवान् ॥ २९ ॥ अवजघ्नतः अवहन्यमानस्य अभिनिघ्नतइतिपाठांतरं ॥ ३० ॥ भूमिर्भूविदारकः प्रचकाशिरेप्रकाशवत्योऽभूवन् भ्रांताइतश्चलिताध्वजायस्मिन् एतेनपरसैन्यवाहेषुशब्दजात्त्रासादुत्प
थगामित्वंव्यज्यते प्रकंपितमहाद्रुममित्यनेनभूमिकंपोव्यज्यते ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९॥४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिवि० नैल० भारतभा० पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ उत्तरमिति ॥ १ ॥ सिंहंसिंहाकारम् ॥ २ ॥ दैवींमायामित्यद्भुतत्वं ध्वजस्यदर्शितं मायामयइवध्वजोऽद्भुतइत्यर्थः विश्वकर्मणाब्रह्मणाभौमनेनवा कांचनंकांचनवर्णं सिंहंहिस्रंलांगूलंयस्यपुच्छविक्षेपणेनैवबहून्हस्त्यादीन्पोथयंतमित्यर्थः वानरलक्षणंवानरस्वरूपम् ॥ ३ ॥

असहायोसिकौंतेयससहायाश्चकौरवाः ॥ अतएवमहाबाहोभीतस्तिष्ठामितेग्रतः ॥ ३४ ॥ उवाचपार्थोमाभैषीःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ ३५ ॥ युध्यमानस्यमेवीरगंधर्वैःसुमहाबलैः ॥ सहायोघोषयात्रायांकस्तदासीत्सखामम ॥ ३६ ॥ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले ॥ खांडवेयुध्यमानस्यकस्तदासीत्सखामम ॥ ३७ ॥ निवातकवचैःसार्धंपौलोमैश्चमहाबलैः ॥ युध्यतोदेवराजार्थेकःसहायस्तदाभवत् ॥ ३८ ॥ स्वयंवरेतुपांचाल्याराजभिःसहसंयुगे ॥ युध्यतोबहुभिस्तातकःसहायस्तदाभवत् ॥ ३९ ॥ उपजीव्यगुरुंद्रोणंशक्रंवैश्रवणंयमम् ॥ वरुणंपावकंचैवकृपंकृष्णंचमाधवम् ॥ ४० ॥ पिनाकपाणिनंचैवंकथमेतान्नयोधये ॥ रथंवाहयमेशीघ्रंव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ४१ ॥ ॥ इति० म० विरा० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेउत्तरार्जुनयोर्वाक्यंनामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ उत्तरंसारथिंकृत्वाशमींकृत्वाप्रदक्षिणम् ॥ आयुधंसर्वमादायप्रययौपांडवर्षभः ॥ १ ॥ ध्वजंसिंहंरथात्तस्मादपनीयमहारथः ॥ प्रणिधायशमीमूलेप्रायादुत्तरसारथिः ॥ २ ॥ दैवींमायांरथेयुक्तांविहितांविश्वकर्मणा ॥ कांचनंसिंहलांगूलंध्वजंवानरलक्षणम् ॥ ३ ॥ मनसाचिंतयामासप्रसादंपावकस्यच ॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वाध्वजेभूतान्यदेशयत् ॥ ४ ॥ सपताकंविचित्रांगंसोपासंगंमहाबलम् ॥ खात्पपातरथेतूर्णंदिव्यरूपंमनोरमम् ॥ ५ ॥ रथंतमागतंदृष्ट्वादक्षिणंप्राकरोत्तदा ॥ रथमास्थायबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ ६ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःप्रगृहीतशरासनः ॥ ततःप्रायादुदीचींचकपिप्रवरकेतनः ॥ ७ ॥ स्वनवंतंमहाशंखंबलवानरिमर्दनः ॥ प्राधमद्बलमास्थायद्विषतांलोमहर्षणम् ॥ ८ ॥ ततस्तेजवनाधुर्याजानुभ्यामगमन्महीम् ॥ उत्तरश्चापिसंत्रस्तोरथोपस्थउपाविशत् ॥ ९ ॥ संस्थाप्यचाश्वान्कौंतेयःसमुद्यम्यचरश्मिभिः ॥ उत्तरंचपरिष्वज्यसमाश्वासयदर्जुनः ॥ १० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरंतप ॥ कथंतुपुरुषव्याघ्रशत्रुमध्येविषीदसि ॥ ११ ॥ श्रुतास्तेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः ॥ कुंजराणांचनदतांव्यूढानीकेषुतिष्ठताम् ॥ १२ ॥ सत्वंकथमिहानेनशंखशब्देनभीषितः ॥ विवर्णरूपोवित्रस्तःपुरुषःप्राकृतोयथा ॥ १३ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ श्रुतामेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः ॥ कुंजराणांनिनदतांव्यूढानीकेषुतिष्ठताम् ॥ १४ ॥

प्रसादंप्रसादप्राप्तं सःपावकः तच्चिंतितंअर्जुनाचिंतितं अदेशयत्अयोजयत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेजवनाःप्रसिद्धाःवेगवंतोऽग्निदत्तरथस्थाः ॥ ९ ॥ संस्थाप्ययथावत्कृत्वा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एकांतंसुदृढं सप्तम्यंतपाठस्तुलेखकप्रमादः रथंसुदृढंअवलंब्येत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अनाहतःअक्षतोधावति ॥ २८ ॥

नैवंविधःशंखशब्दःपुराजातुमयाश्रुतः॥ ध्वजस्यचापिरूपंमेदृष्टपूर्वंनहीदृशम्॥ १५॥ धनुषश्चैवनिर्घोषःश्रुतपूर्वोनमेक्वचित्॥ अस्यशंखस्यशब्देनधनुषोनिःस्वनेनच॥ १६ ॥ अमानुषाणांशब्देनभूतानांध्वजवासिनाम्॥ रथस्यचनिनादेनमनोमुह्यतिमेभृशम्॥ १७॥ व्याकुलाश्चदिशःसर्वाहृदयंव्यथतीवमे॥ ध्वजेनपिहिताःसर्वादिशोनप्रतिभांतिमे॥ १८ ॥ गांडीवस्यचशब्देनकर्णौमेबधिरीकृतौ॥ समुहूर्तंप्रयातंतुपार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ १९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ एकांतंरथमास्थायपद्भ्यांत्वमवपीडयन्॥ दृढंचरश्मीन्संयच्छशंखंध्मास्याम्यहंपुनः॥ २० ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःशंखमुपाध्मासीद्दारयन्निवपर्वतान्॥ गुहागिरीणांचतदादिशःशैलांस्तथैवच॥ उत्तरश्चापिसंलीनोरथोपस्थउपाविशत्॥ २१ ॥ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच ॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत॥ २२ ॥ तंसमाश्वासयामासपुनरेवधनंजयः ॥ २३॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥यथारथस्यनिर्घोषोयथामेघउदीर्यते॥ कंपतेचयथाभूमिर्नैषोन्यःसव्यसाचिनः॥ २४॥ शस्त्राणिनप्रकाशंतेनप्रहृष्यंतिवाजिनः॥ अग्नयश्चनभासंतेसमिद्धास्तन्नशोभनम्॥ २५॥ प्रत्यादित्यंचनःसर्वेमृगाघोरप्रवादिनः॥ ध्वजेषुचनिलीयंतेवायसास्तन्नशोभनम्॥ २६॥ शकुनाश्चापसव्यानोवेदयंतिमहद्भयम्॥ २७॥ गोमायुरेषसेनायांरुदन्मध्येनधावति॥ अनाहतश्चनिष्क्रांतोमहद्वदयतेभयम्॥ २८॥ भवतांरोमकूपाणिप्रहृष्टान्युपलक्षये ॥ध्रुवंविनाशोयुद्धेनक्षत्रियाणांप्रदृश्यते॥२९॥ ज्योतींषिनप्रकाशंतेदारुणामृगपक्षिणः॥ उत्पाताविविधाघोरादृश्यंतेक्षत्रनाशनाः॥ ३०॥ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिविनाशने॥ उल्काभिश्चप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांपते॥३१॥ उपासतेचसैन्यानिगृध्रास्तवसमंततः ॥तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडिताम्॥ पराभूताचवःसेनानकश्चिद्योद्धुमिच्छति॥३२ ॥विवर्णमुखभूयिष्ठाःसर्वेयोधाविचेतसः॥ गाःसंप्रस्थाप्यतिष्ठामोव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥३३॥ ॥इति० म० विरा० गो० उत्तरगोग्रहेऔत्पातिकोनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥ ॥७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥अथदुर्योधनोराजासमरेभीष्ममब्रवीत्॥ द्रोणंचरथशार्दूलंकृपंचसुमहारथम्॥ १॥ उक्तोयमर्थआचार्योमयाकर्णेनचासकृत्॥ पुनरेवप्रवक्ष्यामिनहितृप्यामितंब्रुवन्॥ २॥ पराभूतैर्हिवस्तव्यंतैश्चद्वादशवत्सरान्॥ वनेजनपदेज्ञातैरेषएवपणोहिनः॥ ३॥

॥ २९ ॥ ज्योतींषिसूर्यचक्षुर्वाङ्मनांसि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भा० षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥७॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ आचार्यौद्रोणंकृपंचप्रतिमयाऽयमर्थउक्तः पाठांतरेऽयमाचार्योऽस्मिन्नर्थेविषयेमयाकर्णेनचोक्तइतियोजना ॥२ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ हीनेति नज्ञातमधिकंवाऽज्ञातवासकालंज्ञातुमर्हति ॥ ६ ॥ तत्रऊनपक्षेइष्टमेवसिद्धं अधिकपक्षेपिदोषमाह अर्थानामिति द्वैधेद्विप्रकारत्वेसंशयोभवति अर्थानांप्रयोजनानां अयंभावः यदितेनिस्तीर्णप्रतिज्ञास्तर्हितेषांस्वांशलाभार्थंमामुपगतानांमत्प्रसादतस्तत्प्राप्तिरप्राप्तिर्वेतिद्वैधेसंभवतिसंशयाक्रांतानामकस्माद्युद्धार्थमागमनंदोषएवेति पूर्ववैरेणसत्यपिसंशयेऽस्मज्जिघांसयाआगतानांपराजयोपिसंभाव्यतइत्याहान्यथेति अन्यायेनयुध्यतःपराजयेप्यधिकैवनष्टिरस्तीतिभावः ॥ ७ ॥ उत्तरंगोग्रहंमार्गमाणानामिच्छतामस्माकं अनादरेषष्ठी अस्माननादृत्येत्यर्थः वालिसुग्रीवयोर्युद्धेप्रविशन्रामइवार्जुनोपिकुरुमत्स्यसंनिपातेप्रविशन्नपराधीस्यादित्यर्थः ॥ ८ ॥ ननुतर्हिमत्स्यत्रिगर्तविमर्देकुरुभिरपिकिमर्थंगंतव्यमित्याशंक्याह त्रिगर्तानामित्यादिना तेतवसमक्षमितिशेषः ॥ ९ ॥ तेषांत्रिगर्ता

तेषांनतावन्निर्वृत्तंवर्ततेतुत्रयोदशम् ॥ अज्ञातवासोबीभत्सुरथास्माभिःसमागतः ॥ ४ ॥ अनिवृत्तेतुनिर्वासेयदिबीभत्सुरागतः ॥ पुनर्द्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यंतिपांडवाः ॥ ५ ॥ लोभाद्वातेनजानीयुरस्मान्वामोहआविशत् ॥ हीनातिरिक्तमेतेषांभीष्मोवेदितुमर्हति ॥ ६ ॥ अर्थानांचपुनर्द्वैधेनित्यंभवतिसंशयः ॥ अन्यथाचिंतितोह्यर्थःपुनर्भवतिसोन्यथा ॥ ७ ॥ उत्तरंमार्गमाणानांमत्स्यानांचयुयुत्सताम् ॥ यदिबीभत्सुरायातस्तदाकस्यापराध्नुमः ॥ ८ ॥ त्रिगर्तानांवयंहेतोर्मत्स्यान्योद्धुमिहागताः ॥ मत्स्यानांविप्रकारांस्तेबहूनस्मानकीर्तयन् ॥ ९ ॥ तेषांभयाभिभूतानांतदस्माभिःप्रतिश्रुतम् ॥ प्रथमंतैर्गृहीतव्यंमत्स्यानांगोधनंमहत् ॥ सप्तम्यामपराह्णेवैतथातैस्तुसमाहितम् ॥ १० ॥ अष्टम्यांपुनरस्माभिरादित्यस्योदयंप्रति ॥ इमागावोग्रहीतव्यागतेमत्स्येगवांपदम् ॥ ११ ॥ तेवागाश्चानयिष्यंतियदिवास्युःपराजिताः ॥ अस्मान्वाप्युपसंधायकुर्युर्मत्स्येनसंगतम् ॥ १२ ॥ अथवातानपाहायमत्स्योजनपदैःसह ॥ सर्वयासेनयासार्धंसंवृतोभीमरूपया ॥ आयातःकेवलंरात्रिमस्मान्योद्धुमिहागतः ॥ १३ ॥ तेषामेवमहावीर्यःकश्चिदेषपुरःसरः ॥ अस्माञ्जेतुमिहायातोमत्स्योवापिस्वयंभवेत् ॥ १४ ॥ यद्येषराजामत्स्यानांयदिबीभत्सुरागतः ॥ सर्वैर्योद्धव्यमस्माभिरितिनःसमयःकृतः ॥ १५ ॥

नामर्थेतत्मत्स्यैःसहयुद्धंप्रतिश्रुतम् ॥ १० ॥ नकेवलंमित्रपक्षपातमात्रमस्माकमस्तिअपितुस्वार्थोप्यस्तीत्याह अष्टम्यामिति तथाचस्वार्थंयुध्यतांनास्माकमपराधोस्ति मत्स्येगवांत्रिगर्तैर्हृतानांपदंमार्गंगतेसतिअस्माभिरिमागावोग्रहीतव्याः ॥ ११ ॥ तेत्रिगर्ताःउपसंधायवंचयित्वामत्स्येनसंगतंस्नेहंकुर्युःसर्वथापक्षत्रयेपिअस्माभिरिदानींयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ तान्त्रिगर्तान्अपाहायगोभिःसहउपेक्ष्यकेवलंरात्रिरात्रौस्वगृहमायातइदानींप्रातरस्मान्योद्धुमिहागतइतिसंबंधः ॥ १३ ॥ पक्षांतरमाह तेषामिति ॥ १४ ॥ फलितमाह सर्वैरिति सर्वैरस्माभिरेकीभूययेआगतास्तैःसहयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ आत्मा चित्तं प्रणिधीयतां सावधानं क्रियताम् ॥ १७ ॥ लब्धस्य गोधनस्य नाशे अस्माभिः स्वपुरं न प्रवेष्टव्यमिति प्रतिजानीते आच्छिन्न इति पदातयस्त्वस्मिन्युद्धे नंक्ष्यंत्येवाश्वास्तु कदाचिज्जीविष्यं
त्यपीत्याह शरैरिति प्राचां व्याख्या वक्तुरपकर्षसूचिका वस्तुतस्तु आच्छिन्नेऽपहृते गोधने निमित्ते देवेन वासहसंग्रामे उपस्थिते सति अस्माकं भीष्मादीनां मध्ये ह इति प्रसिद्धः कोऽस्ति यो न पुरं व्रजेत् अपितु प्रत्येकं स
र्वे एव स्वपुरं गंतुं देवानपि जेतुं गाश्चाच्छेत्तुं समर्थाः स्मेत्यर्थः ॥ १८ ॥ शरैरिति एभिरिति स्वकीयशरप्रदर्शनम् ॥ १९ ॥ आचार्यैरणाद्भीतं पृष्ठतः कृत्वा सेनामुखादपसार्य अस्मिन् भीते सर्वेपि भीताः स्युरिति भावः
॥ २० ॥ तेषां पांडवानां मतं संमतं अस्मत्तेजोवधकरणं जानातीति ॥ २१ ॥ २२ ॥ द्रोणे भीते सति सर्वं विघट्टितं विचलितं भवेत् सामर्थ्यमिति शेषः ग्रीष्मे घर्मकाले वसंते इत्यर्थः इतः षण्मासानंतरं युद्धारंभस्य श

अथ कस्मात्स्थिताह्येते रथेषु रथसत्तमाः ॥ भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव विकर्णो द्रौणिरेव च ॥ १६ ॥ संभ्रांतमनसः सर्वे काले ह्यस्मिन्महारथाः ॥ नान्यत्र युद्धाच्छ्रेयो
स्ति तथात्मा प्रणिधीयताम् ॥ १७ ॥ आच्छिन्ने गोधने स्माकमपि देवेन वज्रिणा ॥ यमेन वापि संग्रामे को हास्तिनपुरं व्रजेत् ॥ १८ ॥ शरैरेभिः प्रणुन्नानां भग्नानां ग
हने वने ॥ को हि जीवेत्पदातीनां भवेदश्वेषु संशयः ॥ १९ ॥ दुर्योधनवचः श्रुत्वा राधेयस्त्वब्रवीद्वचः ॥ आचार्यं पृष्ठतः कृत्वा तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ २० ॥ जाना
ति हि मतं तेषामतस्त्रासयतीह नः ॥ अर्जुने चास्य संप्रीतिमधिकामुपलक्षये ॥ २१ ॥ तथा हि दृष्ट्वा बीभत्सुमुपायांतं प्रशंसति ॥ यथा सेना न भज्येत तथा नीतिर्विधी
यताम् ॥ २२ ॥ हेषितं ह्युपशृण्वाने द्रोणे सर्वं विघट्टितम् ॥ अदेशिका महारण्ये ग्रीष्मे शत्रुवशं गताः ॥ यथा न विभ्रमेत्सेना तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ २३ ॥ इष्टा हि
पांडवा नित्यमाचार्यस्य विशेषतः ॥ आसयन्परार्थांश्च कथ्यते स्म स्वयं तथा ॥ २४ ॥ अश्वानां हेषितं श्रुत्वा कः प्रशंसापरो भवेत् ॥ स्थाने वापि व्रजंतो वा सदा हे
षंति वाजिनः ॥ २५ ॥ सदा च वायवो वांति नित्यं वर्षति वासवः ॥ स्तनयित्नोश्च निर्घोषः श्रूयते बहुशस्तथा ॥ २६ ॥ किमत्र कार्यं पार्थस्य कथं वा स प्रशस्यते ॥ अन्य
त्र कामाद्द्वेषाद्वा रोषादस्मासु केवलात् ॥ २७ ॥ आचार्या वै कारुणिकाः प्राज्ञाश्चापापदर्शिनः ॥ नैते महाभये प्राप्ते संप्रष्टव्याः कथंचन ॥ २८ ॥ प्रासादेषु विचित्रेषु
गोष्ठीषूपवनेषु च ॥ कथा विचित्राः कुर्वाणाः पंडितास्तत्र शोभनाः ॥ २९ ॥

रदिदृष्टत्वात् अदेशिकाः स्वदेशात् च्युताः व्यूहभंगो मा भूदित्यर्थः ॥ २३ ॥ इष्टा हीति पांडवाः अपरार्थाः नास्ति परार्थो येषां तेऽपरार्थाः स्वार्थपराः आसयन् द्रोणं त्वत्समीपे स्थापितवंतः परकीयो यमित्यर्थः
तत्र हेतुमाह स्वयं द्रोणेन तथा कथ्यते यथा पांडवीयत्वं स्वस्य प्रकाशते तथेत्यर्थः ॥ २४ ॥ एतदेव विवृणोति अश्वानामित्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ पार्थस्यार्जुनस्यागमनेऽत्र किं कार्यं किमर्थं वा सोनेन प्रशस्यते
तत्र हेतुः अन्यत्र पार्थश्रेयसि कामादभिलाषात् अस्मासु वा द्वेषात् जिघांसातः रोषात्तन्मूलादभिज्वलनात् ॥ २७ ॥ द्रोणमुपहसति आचार्या इत्यादिना कारुणिका इत्यनेन युद्धधर्मानभिज्ञत्वमुक्तं अपा
पं अहिंसा तद्दर्शिनः ॥ २८ ॥ २९ ॥

आश्चर्यरूपाणिविनोदादीनि इज्यास्त्रेयज्ञायुधेकपालादौतेषामुपसंधानेआसादनप्रोक्षणादौपरेषांइज्यास्त्रज्ञानांयाज्ञिकानांविवरज्ञानेछिद्रदर्शने ॥ ३० ॥ मनुष्यचरितेषुस्नानाचमनभोजनादिषु हस्त्यश्वरथचर्यासुहस्त्यादिनावाहनेनचर्यागमनं खरादीनांकर्मणिचिकित्सादौ ॥ ३१ ॥ प्रतोलीषुगृहबाह्यावयवेषुप्रदीयमानबलिदानादावित्यर्थः संस्कारोवैश्वदेवादिना दोषःकेशकीटपातादिना ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ गाःवइतिच्छेदः गावश्चसंप्रतिष्ठंतामितिपाठांतरेगावइत्येकंपदं आरक्षाःरक्षकाः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिविराटप०नैल०भा०सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ सर्वानिति सर्वा

बहून्याश्चर्यरूपाणिकुर्वाणाजनसंसदि ॥ इज्यास्त्रेचोपसंधानेपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३० ॥ परेषांविवरज्ञानेमनुष्यचरितेषुच ॥ हस्त्यश्वरथचर्यासुखरोष्ट्राजाविकर्मणि ॥ ३१ ॥ गोधनेषुप्रतोलीषुवरद्वारमुखेषुच ॥ अन्नसंस्कारदोषेषुपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३२ ॥ पंडितान्पृष्ठतःकृत्वापरेषांगुणवादिनः ॥ विधीयतांतथानीतिर्यथावध्योभवेत्परः ॥ ३३ ॥ गावश्चसंप्रतिष्ठाप्यसेनांव्यूह्यसमंततः ॥ आरक्षाश्चविधीयंतांयत्रयोत्स्यामहेपरान् ॥ ३४ ॥ ॥ इति०म०विरा०गो०उत्तरगोग्रहेदुर्योधनवाक्येसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षये ॥ अयुद्धमनसश्चैवसर्वांश्चैवानवस्थितान् ॥ १ ॥ यद्येषराजामत्स्यानांयदिवीभत्सुरागतः ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम् ॥ २ ॥ ममचापप्रयुक्तानांशराणांनतपर्वणाम् ॥ नावृत्तिर्गच्छतांतेषांसर्पाणामिवसर्पताम् ॥ ३ ॥ रुक्मपुंखाःसुतीक्ष्णाग्रामुक्ताहस्तवतामया ॥ छादयंतुशराःपार्थंशलभाइवपादपम् ॥ ४ ॥ शराणांपुंखसक्तानांमौर्व्याभिहतयादृढम् ॥ श्रूयतांतलयोःशब्दोभेर्योराहतयोरिव ॥ ५ ॥ समाहितोहिबीभत्सुर्वर्षाण्यष्टौचपंचच ॥ जातस्नेहश्चयुद्धेस्मिन्मयिसंप्रहरिष्यति ॥ ६ ॥ पात्रीभूतश्चकौंतेयोब्राह्मणोगुणवानिव ॥ शरौघान्प्रतिगृह्णातुमयामुक्तान्सहस्रशः ॥ ७ ॥ एषचैवमहेष्वासस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ अहंचापिनरश्रेष्ठादर्जुनान्नावरःक्वचित् ॥ ८ ॥ इतश्चेतश्चनिर्मुक्तैःकांचनैर्गार्ध्रवाजितैः ॥ दृश्यतामद्यवैव्योमखद्योतैरिवसंवृतम् ॥ ९ ॥ अद्याहमृणमक्षय्यंपुरावाचाप्रतिश्रुतम् ॥ धार्तराष्ट्रायदास्यामिनिहत्यसमरेर्जुनम् ॥ १० ॥ अंतराच्छिद्यमानानांपुंखानांव्यतिशीर्यताम् ॥ शलभानामिवाकाशेप्रचारःसंप्रदृश्यताम् ॥ ११ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंमहेंद्रसमतेजसम् ॥ अर्दयिष्याम्यहंपार्थमुल्काभिरिवकुंजरम् ॥ १२ ॥ रथादतिरथंशूरंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ विवशंपार्थमादास्येगरुत्मानिवपन्नगम् ॥ १३ ॥

न्भीष्मादीन् अनवस्थितान्चंचलान् ॥ १ ॥ २ ॥ अवृत्तिर्लक्ष्यच्युतिर्न ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुंखसक्तानांसक्तपुंखानाम् ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गार्ध्रवाजितैः गृध्रपक्षैर्वाजोवेगःशब्दःपक्षोवासंजातोयेषांतैः वाजोनिःस्वनपक्षयोः वेगेपुमानितिमेदिनी ॥ ९ ॥ अक्षय्यमितरैःक्षपयितुमशक्यम् ॥ १० ॥ पुंखानांपुंखवतांशराणाम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नतपर्वभिःसमीकृतग्रंथिप्रदेशैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विपन्नानांभ्रंशितानाम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धनंगोधनम् ॥ २३ ॥ ॥ इतिविरा॰नै॰भा॰अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥ ॥७॥अर्थानांगवादीनांप्रकृतिःप्राप्तिकारणं अनुबंधःप्राप्तौवाफलं नहिद्यूतमर्थप्राप्तेर्मुख्यंकारणंनापिततःप्राप्तानामर्थानांपरिणामेसुखकरत्वंचास्तीत्यभिसंधिः ॥१॥मायाइति येषांशकुन्यादीनांमायाःकपटानिबहवःबह्व्यःसंतितेषांदृष्ट्यायुद्धंपापिष्ठंनाशकरत्वात् नहीदानीमर्जुनोद्यूतेनेवमायामात्रेणजेतुंशक्यइतिभावः पाठांतरेनयाःनीतयःसामाद्यास्तेषांमध्येयुद्धंपापिष्ठम्॥ २॥देशेति इदानींग्रीष्मोनयुद्धकालःश्रांत्याजलाभावेनचसद्योवाहनानांनाशापत्तेः नापिदेशोगिरिदुर्गाद्याश्रितोस्तीतिभावः इदंयुद्धंफलंनलभतेफलंनलंभयेत् परस्यतुदेशकालावनुकूलावेववर्तेतेइतिभावः विक्रांतंपराक्रमः ॥३॥

तमग्निमिवदुर्धर्षमसिशक्तिशरेंधनम्॥पांडवाग्निमहंदीप्तंप्रदहंतमिवाहितम्॥१४॥अश्ववेगपुरोवातोरथौघस्तनयित्नुमान्॥शरधारोमहामेघःशमयिष्यामिपांडवम् ॥१५॥ मत्कार्मुकविनिर्मुक्ताःपार्थमाशीविषोपमाः॥शराःसमभिसर्पंतुवल्मीकमिवपन्नगाः॥ १६॥ सुतेजनैरुक्मपुंखैःसुधौतैर्नतपर्वभिः॥ आचितंपश्यकौंतेयंकर्णिकारैरिवाचलम्॥१७॥ जामदग्न्यान्मयात्यस्त्रंयत्प्राप्तमृषिसत्तमात्॥ तदुपाश्रित्यवीर्यंचयुध्येयमपिवासवम् ॥१८॥ध्वजाग्रेवानरस्तिष्ठन्भल्लेननिहतोमया॥ अद्यैवपततांभूमौविनदन्भैरवान्रवान्॥१९॥ शत्रोर्मयाविपन्नानांभूतानांध्वजवासिनाम्॥ दिशःप्रतिष्ठमानानामस्तुशब्दोदिवंगमः ॥ २० ॥॥ अद्यदुर्योधनस्याहंशल्यंहृदिचिरस्थितम्॥ समूलमुद्धरिष्यामिबीभत्सुंपातयन्रथात्॥ २१ ॥ हताश्वंविरथंपार्थंपौरुषेपर्यवस्थितम्॥ निःश्वसंतंयथानागमद्यपश्यंतुकौरवाः॥ २२॥ कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलम्॥ रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकम्॥ २३॥ ॥इ॰म॰वि॰गो॰उत्तरगोग्रहेकर्णविकत्थनेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥४८॥ ॥७॥ ॥कृपउवाच॥ ॥सदैवतवराधेययुद्धेक्रूरतरामतिः॥नार्थानांप्रकृतिंवेत्सिनानुबंधमवेक्षसे॥ १ ॥ मायाहिबहवःसंतिशास्त्रमाश्रित्यचिंतिताः॥ तेषांयुद्धंतुपापिष्ठंवेदयंतिपुराविदः॥ २ ॥ देशकालेनसंयुक्तंयुद्धंविजयदंभवेत् ॥ हीनकालंतदेवेहफलंनलभतेपुनः॥ देशेकालेचविक्रांतंकल्याणायविधीयते ॥ ३ ॥ आनुकूल्येनकार्याणामंतरंसंविधीयते ॥ भारंहिरथकारस्यनव्यवस्यंतिपंडिताः॥ ४ ॥

देशादेरानुकूल्येनहेतुनाकार्याणांयुद्धादीनामंतरंतादर्थ्यंफलवत्त्वमितियावत् संविधीयतेसम्यक्क्रियते अंतरमवकाशावधिपरिधानांतर्धिभेदतादर्थ्येइतिमेदिनी मंत्राणामितिपाठेदेशाद्यानुकूल्येनकार्यंविचार्यमित्यर्थः तत्राभाणकमाह भारमिति यथारथकारेणदिव्योयंमयानिर्मितोरथःसुदृढांगोऽनेनत्वंदेवानपिसर्वथाजेष्यसीत्युक्तेतद्वचसिभारंदत्वादेशकालानुकूल्यमनपेक्ष्यैवपंडितानव्यवस्यंतियोद्धुमितिशेषः एवंत्वद्वचसिभारंदत्वादेशाद्यानुकूल्यमनवेक्ष्यकथमस्माभिर्योद्धव्यं तवतुवचनंरथकारवचनवदर्थशून्यमितिभावः सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षयइतियत्कर्णेनोक्तंतस्यैतदुत्तरम् ॥ ४ ॥

विचारफलमाह परिचिंत्येति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रदेशिन्यातर्जन्या ॥ १३ ॥ १४ ॥ मध्येनमध्यतउत्स्रतुंउत्सर्पितुम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥२१॥

परिचिंत्यतुपार्थेनसंनिपातोननःक्षमः॥ एकःकुरूनभ्यगच्छदेकश्चाग्निमतर्पयत् ॥ ५॥ एकश्चपंचवर्षाणिब्रह्मचर्यमधारयत् ॥ एकःसुभद्रामारोप्यद्वैरथेकृष्णमाह्वयत् ॥ ६ ॥ एकःकिरातरूपेणस्थितंरुद्रमयोधयत्॥ अस्मिन्नेववनेपार्थोहृतांकृष्णामवाजयत् ॥ ७ ॥ एकश्चपंचवर्षाणिशक्रादस्त्राण्यशिक्षत ॥ एकःसोयमरिंजित्वाकुरूणामकरोद्यशः॥८॥ एकोगंधर्वराजानंचित्रसेनमरिंदमः॥ विजिग्येतरसासंख्येसेनांप्राप्यसुदुर्जयाम्॥९॥तथानिवातकवचाःकालखंजाश्चदानवाः॥ दैवतैरप्यवध्यास्तेएकेनयुधिपातिताः ॥ १० ॥ एकेनहित्वयाकर्णकिंनामेहकृतंपुरा॥ एकैकेनयथातेषांभूमिपालावशेकृताः॥ ११ ॥ इंद्रोपिहिपार्थेनसंयुगेयोद्धुमर्हति ॥ यस्तेनाशंसतेयोद्धुंकर्तव्यंतस्यभेषजम् ॥ १२ ॥ आशीविषस्यक्रुद्धस्यपाणिमुद्यम्यदक्षिणम्॥ अवमुच्यप्रदेशिन्यादंष्ट्रामादातुमिच्छसि॥ १३॥ अथवाकुंजरंमत्तमेकएवचरन्वने॥ अनंकुशंसमारुह्यनगरंगंतुमिच्छसि॥ १४॥ समिद्धंपावकंचैवघृतमेदोवसाहुतम् ॥ घृताक्तश्चीरवासास्त्वंमध्येनोत्सर्तुमिच्छसि ॥ १५॥ आत्मानंकःसमुद्बध्यकंठेबद्ध्वामहाशिलाम्॥ समुद्रंतरतेदोर्भ्यांतत्रकिंनामपौरुषम्॥ १६ ॥ अकृतास्त्रःकृतास्त्रंवैबलवंतंसुदुर्बलः॥ तादृशंकर्णयःपार्थंयोद्धुमिच्छेत्सदुर्मतिः॥१७॥ अस्माभिर्ह्येषनिकृतोवर्षाणीहत्रयोदश॥ सिंहःपाशविनिर्मुक्तोननःशेषंकरिष्यति॥१८॥ एकांतेपार्थमासीनंकूपेग्निमिवसंवृतम्॥अज्ञानादभ्यवस्कंद्यप्राप्ताःस्मोभयमुत्तमम्॥१९॥सहयुध्यामहेपार्थमागतंयुद्धदुर्मदम्॥सैन्यास्तिष्ठंतुसन्नद्धाव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥२०॥ द्रोणोदुर्योधनोभीष्मोभवान्द्रौणिस्तथावयम्॥ सर्वेयुध्यामहेपार्थंकर्णमासाहसंकृथाः ॥ २१ ॥ वयंव्यवसितंपार्थंवज्रपाणिमिवोद्यतम्॥ षड्रथाःप्रतियुध्येमतिष्ठेमयदिसंहताः॥२२॥ व्यूढानीकानिसैन्यानियत्ताःपरमधन्विनः॥ युध्यामहेर्जुनंसंख्येदानवाइववासवम् ॥ २३॥ ॥इति॰विराटपर्वणिगो॰प॰उत्तरगोग्रहेकृपवाक्यंनामएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ४९॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

यत्तूक्तं कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलं रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकमितितत्राह षड्रथाइति संहताःषडपिएकीभूयतेनैकेनयोद्धुंकथंचिच्छक्ष्यामोनत्वेकैकशइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ॥ ॥

नचेति शूराःपरवित्तंजित्वापरसीमामुल्लंघ्यस्वनगरंप्रतिनीत्वापिनश्लाघंतेत्वंत्वेतेषामेकतममप्यकृत्वाकत्थसेऽतोनिर्लज्जोसीतिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यदुक्तंनैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याइत्यादिनाब्राह्मणानां भोजनादावेवकौशलंनयुद्धेइतितत्रतवापिवैश्यत्वान्नयुद्धेसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयिष्यन्वर्णानांकर्माणिविभजते चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ वित्तान्यधिगम्यकृष्यादिनेतिशेषः ब्रह्मकर्माणिवेदोक्त

अश्वत्थामोवाच॥ ॥नचतावज्जितागावोनचसीमांतरंगताः॥ नहास्तिनपुरंप्राप्तास्त्वंचकर्णविकत्थसे॥ १॥ संग्रामांश्चबहूञ्जित्वालब्ध्वाचविपुलंधनम्॥ विजित्यचपरांसेनांनाहुःकिंचनपौरुषम्॥ २॥ दहत्यग्निरवाक्यस्तुतूष्णींभातिदिवाकरः॥ तूष्णींधारयतेलोकान्वसुधासचराचरान्॥ ३॥ चातुर्वर्ण्यस्यकर्माणिविहितानिस्वयंभुवा॥ धनंयैरधिगंतव्यंयच्चकुर्वन्नदुष्यति॥ ४॥ अधीत्यब्राह्मणोवेदान्याजयेतयजेतवा॥ क्षत्रियोधनुराश्रित्ययजेच्चैवनयाजयेत्॥५॥ वैश्योधिगम्यवित्तानिब्रह्मकर्माणिकारयेत्॥ शूद्रःशुश्रूषणंकुर्यात्त्रिषुवर्णेषुनित्यशः॥ वंदनायोगविधिभिर्वैतसींवृत्तिमास्थितः॥६॥ वर्तमानायथाशास्त्रंप्राप्यचापिमहीमिमाम्॥ सत्कुर्वंतिमहाभागागुरून्सुविगुणानपि॥ ७॥ प्राप्यद्यूतेनकोराज्यंक्षत्रियस्तोष्टुमर्हति॥ तथानृशंसरूपोयंधार्तराष्ट्रश्चनिर्घृणः॥ ८॥ तथाधिगम्यवित्तानिकोविकत्थेद्विचक्षणः॥ निकृत्यावंचनायोगैश्चरन्वैतंसिकोयथा॥ ९॥ कतमंद्वैरथंयुद्धंयत्राजैषीर्धनंजयम्॥ नकुलंसहदेवंवाधनंयेषांत्वयाहृतम्॥ १०॥ युधिष्ठिरोजितःकस्मिन्भीमश्चबलिनांवरः॥ इंद्रप्रस्थंत्वयाकस्मिन्संग्रामेनिर्जितंपुरा॥११॥ तथैवकतमद्युद्धंयस्मिन्कृष्णाजितात्वया॥ एकवस्त्रासभांनीतादुष्टकर्मन्रजस्वला॥ १२॥

कर्माण्याधानादीनिकारयेत् स्वार्थेणिच् ॥ ६ ॥ वर्तमानाइति न्यायेनपृथिवींजित्वापिसंतोविगुणानपिगुरून्सत्कुर्वंति त्वंत्वन्यायेनपांडवंजित्वासाधूनपिगुरून्निंदसीतिभावः ॥ ७ ॥ एतदेवाह प्राप्येति निर्घृणोनिर्लज्जः ॥ ८ ॥ निकृत्याशाठ्येन वंचनायोगैश्छद्मोपायैः वितंसोबंधनोपायस्तेनजीवतीतिवैतंसिकोव्याधः ॥ ९ ॥ १० ॥ इंद्रप्रस्थंतत्स्थाःपांडवाः ॥ ११ ॥ १२ ॥

मूलमिति एषांपांडवानांमूलंमहत्‌महच्छब्दवाच्यंब्रह्मश्रीकृष्णाख्यंवेदवाक्यंब्राह्मणाश्च यथोक्तमादिपर्वणि मूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेति तदेतद्वेदविरुद्धमनृतंद्यूतंकुर्वताधार्तराष्ट्रेणधर्मस्यमूलंकृत्तंछिन्नं इदानींचब्राह्मणानवजानतात्वयापितदेवकृतं अतोधर्मनाशाद्भवतांनाशोऽवश्यंभावीत्यर्थः मूलंकीदृशं चंदनंयथाशांतंशीतलंनतुदाहकंक्रोधरूपं तथाचदुर्योधनःकेवलंक्रोधमयइत्युक्तंप्राक् दुर्योधनोमन्युमयोमहाद्रुमइति सारार्थीकर्मकारयिथाइतिव्यवहितेनसंबंधः सारार्थींधनार्थी धनेचसारमितिमेदिनी पांडवान्कर्मकारानिवकृतवानसियत्रकालेतत्रतदाविदुरःकिमब्रवीत् क्षयमूलंद्यूतमितितदिदानींस्मरेतिभावः सूतेतिसंबोधयन्नक्षत्रियत्वादस्ययुद्धेष्वकौशलंव्यनक्ति नन्वादित्योवैदैवंक्षत्रमितिश्रुतेर्दिव्यात्क्षत्रात्कुंत्यांजातस्यास्यकथमक्षत्रत्वंयुद्धाकौशलंचेतिविदुषाप्यश्वत्थाम्नावक्तुंयुक्तमितिचेच्छृणुसर्वेषांहिवर्णानांद्विविधंजन्मयोनिजंसंस्कारजंच तत्रयएवयोनिःसएवसंस्कर्ताचेत्सएकजोनप्रकृतितश्च्यवते कर्णस्तुदैवक्षत्रजोप्यक्षत्रियेणसूतेनसंस्कृतइतिद्विजातत्वात्क्षत्रियत्वेनप्रहर्तुंकुशलोपिसूतत्वेनपरकीयप्रहारंसोढुमशक्तइतियुद्धात्पलायतेइत्याशयेनैनंसूर्यपुत्रंजानन्नपिसूतेतिसंबोधयति तथाचमंत्रवर्णः सहस्वमन्योअभिमातिमस्मैरुजन्मृणन्प्रमृणन्प्रेहिशत्रून् उग्रंतेपाजोनन्वारुरुन्धेवशीवशंनयसएकजत्वमिति अस्यार्थः तापसोमन्युर्ऋषिःसंकल्पाधिष्ठात्रींदेवतांमन्युसंज्ञांप्रार्थयते त्वयामन्योइतिसूक्तेतृतीयेयमृक् यस्तेमन्यविति मध्यंदिनइतिमाध्यंदिनेसवनेश्येनयागेशत्रुमारणार्थेऽस्यसूक्तस्य

मूलमेषांमहत्कृत्तंसारार्थीचंदनंयथा ॥ कर्मकारयिथाःसूततत्रकिंविदुरोब्रवीत् ॥ १३ ॥ यथाशक्तिमनुष्याणांशममालक्षयामहे ॥ अन्येषामपिसत्त्वानामपिकीटपिपीलिकैः ॥ द्रौपद्याःसंपरिक्लेशंनक्षंतुंपांडवोर्हति ॥ १४ ॥ क्षयायधार्तराष्ट्राणांप्रादुर्भूतोधनंजयः ॥ त्वंपुनःपंडितोभूत्वावाचंवक्तुमिहेच्छसि ॥ १५ ॥

विनियोगः हेमन्योअस्मैशरणागतायराज्यायवाएतद्रक्षणार्थमितियावत् अभिमातिंसर्वतःपीडांपित्रादिभिःसहविरोधंज्ञातिवधदोषंवासहस्वक्षमस्व कथंतेषांरक्षणंस्यादतआह रुजन्रोगंप्राप्नुवन्मृणन्म्रियमाणोजराग्रस्तइत्यर्थः प्रमृणन्अत्यंतंआसन्नमृत्युर्वाशत्रून्प्रेहिप्रकर्षेणजेतुंगच्छ अत्रशरीरगतंरोगादितदभिमानिनिचेतसिउपचर्यते नन्वशक्तेनरोगाद्याक्रांतेनमयाकथंशत्रवोजेतुंशक्याइत्याशंक्याह उग्रमिति उग्रंपरमर्दनक्षमं तेतवपाजस्तेजोननुनिश्चितंआरुरुन्धेआरोद्धुंशत्रून्समर्थमस्ति दृष्टसंकल्पस्यहितेजःपरानवश्यंनाशयेदेवेत्यर्थः एतदेवाह वशीसर्वमस्यवशेस्तीतिवशी संकल्पदार्ढ्याद्विब्रह्मगस्त्यादिभिःसमुद्रपानादीन्यपिकृतानि अतएवसर्वंजगत्त्वमेववशंनयसे वसित्वेहेतुः हेएकजएकस्माज्जात नन्वेकमेवमनःसंकल्पस्योपादानमितिव्यर्थंविशेषणमितिचेन्न कुंडव्यावृत्त्यर्थत्वात् सद्यन्येनजातोऽन्येनचआत्मीयबुद्ध्यासंस्कृतइतिनदृढसंकल्पोभवतिनचपरांस्त्रातुंशक्नोति द्विजत्वात् तथाचलोकेआभाणकः यस्यद्वेवचनेसद्विपितृकइतिवक्तारोभवंति अतएकजेत्यर्थवद्वचनं दत्तक्रीतादौतुशास्त्रीयंएकस्यैवस्वत्वमस्तीतिनासौकुंडतुल्यइतिदिक् ॥ १३॥ ननुममसूतत्वाद्दोषवत्त्वंचेत्सुजाताअपितेकुतोनशाम्यंतिकुतोवापरसाहाय्यार्थमस्मान्योद्धुमागतावालिवधेरामइवेत्याशंक्याह यथाशक्तीतिद्वाभ्यां पिपीलिकैरपिकृतंशमंलक्षयामहेइतियोज्यं वालिरामयोर्विरोधाभावेपिरामेणवालीहतइतिसोऽपराधी पांडवास्तुयुष्माभिरपकृताइतियुष्मान्जिघांसंतोनापराध्यंतीतिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ नैवनयुध्येतअपितुयुध्येतैवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ एष्यतिगमिष्यति ॥ १८ ॥ १९ ॥ देवेनदेवयोग्येनयुध्येत ॥ २० ॥ २१ ॥ अहरःहृतवानसि आनैषीःआनीतवानसि यथाउत्साहपूर्वकमेतत्कर्मत्व याकृतंतथैवेदानीमपरावृत्तोयुध्यस्वेत्यर्थः ॥२२ ॥ २३ ॥ नचेति चकारात्त्रेतापिनभवतीत्यध्याहार्यं अयमर्थः क्रमेणएकद्वित्रिचतुरंकांकितैःप्रदेशैरंकचतुष्टयवान्पाशोभवति तत्रएकांकःकलिःद्व्यंकोद्वा परःत्र्यंकस्त्रेता चतुरंकःकृतं तत्रद्यूतेपंचस्वीयाःपंचपरकीयाश्चदीनारादयःस्थाप्यंतेततदितःपाशप्रक्षेपेयद्येकांकउपर्यायातितर्हिस्वीयेष्वेकएवजितोभवति यदिद्व्यंकस्तदापरकीयंदीनारद्वयंस्वीयैश्चैकोजितःयदि

वैरांतकरणोजिष्णुर्ननःशेषंकरिष्यति ॥ १६॥ नैषदेवान्नगंधर्वान्नसुरान्नचराक्षसान् ॥ भयादिहनयुध्येतकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ १७॥ यंयमेषोतिसंक्रुद्धःसंग्रामे निपतिष्यति ॥ वृक्षंगरुत्मान्वेगेनविनिहत्यतमेष्यति ॥ १८ ॥ त्वत्तोविशिष्टंवीर्येणधनुष्यमरराट्समम्॥वासुदेवसमंयुद्धेतंपार्थंकोनपूजयेत् ॥ १९॥ देवंदेवेनयु ध्येतमानुषेणचमानुषम्॥अस्त्रंह्यस्त्रेणयोहन्यात्कोर्जुनेनसमःपुमान्॥ २०॥पुत्रादनंतरंशिष्यइतिधर्मविदोविदुः॥एतेनापिनिमित्तेनप्रियोद्रोणस्यपांडवः॥ २१ यथात्वमकरोर्द्यूतमिंद्रप्रस्थंयथाहरः॥यथानैषीःसभांकृष्णांतथायुध्यस्वपांडवम्॥ २२॥ अयंतेमातुलःप्राज्ञःक्षत्रधर्मस्यकोविदः॥ दुर्द्यूतदेवीगांधारःशकुनिर्यु ध्यतामिह॥ २३॥नाक्षान्क्षिपतिगांडीवंनकृतंद्वापरंनच॥ज्वलतोनिशितान्बाणांस्तांस्तान्क्षिपतिगांडिवम् ॥ २४॥ नहिगांडीवनिर्मुक्तागार्ध्रपक्षाःसुतेजनाः॥ नांतरेष्ववतिष्ठंतेगिरीणामपिदारणाः ॥ २५॥ अंतकःपवनोमृत्युस्तथाग्निर्वडवामुखः॥ कुर्युरेतेक्वचिच्छेषंनतुक्रुद्धोधनंजयः॥ २६॥ यथासभायांद्यूतंत्वंमातुले नसहाकरोः॥ तथायुध्यस्वसंग्रामेसौबलेनसुरक्षितः ॥ २७॥ युध्यंतांकामतोयोधानाहंयोत्स्येधनंजयम् ॥ मत्स्योह्यस्माभिरायोध्योयद्यागच्छेद्गवांपदम्॥ ॥ २८ ॥ इ० वि० गोहरणप० उ० द्रौणिवाक्यंनामपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ भीष्मउवाच॥ ॥ साधुपश्यतिवैद्रौणिःकृपःसाध्वनुपश्यति ॥ कर्णस्तुक्षत्रध र्मेणकेवलंयोद्धुमिच्छति ॥ १ ॥ आचार्योनाभिवक्तव्यःपुरुषेणविजानता ॥ देशकालौतुसंप्रेक्ष्ययोद्धव्यमितिमेमतिः ॥ २ ॥ यस्यसूर्यसमाःपंचसपत्नाःस्युःप्र हारिणः॥कथमभ्युदयेतेषांनप्रमुह्येतपंडितः ॥ ३ ॥ स्वार्थेसर्वेविमुह्यंतियेपिधर्मविदोजनाः॥ तस्माद्राजन्ब्रवीम्येषवाक्यंतेयदिरोचते ॥ ४ ॥ कर्णोह्यिदवोच त्त्वांतेजःसंजननायतत् ॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांमहत्कार्यमुपस्थितम्॥ ५॥नायंकालोविरोधस्यकौंतेयेसमुपस्थिते ॥ क्षंतव्यंभवतासर्वमाचार्येणकृपेणच॥ ६॥

त्र्यंकउपरिपतेत्तदापरकीयंत्रयंस्वीयंचत्रयंजितं चतुरंकस्योपरिपतनेसर्वेपिस्वीयाःपरकीयाश्चजिताभवंति तथाचकलिपातेजयोनास्तिद्वापरादिपातेउत्तरोत्तरवृद्ध्याजयोस्ति तेनगांडीवस्थाःशराःसर्वथा नंजयावहाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इ० वि० नै० भा० पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ साध्विति ॥ १ ॥ २ ॥ यस्यदुर्योधनस्य पंचपांडवाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत् अवोचदाचार्यस्यनिंदारूपंतत्तस्यैवतेजःसंजननायैवनतुद्वेषात् ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बलस्यसैन्यस्यव्यसनानिविनाशकानि ॥ १३ ॥ नैवेति अस्माकमिदंन्याय्यंवचनंत्वयानैवंनिद्यं रोषेणदुर्द्यूतादिदर्शनजेनपरीतस्तेनगुरुणाद्रोणेन गुणआर्जुनस्य ॥ १४ ॥ हितंबलवतासहनिर्बलैर्भवद्भिर्विचार्ययोद्धव्यमित्येवंरूपम् ॥१५॥ आचार्यइति रोषादेतद्वचनमाचार्येणोक्तंनतुभेदार्थमितिभावः पाठांतरेअभिषज्यमाणेअभिमृष्यमाणेउपालभ्यमानेइतियाव त् शेषकारितंशेषंकर्तव्यंकारणीयंचनत्सर्वंनकृतंस्यात् प्रस्तुतकार्यनाशोभवेदित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रथमंमुख्यंभेदोनकार्यःक्षंतव्यंचेतियदुक्तंतेनैवाहंवाक्येनप्रसन्नोस्मि ॥ १८ ॥ १९ ॥ धनंचेति धनं

भवतांहिकृतास्त्रत्वंयथादित्येप्रभातथा॥ यथाचंद्रमसोलक्ष्मीःसर्वथानापकृष्यते॥७॥ एवंभवत्सुब्राह्मण्यंब्रह्मास्त्रंचप्रतिष्ठितम्॥ चत्वारएकतोवेदाःक्षात्रमेक त्रदृश्यते॥८॥ नैतत्समस्तमुभयंकस्मिंश्चिदनुशुश्रुम॥ अन्यत्रभारताचार्यात्सपुत्रादितिमेमतिः॥ ९॥ वेदांताश्चपुराणानिइतिहासंपुरातनम्॥ जामदग्न्यमृते राजन्कोद्रोणादधिकोभवेत्॥ १०॥ ब्रह्मास्त्रंचैववेदाश्चनैतदन्यत्रदृश्यते॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांनायंकालोविभेदने॥ ११॥ सर्वेसंहत्ययुध्यामःपाकशासनि मागतम्॥ १२॥ बलस्यव्यसनानीहयान्युक्तानिमनीषिभिः॥ मुख्योभेदोहितेषांतुपापिष्ठोविदुषांमतः॥ १३॥ ॥अश्वत्थामोवाच॥ ॥नैवन्याय्यमिदंवाच्य मस्माकंपुरुषर्षभ॥ किंतुरोषपरीतेनगुरुणाभाषितागुणाः॥ १४॥ शत्रोरपिगुणाग्राह्यादोषावाच्यागुरोरपि॥ सर्वथासर्वयत्नेनपुत्रेशिष्येहितंवदेत्॥ १५॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥आचार्यएषक्षमतांशांतिरत्रविधीयतां॥ अभिद्यमानेतुगुरौतद्वृत्तंरोषकारितम्॥ १६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोदुर्योधनंद्रोणं क्षमयामासभारत॥ सहकर्णेनभीष्मेणकृपेणचमहात्मना॥ १७॥ द्रोणउवाच॥ यदेतत्प्रथमंवाक्यंभीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ तेनैवाहंप्रसन्नोवैनीतिरत्रविधी यताम्॥ १८॥ यथादुर्योधनंपार्थोनोपसर्पतिसंगरे॥ साहसाद्यदिवामोहात्तथानीतिर्विधीयताम्॥ १९॥ वनवासेह्यनिर्वृत्तेदर्शयेन्नधनंजयः॥ धनंचालभ मानोत्रनाद्यतत्क्षंतुमर्हति॥२०॥ यथानायंसमायुंज्याद्धार्तराष्ट्रान्कथंचन॥ नचसेनापराजय्यात्तथानीतिर्विधीयताम्॥२१॥ उक्तंदुर्योधनेनापिपुरस्ताद्वाक्य मीदृशम्॥ तदनुस्मृत्यगांगेययथावद्वक्तुमर्हसि॥ २२॥ इतिविराटपर्वणिगोहरणप० द्रोणवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५१॥ ॥७॥ ॥भीष्मउवाच॥क लाकाष्ठाश्चयुज्यंतेमुहूर्ताश्चदिनानिच॥ अर्धमासाश्चमासाश्चनक्षत्राणिग्रहास्तथा॥ १॥ ऋतवश्चापियुज्यंतेतथासंवत्सराअपि॥ एवंकालविभागेनकालच क्रंप्रवर्तते॥ २॥

लब्ध्वाअस्मानुपेक्ष्यगृहंगमिष्यतिगोधनेअत्यंतंदूरतोन्यैर्नीतेयुध्यतामस्माकंअंतमेवायंकरिष्यतीतिभावः ॥ २० ॥ समायुंज्यात्संप्राप्नुयात् पराजय्यात्पराजयंप्राप्नुयात् ॥ २१ ॥ पुरस्ताद्वाक्यमुक्तंअ ज्ञातवासकालःपूर्णोनवेतिप्रथमंविचार्यमित्येवंरूपम् ॥ २२ ॥ ॥ इतिवि० नै० भारतभा० एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कलाकाष्ठाश्चेति ॥ १ ॥ २ ॥

अत्रचतुर्विंशत्यापक्षैश्चांद्रःसंवत्सरःचतुष्पंचाशदधिकशतत्रयदिनात्मकः षष्ट्यधिकशतत्रयदिनात्मासावनःसएवद्वादशवार्षिकादिप्रतिज्ञासुगवामयनादिसत्रादिषुचउपयुज्यते त्रीणिशतानिपंचषष्टिश्चदि
नानिपंचदशघटिकाएकत्रिंशत्पलानित्रिंशदक्षराणिसौरस्यसंवत्सरस्यमानं तत्रप्रायेणज्योतिर्विदःसौरसंवत्सरानुरोधेनैववर्षप्रवेशादिकंकुर्वंति स्मार्तैवर्धापनादौतुचांद्रेणेतिविशेषेसत्यपियदाएतयोरांतरा
लिकःसावनाब्दोगण्यते तदासौरगतावृद्धिस्तत्रगण्यते एवंगणनायांक्रियमाणायांत्रयोदशस्वब्देषुपंचचांद्रामासाःद्वेदिनेसप्तत्रिंशन्नाड्यःपंचचत्वारिंशत्पलानिपंचदशाक्षराणिच तथाचार्किंचिदधिकानिन
वदिनान्यवधिपूर्तैरधिकानिजातानिज्योतिषांनक्षत्राणांव्यतिक्रमात्सूर्येणचंद्रेणचलंघनात्उपजायतःअधिकौभवतः ॥ ३ ॥ अत्रतुअर्धमासाश्चमासाश्चयुज्यंतइतिग्रहणात्त्रयोदशानांवर्षाणांचांद्रमा

तेषांकालातिरेकेणज्योतिषांचव्यतिक्रमात्॥ पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः॥३॥ एषामभ्यधिकामासाःपंचचद्वादशक्षपाः॥ त्रयोदशानांवर्षाणामिति
मेवर्ततेमतिः॥४॥ सर्वंयथावच्चरितंयद्यदेभिःप्रतिश्रुतम्॥ एवमेतद्ध्रुवंज्ञात्वाततोबीभत्सुरागतः॥५॥ सर्वेचैवमहात्मानःसर्वेधर्मार्थकोविदाः॥ येषांयुधिष्ठि
रोराजाकस्माद्धर्मेऽपराध्नुयुः॥६॥ अलुब्धाश्चैवकौंतेयाःकृतवंतश्चदुष्करम्॥ नचापिकेवलंराज्यमिच्छेयुस्तेऽनुपायतः॥७॥ तदैवतेहिविक्रांतुमीषुःकौरवनं
दनाः॥ धर्मपाशनिबद्धास्तुनचेलुःक्षत्रियव्रतात्॥८॥ यच्चानृतइतिख्यायाद्यःसगच्छेत्पराभवम्॥ वृणुयुर्मरणंपार्थानानृतत्वंकथंचन॥९॥ प्राप्तकालेतुप्रा
प्तव्यंनोत्सृजेयुर्नरर्षभाः॥ अपिवज्रभृतागुप्तंतथावीर्याहिपांडवाः॥१०॥ प्रतियुद्धेमसमरेसर्वशस्त्रभृतांवरम्॥ तस्माद्यदत्रकल्याणंलोकेसद्भिरनुतिष्ठतम्॥
तत्संविधीयतांशीघ्रंमावोह्यर्थोऽभ्यगात्परम्॥११॥ नहिपश्यामिसंग्रामेकदाचिदपिकौरव॥ एकांतसिद्धिंराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः॥१२॥ संप्रवृत्तेतुसंग्रामे
भावाभावौजयाजयौ॥ अवश्यमेकंस्पृशतोदृष्टमेतदसंशयम्॥१३॥ तस्माद्युद्धोचितंकर्मकर्मवाधर्मसंहितम्॥ क्रियतामाशुराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः॥१४॥
दुर्योधनउवाच॥ ॥नाहंराज्यंप्रदास्यामिपांडवानांपितामह॥ युद्धोपचारिकंयत्तुतच्छीघ्रंप्रविधीयताम्॥१५॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥अत्रयामामिकाबुद्धिः
श्रूयतांयदिरोचते॥ सर्वथाहिमयाश्रेयोवक्तव्यंकुरुनंदन॥१६॥

साःषट्पंचाशदधिकंशतंभवंतीतितएवगृहीताइतिज्ञेयं तथाचविजयदशम्यांद्यूतेपांडवपराजयः लोकेतस्यैवप्रायेणद्यूतकालत्वात्ग्रीष्मेचगोग्रहार्थंप्रवृत्ताइत्युक्तं तेनविजयदशम्यामागामिन्यांत्रयोदशा
ब्दपूरणंभविष्यतीतिदुर्योधनप्रत्याशा पांडवास्तुचांद्राब्दमानेनत्रयोदशवत्सरानतिवाह्यकृतकृत्याअभूवन् तत्रविजयदशमीतःपूर्वंपंचमासाःद्वादशदिनानिप्रकटीभवितव्यंतत्रदर्शांतमासेचैत्रकृष्णसप्तम्यामा
विर्भूताः प्रतिज्ञांनिस्तीर्यैवकानिचिदधिकान्यपिदिनानिअतिवाह्यआविर्भूताइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यच्चयदिचपांडवमनृतोयमर्जुनइतिख्यायात्कथयेत् सपराभवंगच्छेत् ॥ ९ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मसंहितंकर्मअयुद्धेनएतैःसहऐक्यंगत्वाराज्यप्रदानम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनंतरंअविलंबितम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति॰वि॰नै॰भारतभा॰द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥५३॥ ॥ तथेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥ मेममकर्णौसंस्पृश्यअति

क्षिप्रंबलचतुर्भागंगृह्यगच्छपुरंप्रति ॥ ततोपरश्चतुर्भागोगाःसमादायगच्छतु ॥ १७ ॥ वयंचार्धेनसैन्यस्यप्रतियोत्स्यामपांडवम् ॥ अहंद्रोणश्चकर्णश्चअश्व त्थामाकृपस्तथा ॥ प्रतियोत्स्यामबीभत्सुमागतंकृतनिश्चयम् ॥ १८ ॥ मत्स्यंवापुनरायातमागतंवाशतक्रतुम् ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम् ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तद्वाक्यंरुरुचेतेषांभीष्मेणोक्तंमहात्मना ॥ तथाहिकृतवान्राजाकौरवाणामनंतरम् ॥ २० ॥ भीष्मःप्रस्थाप्यराजानंगोधनंतदनंतर म् ॥ सेनामुख्यान्व्यवस्थाप्यव्यूहितुंसंप्रचक्रमे ॥ २१ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ आचार्यमध्येतिष्ठत्वमश्वत्थामातुसव्यतः ॥ कृपःशारद्वतोधीमान्पार्श्वंरक्षतुदक्षिण म् ॥ २२ ॥ अग्रतःसूतपुत्रस्तुकर्णस्तिष्ठतुदंशितः ॥ अहंसर्वस्यसैन्यस्यपश्चात्स्थास्यामिपालयन् ॥ २३ ॥ ॥ इतिविराटप॰गो॰प॰भीष्मसैन्यव्यूहेद्विपंचाशत्त मोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथाव्यूढेष्वनीकेषुकौरवेयेषुभारत ॥ उपायादर्जुनस्तूर्णंरथघोषेणनादयन् ॥ १ ॥ ददृशुस्तेध्वजाग्रंवै शुश्रुवुश्चमहास्वनम् ॥ दोधूयमानस्यभृशंगांडीवस्यचनिःस्वनम् ॥ २ ॥ ततस्तुसर्वमालोक्यद्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ महारथमनुप्राप्तंदृष्ट्वागांडीवधन्विनम् ॥ ३ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ एतद्ध्वजाग्रंपार्थस्यदूरतःसंप्रकाशते ॥ एषघोषःसरथजोरोरवीतिचवानरः ॥ ४ ॥ एषतिष्ठन्रथश्रेष्ठेरथेचरथिनांवरः ॥ उत्कर्षतिधनुःश्रेष्ठंगांडी वमशनिस्वनम् ॥ ५ ॥ इमौचबाणौसहितौपादयोर्मेव्यवस्थितौ ॥ अपरौचाप्यतिक्रांतौकर्णौसंस्पृश्यमेशरौ ॥ ६ ॥ निरुष्यहिवनेवासंकृत्वाकर्मातिमानुषम् ॥ अभि वादयतेपार्थःश्रोत्रेचपरिपृच्छति ॥ ७ ॥ चिरदृष्टोऽयमस्माभिःप्रज्ञावान्बांधवप्रियः ॥ अतीवज्वलितोलक्ष्म्यापांडुपुत्रोधनंजयः ॥ ८ ॥ रथीशरीचारुतलीनिषंगी शंखीपताकीकवचीकिरीटी ॥ खड्गीचधन्वीचविभातिपार्थःशिखीवृतःस्रुग्भिरिवाज्यसिक्तः ॥ ९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ इषुपातेचसेनायाहयान्संयच्छसार थे ॥ यावत्समीक्षेसैन्येऽस्मिन्क्वासौकुरुकुलाधमः ॥ १० ॥ सर्वानेताननादृत्यदृष्ट्वातमतिमानिनं ॥ तस्यमूर्ध्निपतिष्यामिततएतेपराजिताः ॥ ११ ॥ एषव्यवस्थितो द्रोणोद्रौणिश्चतदनंतरं ॥ भीष्मःकृपश्चकर्णश्चमहेष्वासाःसमागताः ॥ १२ ॥ राजानंनात्रपश्यामिगाःसमादायगच्छति ॥ दक्षिणंमार्गमास्थायशंकेजीवपरा यणः ॥ १३ ॥ उत्सृजैतद्रथानीकंगच्छयत्रसुयोधनः ॥ तत्रैवयोत्स्येवैराटेनास्तियुद्धंनिरामिषम् ॥ तंजित्वाविनिवर्तिष्येगाःसमादायवैपुनः ॥ १४ ॥

क्रांतौ ॥६॥७॥८॥ चारुतलं हस्तावापश्चारुतलंतद्वान्चारुतली स्रुग्भिःजुहूप्रभृतिभिः ॥९॥ इषुपातेइषुपातप्रमितेदेशे असौदुर्योधनः ॥१०॥११॥ महेष्वासाःमहनीयधनुषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ रथवंशंरथसमूहम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आवृतांभूमिंनापश्यन्निति नअपितुशरैरावृतामेवापश्यन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ रेभमाणाःहंबारवंकुर्वाणाः ॥ २५ ॥ ॥ इ० वि० नै० भा० भा० त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥७॥ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतेनपथा कांचनमयारश्मयोरज्जवस्ताएवयोक्त्राणिबंधनानियेषांतान् ॥ कुरुसिंहस्यदुर्योधनस्यद्वं

वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तःसवैराटिर्हयान्संयम्ययत्नतः॥नियम्यचततोरश्मीन्यत्रतेकुरुपुंगवाः॥ अचोदयत्ततोवाहान्यत्रदुर्योधनोगतः ॥ १५ ॥ उत्सृज्यरथवंशंतुप्रयातेश्वेतवाहने॥ अभिप्रायंविदित्वाचकृपोवचनमब्रवीत् ॥ १६॥ नैषोंतरेणराजानंबीभत्सुःस्थातुमिच्छति ॥ तस्यपार्ष्णिंग्रहीष्यामोजवेनाभिप्रयास्यतः॥ १७॥ नह्येनमतिसंक्रुद्धमेकोयुध्येतसंयुगे॥ अन्योदेवात्सहस्राक्षात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात्॥आचार्याच्चसपुत्राद्वाभारद्वाजान्महारथात्॥ १८॥ किंनोगावःकरिष्यंतिधनंवाविपुलंतथा ॥ दुर्योधनःपार्थजलेपुरानौरिवमज्जति ॥ १९॥ तथैवगत्वाबीभत्सुर्नामविश्राव्यचात्मनः॥ शलभैरिवतांसेनांशरैःशीघ्रमवाकिरत्॥ २० ॥ कीर्यमाणाःशरौघैस्तुयोधास्तेपार्थचोदितैः॥ नापश्यन्नावृतांभूमिंनांतरिक्षंचपत्रिभिः ॥ २१ ॥ तेषामापततांयुद्धेनापयानेऽभवन्मतिः॥शीघ्रत्वमेवपार्थस्यपूजयंतिस्मचेतसा॥ २२॥ ततःशंखंप्रदध्मौसद्विषतांलोमहर्षणम् ॥ विस्फार्यचधनुःश्रेष्ठंध्वजेभूतान्यचोदयत्॥ २३॥ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत॥२४॥अमानुषाणांभूतानांतेषांचध्वजवासिनाम्॥ ऊर्ध्वपुच्छान्विधुन्वानारेभमाणाःसमंततः॥गावःप्रतिन्यवर्तंतदिशमास्थायदक्षिणाम्॥२५॥ ॥इ०म०भा०वि०प०गो०प०उ०गोनिवर्तनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५३॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सशत्रुसेनांतरसाप्रणुद्यगास्ताविजित्याथधनुर्धराग्र्यः॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातोभूयोरणंसोभिचिकीर्षमाणः॥ १॥ गोषुप्रयातासुजवेनमत्स्यान्किरीटिनंकृतकार्यंचमत्वा ॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातंकुरुप्रवीराःसहसाभिपेतुः॥ २ ॥ तेषामनीकानिबहूनिगाढंव्यूढानिदृष्ट्वाबहुलध्वजानि ॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावैराटिमामंत्र्यततोभ्युवाच॥ ३॥ एतेनतूर्णंप्रतिपादयेमान्श्वेतान्हयान्कांचनरश्मियोक्त्रान्॥ जवेनसर्वेणकुरुप्रयत्नमासादयेऽहंकुरुसिंहवृंदम्॥४॥ गजोगजेनेवमयादुरात्मायोद्धुंसमाकांक्षतिसूतपुत्रः॥तमेवमांप्रापयराजपुत्रदुर्योधनापाश्रयजातदर्पम्॥५॥सतैर्हयैर्वातजवैर्बृहद्भिःपुत्रोविराटस्यसुवर्णकक्षैः॥ व्यध्वंसयत्तद्रथिनामनीकंततोवहत्पांडवमाजिमध्ये॥६॥

दंमुख्यं वृहिवृद्धौअस्मात्कप्रत्ययेहस्यदः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुवर्णकक्षैःस्वर्णमयौकक्षौपल्याणस्यपश्चादंचलपल्लवौयेषांतैः कक्षःस्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवेइतिमेदिनी ॥ ६ ॥

अभीप्समानाः कर्णजीवंतमिच्छंतः ॥ ७ ॥ व्रातंसमूहम् ॥ ८ ॥ विपाठःस्थूलदंडोबाणः ॥ ९ ॥ विकृष्यविलिख्यछित्वेत्यर्थः अस्यतंप्रसिद्धंध्वजंचमथ्यउन्मथ्यापातयत् अपयात्अपायात् ॥ १० ॥ गणस्यबाधितारंतेजोहरं शत्रुंतपनामा ॥ ११ ॥ १२ ॥ नगोवृक्षः नगायात्पर्वतायात् ॥ शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गतासवःउर्व्यामितिच्छेदः संधिरार्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ आतपांतेघर्म

तंचित्रसेनोविशिखैर्विपाठैःसंग्रामजिच्छत्रुसहोजयश्च ॥ प्रत्युद्ययुर्भारतमापतंतंमहारथाःकर्णमभीप्समानाः ॥ ७ ॥ ततःसतेषांपुरुषप्रवीरःशरासनार्चिःशरवेगतापः ॥ व्रातंरथानामदहत्समन्युर्वनंयथाग्निःकुरुपुंगवानाम् ॥ ८ ॥ तस्मिंस्तुयुद्धेतुमुलेप्रवृत्तेपार्थंविकर्णोतिरथंरथेन ॥ विपाठवर्षेणकुरुप्रवीरोभीमेनभीमानुजमाससाद ॥ ९ ॥ ततोविकर्णस्यधनुर्विकृष्यजांबूनदाग्र्योपचितंदृढज्यम् ॥ अपातयत्तंध्वजमस्यमथ्यच्छिन्नध्वजःसोप्यपयाज्जवेन ॥ १० ॥ तंशात्रवाणांगणबाधितारंकर्माणिकुर्वंतममानुषाणि ॥ शत्रुंतपःपार्थममृष्यमाणःसमार्दयच्छरवर्षेणपार्थम् ॥ ११ ॥ सतेनराज्ञातिरथेनविद्धोविगाहमानोध्वजिनींकुरूणाम् ॥ शत्रुंतपंपंचभिराशुविध्वाततोस्यसूतंदशभिर्जघान ॥ १२ ॥ ततःसविद्धोभरतर्षभेणबाणेनगात्रावरणातिगेन ॥ गतासुराजौनिपपातभूमौनगोनगाग्रादिववातरुग्णः ॥ १३ ॥ नरर्षभास्तेनरर्षभेणवीरारणेवीरतरेणभग्नाः ॥ चकंपिरेवातवशेनकालेप्रकंपितानीवमहावनानि ॥ १४ ॥ हतास्तुपार्थेननरप्रवीरागतासवोर्व्यांसुषुपुःसुवेषाः ॥ वसुप्रदावासवतुल्यवीर्याःपराजितावासवजेनसंख्ये ॥ १५ ॥ सुवर्णकार्ष्णायसवर्मनद्धानागायथाहैमवताःप्रवृद्धाः ॥ तथासशत्रून्समरेविनिघ्नन्गांडीवधन्वापुरुषप्रवीरः ॥ १६ ॥ चचारसंख्येविदिशोदिशश्चदहन्निवाग्निर्वनमातपांते ॥ प्रकीर्णपर्णानियथावसंतेविशातयित्वापवनोंबुदांश्च ॥ १७ ॥ तथासपत्नान्विकिरन्किरीटीचचारसंख्येतिरथोरथेन ॥ शोणाश्ववाहस्यहयान्निहत्यवैकर्तनभ्रातुरदीनसत्त्वः ॥ एकेनसंग्रामजितःशरेणशिरोजहाराथकिरीटमाली ॥ १८ ॥ तस्मिन्हतेभ्रातरिसूतपुत्रोवैकर्तनोवीर्यमथाददानः ॥ प्रगृह्यदंताविवनागराजोमहर्षभंव्याघ्रइवाभ्यधावत् ॥ १९ ॥ सपांडवंद्वादशभिःपृषत्कैर्वैकर्तनःशीघ्रमथोजघान ॥ विव्याधगात्रेषुहयांश्चसर्वान्विराटपुत्रंचकरेनिजघ्ने ॥ २० ॥

स्वरूपेनिदाघे अंतःस्वरूपेनाशेनाइतिमेदिनी ॥ १७ ॥ शोणाश्वाःवाहेवाहकेरथेयस्यतस्य ॥ १८ ॥ आददानआदातुमिच्छन् ॥ प्रगृह्यआग्रहेण दंताविवपर्वतशिखरतुल्यौअर्जुनोत्तरौप्रतिअभ्यधावत् दंतःसानुनिकथ्यतइतिविश्वः दंतोद्रिकटकेकुंजेइतिमेदिनी ॥ १९ ॥ २० ॥

वेगंप्रगृह्यस्वीकृत्य ॥ २१ ॥ निशम्ययुद्धादुपरम्यदिदृक्षमाणास्तस्थुः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कर्णस्यांतर्धानानंतरमितरेपिशरैरंतर्हिताःकृताः ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रक्ष्वेडितोमुक्तोज्यातलयोर्निःस्वनोयेनतंपूजय
तां तलतालशब्दःतलेनचपेटयातालःकरास्फालनंतज्जःशब्दोभूत् तलश्चपेटेतालद्वौ तालःकरास्फालेइतिचमेदिनी ॥ २६ ॥ उद्धूतमुपरिकृतंलांगूलमेवमहतीपताकाध्वजांचलोयस्मिस्तस्यध्वजस्यउत्त

तमापतंतंसहसाकिरीटीवैकर्तनंवैतरसाभिपत्य॥ प्रगृह्यवेगंन्यपतज्जवेननागंगरुत्मानिवचित्रपक्षः ॥ २१ ॥ तावुत्तमौसर्वधनुर्धराणांमहाबलौसर्वसपत्न
साहौ॥ कर्णस्यपार्थस्यनिशम्ययुद्धंदिदृक्षमाणाःकुरवोभितस्थुः॥ २२॥ सपांडवस्तूर्णमुदीर्णकोपःकृतागसंकर्णमुदीक्ष्यहर्षात् ॥ क्षणेनसाश्वंसरथंससारथि
मंतर्दधेघोरशरौघवृष्ट्या॥ २३॥ ततःसुविद्धाःसरथाःसनागायोधाविनेदुर्भरतर्षभाणाम्॥ अंतर्हिताभीष्ममुखाःसहाश्वाःकिरीटिनाकीर्णरथाःपृषत्कैः॥२४॥
सचापितानर्जुनबाहुमुक्ताञ्छरान्शरौघैःप्रतिहत्यवीरः ॥ तस्थौमहात्मासधनुःसबाणःसविस्फुलिंगोग्निरिवाशुकर्णः॥ २५॥ ततस्त्वभूद्वैतलतालशब्दःसशं
खभेरीपणवप्रणादः॥ प्रक्ष्वेडितज्यातलनिःस्वनंतंवैकर्तनंपूजयतांकुरूणाम् ॥ २६॥ उद्धूतलांगूलमहापताकध्वजोत्तमांसाकुलभीषणांतम् ॥ गांडीवनिर्ह्रा
दकृतप्रणादंकिरीटिनंप्रेक्ष्यननादकर्णः॥ २७॥ सचापिवैकर्तनमर्दयित्वासाश्वंससूतंसरथंपृषत्कैः॥ तमाववर्षप्रसभंकिरीटीपितामहंद्रोणकृपौचदृष्ट्वा॥ २८॥
सचापिपार्थंबहुभिःपृषत्कैर्वैकर्तनोमेघइवाभ्यवर्षत्॥ तथैवकर्णंचकिरीटमालीसंछादयामासशितैःपृषत्कैः ॥ २९॥ तयोःसुतीक्ष्णान्सृजतोःशरौघान्महाश
रौघास्त्रविवर्धनेरणे॥ रथेविलग्नाविवचंद्रसूर्यौघनांतरेणानुददर्शलोकः ॥ ३० ॥ अथाशुकारीचतुरोहयांश्चविव्याधकर्णोनिशितैःकिरीटिनः॥ त्रिभिश्चयंता
रमम्रृष्यमाणोविव्याधतूर्णंत्रिभिरस्यकेतुम्॥ ३१॥ ततोभिविद्धःसमरावमर्दीप्रबोधितःसिंहइवप्रसुप्तः॥ गांडीवधन्वाऋषभःकुरूणामजिह्मगैःकर्णमियाय
जिष्णुः॥ ३२॥ शरास्त्रवृष्ट्यानिहतोमहात्माप्रादुश्चकारातिमनुष्यकर्म॥ प्राच्छादयत्कर्णरथंपृषत्कैर्लोकानिमान्सूर्यइवांशुजालैः॥ ३३॥ सहस्तिनेवाभिहतो
गजेंद्रःप्रगृह्यभल्लान्निशितान्निषंगात्॥ आकर्णपूर्णंचधनुर्विकृष्यविव्याधगात्रेष्वथसूतपुत्रम् ॥ ३४ ॥ अथास्यबाहूरुशिरोललाटंग्रीवांवरांगानिपरावम
र्दी॥ शितैश्चबाणैर्युधिनिर्बिभेदगांडीवमुक्तैरशनिप्रकाशैः॥ ३५॥

मौअंसौउपरिस्थतिर्यक्फलकाग्रभागौतत्रआकुलाव्यग्राःयेभीषणाःभूतादयःतेअंतेसमीपेयस्यतं गांडीवनिर्ह्रादेनसहकृतःप्रणादोयेनतंगांडीवनिर्ह्रादकृतप्रणादंकिरीटिनम् ध्वजोपरिस्थभूतनादैःसंवर्धि
तनादमित्यर्थः ॥ २७ ॥ द्रोणकृपौचदृष्ट्वाववर्षेतिअनुकृष्यते ॥ २८ ॥ २९ ॥ महद्भिःशरौघैरस्त्रौघैश्चविवर्धनंछेदनंयत्रतस्मिन्रणेविलग्नौसंनिहितौचंद्रसूर्यौघनमध्यादिवतौबाणसंघमध्याल्लोकोऽनु
ददर्श ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भारतभा० चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आर्छंतआगताः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रत्यायात् प्रातिकूल्येनाभिमुखोगादित्यर्थः ॥ ३ ॥ दिशोदशप्रच्छादितवान् ॥ ४ ॥ अनिविद्धंनितरामविद्धं अंतरंअवकाशः ॥ ५ ॥ उत्तरस्यहयानांशिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादितिसंबंधः द्रुतंवेगंअपूजयन्अरयइत्यपकृष्यते ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैलंप्रतिशैलसमीपेवलाभ्राणिबलवंतिअचंचलानिअभ्राणिसूर्यरश्मिव्याप्तानियथातथातान्यनीकानिशरव्याप्तान्यर्जुनसमीपेरेजुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ शुभैःपुष्पैः फलसूचकत्वात्तेषांशुभत्वम् ॥ ९ ॥ स्रजःपुष्पंहिरण्मयंस्वर्णचंपकजंशुष्यत्शरैः

सपार्थमुक्तैरिषुभिःप्रणुन्नोगजोगजेनेवजितस्तरस्वी ॥ विहायसंग्राममशिरःप्रयातोवैकर्तनःपांडवबाणतप्तः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिवि० गो० प० उत्तरगोग्रहेकर्णापयानेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अपयातेतुराधेयेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ अनीकेनयथास्वेनशनैरार्छंतपांडवम् ॥ १ ॥ बहुधातस्यसैन्यस्यव्यूढस्यापततःशरैः ॥ अधारयतवेगंसवेलेवतुमहोदधेः ॥ २ ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ दिव्यमस्त्रंप्रकुर्वाणःप्रत्यायाद्रथसत्तमः ॥ ३ ॥ यथारश्मिभिरादित्यःप्रच्छादयतिमेदिनीम् ॥ तथागांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोदिशोदश ॥ ४ ॥ नरथानांनचाश्वानांनगजानांनवर्मणाम् ॥ अनिविद्धंशितैर्बाणैरासीत्द्व्यंगुलमंतरम् ॥ ५ ॥ दिव्ययोगाच्चपार्थस्यहयानामुत्तरस्यच ॥ शिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादस्त्राणांचपरिक्रमात् ॥ वीर्यवत्त्वंद्रुतंचाग्र्यंदृष्ट्वाजिष्णोरपूजयन् ॥ ६ ॥ कालाग्निमिवबीभत्सुंनिर्दहंतमिवप्रजाः ॥ नारयःप्रेक्षितुंशेकुर्ज्वलंतमिवपावकम् ॥ ७ ॥ तानिग्रस्तान्यनीकानिरेजुरर्जुनमार्गणैः ॥ शैलंप्रतिबलाभ्राणिव्याप्तानीवार्करश्मिभिः ॥ ८ ॥ अशोकानांवनानीवच्छन्नानिबहुशःशुभैः ॥ रेजुःपार्थशरैस्तत्रतदासैन्यानिभारत ॥ ९ ॥ स्रजोर्जुनशरैःशीर्णशुष्यत्पुष्पंहिरण्मयम् ॥ छत्राणिचपताकाश्चखेदधारसदागतिः ॥ १० ॥ स्वबलत्रासनात्त्रस्ताःपरिपेतुर्दिशोदश ॥ रथांगदेशानादायपार्थच्छिन्नयुगाहयाः ॥ ११ ॥ कर्णकक्षविषाणेषुअंतरोष्ठेषुचैवह ॥ मर्मस्वंगेषुचाहत्यपातयत्समरेगजान् ॥ १२ ॥ कौरवाग्रगजानांतुशरीरैर्गतचेतसाम् ॥ क्षणेनसंवृताभूमिर्मेघैरिवनभस्तलम् ॥ १३ ॥ युगांतसमयेसर्वंयथास्थावरजंगमम् ॥ कालक्षयमशेषेणदहत्यग्रशिखःशिखी ॥ तद्वत्पार्थोमहाराजददाहसमरेरिपून् ॥ १४ ॥ ततःसर्वास्त्रतेजोभिर्धनुषोनिःस्वनेनच ॥ शब्देनामानुषाणांचभूतानांध्वजवासिनाम् ॥ भैरवंशब्दमत्यर्थंवानरस्यचकुर्वतः ॥ १५ ॥ दैवारिपाच्चबीभत्सुस्तस्मिन्दौर्योधनेबले ॥ भयमुत्पादयामासबलवानरिमर्दनः ॥ १६ ॥

शीर्णंचतद्वच्छत्रादीनिच सदागतिःवायुःखेदधार बाणजालांतर्हितत्वात्तेषामधःपतनंनाभूदित्यर्थः ॥ १० ॥ रथांगदेशान्युगस्यैकदेशान्आदायहयाःपरिपेतुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ गजान्कर्णादिप्रदेशेषुआहत्यविध्वापातयत्पातयतिस्म ॥ १२ ॥ अग्रजानांसेनाग्रगामिनांगजानां गतचेतसांमृतानाम् ॥ १३ ॥ कालक्षयंकालस्यऐश्वर्यंजगदित्यर्थः अग्रशिखःअग्रवत्तीक्ष्णाःशिखायस्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ दैवारिपात्देवारीनसुरान्पातीतिदेवारिपःसमुद्रः तत्रजातोदैवारिपःशंखस्तस्मात् ॥ चात्भैरवंशब्दंकुर्वतइत्यनुकृष्यते ॥ १६ ॥

अमित्राणांवैरिणांरथशक्तिशरीरसामर्थ्यं रथःस्यंदनदेहयोरितिकोशः प्रागेवसहसादर्शनमात्रादेवनिपतत्न्यपातयत् शक्तिरितिपाठेन्यपतत् अडभावादिरार्षः सोर्जुनःअपयात् पयगतौ गत्यभावादित्यर्थः
साहसाच्चअशक्तवधरूपात् पश्चात्तानूयुद्धार्थंउपेयिवान् ॥ १७ ॥ खगैःपक्षिभिरिव खगैर्बाणैः ॥ १८ ॥ अत्रमध्ये अत्रंअमत्रं अत्राण्यस्मैःपङ्क्तिःसंभरंतीत्यादाविवात्रापिमध्यमवर्णलोपश्छांदसः यदाह
शौनकोबृहद्देवतायां वर्णस्यवर्णयोर्लोपोबहूनांव्यंजनस्यवा अत्राणीतिकपिर्नाभादनोयामीत्यघासुचेति अत्राण्यस्मैपङ्क्तिः अमत्राणीत्यपेक्षितेवर्णस्यलोपः प्रियातष्टानिमेकपिः वृषाकपिरित्यपेक्षितेवृषा
इत्येतयोर्वर्णयोर्लोपः अयंनाभावदति नाभानेदिष्ठइत्यपेक्षितेवर्णत्रयलोपः दनोविशइंद्र दनोदानमनसइत्यपेक्षितेबहूनांवर्णानांलोपः दनोदानमनसइतियास्कःतत्त्वायामियाचामीत्यपेक्षिते अघासुहन्यं
तेगावः मघास्वित्यपेक्षितेव्यंजनलोपः यथापात्रेप्रविष्टाःसूर्यरश्मयोऽवकाशाभावात्संकुचंतितद्वद्गगनेऽर्जुनबाणानमांतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ सकृदेवतत्क्षणमेवआनतमुपगतंरथमर्जुनरथंपरेरिपवःअभ्यसितुंप

रथशक्तिममित्राणांप्रागेवनिपतद्भुवि ॥ सोपयात्सहसापश्चात्साहसाच्चाभ्युपेयिवान् ॥ १७॥ शरव्रातैःसुतीक्ष्णाग्रैःसमादिष्टैःखगैरिव ॥ अर्जुनस्तुखमावव्रे
लोहितप्राशनैःखगैः ॥ १८ ॥ अत्रमध्येयथार्कस्यरश्मयस्तिग्मतेजसः ॥ दिशासुचतथाराजन्नसंख्याताःशरास्तदा ॥ १९ ॥ सकृदेवानतंशेकूरथमभ्यसितुंप
रे ॥ अलभ्यःपुनरश्वैस्तुरथात्सोऽतिप्रपादयेत् ॥ २० ॥ तेशराद्विट्शरीरेषुयथैवनससज्जिरे ॥ द्विडनीकेषुबीभत्सोर्नससज्जेरथस्तदा ॥ २१ ॥ सतद्विक्षोभयामास
त्वरातिबलमंजसा ॥ अनंतभोगोभुजगःक्रीडन्निवमहार्णवे ॥ २२ ॥ अस्यतोनित्यमत्यर्थंसर्वमेवातिगस्तथा ॥ अश्रुतःश्रूयतेभूतैर्धनुर्घोषःकिरीटिनः ॥ २३ ॥
संततास्तत्रमातंगाबाणैरल्पांतरांतरे ॥ संवृतास्तेनदृश्यंतेमेघाइवगभस्तिभिः ॥ २४ ॥ दिशोनुभ्रमतःसर्वाःसव्यदक्षिणमस्यतः ॥ सततंदृश्यतेयुद्धेसायकासन
मंडलम् ॥ २५ ॥ पतंत्यरूपेषुयथाचक्षूंषिनकदाचन ॥ नालक्ष्येषुशराःपेतुस्तथागांडीवधन्वनः ॥ २६ ॥ मार्गोगजसहस्रस्ययुगपद्गच्छतोवने ॥ यथाभवेत्तथा
जज्ञेरथमार्गःकिरीटिनः ॥ २७ ॥ नूनंपार्थजयैषित्वाच्छक्रःसर्वामरैःसह ॥ हंत्यस्मानित्यमन्यंतपार्थेननिहताःपरे ॥ २८ ॥ घ्नंतमत्यर्थमहितान्विजयंतत्रमेनिरे ॥
कालमर्जुनरूपेणसंहरंतमिवप्रजाः ॥ २९ ॥ कुरुसेनाशरीराणिपार्थेनैवाहतान्यपि ॥ सेदुःपार्थहतानीवपार्थकर्मानुशासनात् ॥ ३० ॥

रिचेतुंशेकुःतुशब्दोहेत्वर्थेऽतःसपुनःक्षणांतरेअलभ्यःपरैर्ज्ञातुमशक्यः तत्रहेतुमाह अश्वैरिति सःअश्वैःसहपरान्रथात्अतिप्रपादयेत्इमंलोकमतिहापयित्वामुंलोकंनयेत् दृष्टमात्रोर्जुनःशरैःपरान्परलोकं
प्रापयतीत्यर्थः ॥ २० ॥ नससज्जिरेनशक्ताःकिंतुभित्वापरतएवगताः एवंरथोपिद्विषांअनीकेष्वित्यर्थः शराणांरथस्यचगतिर्नकुंठिताभवतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ अनंतभोगःबहुफणःशेषइत्यर्थः ॥ २२ ॥ सर्व
मेवानिगःसर्वाधिकः सर्वशब्दाभिभावीत्यर्थः ॥ २३ ॥ तत्ररणभूमौ अल्पांतरांतरेअल्पेअन्यांतरेपदेपदेसंतताइत्यर्थः तेनकारणेनतेगभस्तिभिःसूर्यरश्मिभिःसंवृतामेघाइवदृश्यंते ॥ २४ ॥ सायकासनंध
नुस्तस्यमंडलमतिवेगात्अलातचक्रसदृशमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ मार्गइति गजसहस्रेणवनमिवार्जुनरथेनपरसैन्यमुपमृद्यतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ विजयमर्जुनंकालमिवमेनिरे ॥ २९ ॥ पार्थेनैवह
तानिपार्थहतानीवसेदुर्विशीर्णानिबभूवुरिति रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदभूतोपमेयमित्यर्थः यतोत्रपार्थकर्मैवानुशासनमुपमार्थंकर्तव्यंनान्यकर्मअतःपार्थहतानीवसेदुरित्यर्थः ॥ ३० ॥

ओषधीनांव्रीह्यादीनांशिरांसिकणिशानि अन्वयात् अनुक्रमात् अवनेशुःनष्टानि अर्जुनजात् अर्जुनकृतात् भयात् छेदरूपात् ॥३१॥ अर्जुनविद्विषांस्थाणुभूतानांवनानिआलयानिशरीराणीतियावत् व नंनपुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी ॥ ३२॥३३ ॥३४॥३५॥३६॥ कर्णिनावाणेन कर्णेकर्णदेशे ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अरिष्टंशुभं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मपरिवृतम् ॥४१॥ ४२॥ ४३॥४४॥

ओषधीनांशिरांसीवद्विषच्छीर्षाणिसोन्वयात्॥ अवनेशुःकुरूणांहिवीर्याण्यर्जुनजाद्भयात् ॥ ३१ ॥ अर्जुनानिलभिन्नानिवनान्यर्जुनविद्विषाम्॥ चक्रुर्लोहितधाराभिर्धरणींलोहितांतराम्॥ ३२ ॥ लोहितेनसमायुक्तैःपांसुभिःपवनोद्धतैः॥ बभूवुर्लोहितास्तत्रभृशमादित्यरश्मयः॥ ३३॥ सार्कंखंतत्क्षणेनासीत्संध्यामिवलोहितम्॥अप्यस्तंप्राप्यसूर्योपिनिवर्तेतनपांडवः॥३४॥ तान्सर्वान्समरेशूरःपौरुषेसमवस्थितान्॥दिव्यैरस्त्रैरचिंत्यात्मासर्वानार्च्छद्धनुर्धरान्॥ ३५॥ सतुद्रोणंत्रिसप्तत्याक्षुरप्राणांसमार्पयत् ॥ दुःसहंदशभिर्बाणैर्द्रौणिमष्टाभिरेवच॥ ३६॥ दुःशासनंद्वादशभिःकृपंशारद्वतंत्रिभिः॥ भीष्मंशांतनवंषष्ट्याराजानंचशतेनह॥ कर्णंचकर्णिनाकर्णेविव्याधपरवीरहा॥ ३७॥ तस्मिन्विद्धेमहेष्वासेकर्णेसर्वास्त्रकोविदे॥ हताश्वसूतेविरथेततोनीकमभज्यत ॥ ३८ ॥ तत्रभग्नंबलंदृष्ट्वापार्थमाजिस्थितंपुनः॥ अभिप्रायंसमाज्ञायवैराटिरिदमब्रवीत्॥३९॥ आस्थायरुचिरंजिष्णोरथंसारथिनामया॥कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्याम्यहंत्वया॥ ४० ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥लोहिताश्वमरिष्टंयंवैयाघ्रमनुपश्यसि॥ नीलांपताकामाश्रित्यरथेतिष्ठंतमुत्तर॥ ४१ ॥ कृपस्यैतदनीकाग्र्यंप्रापयस्वैतदेवमाम्॥ एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंदृढधन्विनः॥ ४२॥ ध्वजेकमंडलुर्यस्यशातकौंभमयःशुभः॥ आचार्यएषहिद्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥४३॥ सदाममैषमान्यस्तुसर्वशस्त्रभृतामपि॥सुप्रसन्नंमहावीरंकुरुष्वैनंप्रदक्षिणम्॥ ४४ ॥ अत्रैवावावरोहैनमेषधर्मःसनातनः॥ यदिमेप्रथमंद्रोणःशरीरेप्रहरिष्यति॥ ततोस्यप्रहरिष्यामिनास्यकोपोभवेदिति॥ ४५॥ अस्याविदूरेहिधनुर्ध्वजाग्रेयस्यदृश्यते॥ आचार्यस्यैषपुत्रोवैअश्वत्थामामहारथः॥४६॥ सदाममैषमान्यस्तुसर्वशस्त्रभृतामपि॥ एतस्यत्वंरथंप्राप्यनिवर्तेथाःपुनःपुनः॥ ४७॥ यएषतुरथानीकेसुवर्णकवचावृतः॥ सेनाग्र्येणतृतीयेनव्यावहार्येणतिष्ठति ॥ ४८॥ यस्यनागोध्वजाग्रेसौहेमकेतनसंवृतः॥ धृतराष्ट्रात्मजःश्रीमानेषराजासुयोधनः॥४९॥ एतस्याभिमुखंवीररथंपररथारुजम्॥ प्रापयस्वैषराजाहिप्रमाथीयुद्धदुर्मदः॥५०॥ एषद्रोणस्यशिष्याणांशीघ्रास्त्रेप्रथमोमतः॥ एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंविपुलंरणे॥ ५१ ॥

अत्रैवसमयेएनंअव मानय अवरोहचअध्यारूढोभव युद्धायसज्जोभव एनंअनुलक्षीकृत्येत्यर्थः एतदेवद्वयंप्रकटयति यदिमेइति प्रथमंअप्रहारान्माननंपश्चात्प्रहारेणाधिरोहणंचेत्यर्थः॥४५॥४६॥४७॥ व्यावहार्येणव्यवहारयोग्येन अश्रांतेनेत्यर्थः॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

नागकक्षाहस्त्यंकितपताकांचलः हस्तिशृंखलेत्यन्ये ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नीलानुसारेणनीलपताकावता ताराःसुवर्णमंडलानि हस्तावापोहस्तत्राणंतद्वान् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सूर्योवासूर्यइव ॥५६॥५७॥५८॥
॥ ५९ ॥ ६० ॥ ॥ इ० वि० नै० भा० भा० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥छ॥ ॥ तानीति घर्मांतेप्रावृट्काले ॥ १ ॥ २ ॥ समारुह्य विमानमितिशेषः सुदर्शनंशत्रुसमागमंउपायात् सुदर्शनो

नागकक्षातुरुचिराध्वजाग्रेयस्यतिष्ठति ॥ एषवैकर्तनःकर्णोविदितःपूर्वमेवते ॥ ५२ ॥ एतस्यरथमास्थायराधेयस्यदुरात्मनः ॥ यत्तोभवेथाःसंग्रामेस्पर्धतेहि सदामया ॥ ५३ ॥ यस्तुनीलानुसारेणपंचतारेणकेतुना ॥ हस्तावापीबृहद्धन्वारथेतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ ५४ ॥ यस्यतारार्कचित्रोसौध्वजोरथवरेस्थितः ॥ यस्यैतत्पांडुरंछत्रंविमलंमूर्ध्नितिष्ठति ॥ ५५ ॥ महतोरथवंशस्यनानाध्वजपताकिनः ॥ बलाहकाग्रेसूर्योवायएषप्रमुखेस्थितः ॥ ५६ ॥ हैमंचंद्रार्कसंकाशंकवचंयस्य दृश्यते ॥ जातरूपशिरस्त्राणंमनस्तापयतीवमे ॥ ५७ ॥ एषशांतनवोभीष्मःसर्वेषांनःपितामहः ॥ राजश्रियाभिवृद्धश्चसुयोधनवशानुगः ॥ ५८ ॥ पश्चादेषप्रयातव्योनमेविघ्नकरोभवेत् ॥ एतेनयुध्यमानस्ययत्तःसंयच्छमेहयान् ॥ ५९ ॥ ततोभ्यवहदव्यग्रोवैराटिःसव्यसाचिनम् ॥ यत्रातिष्ठत्कृपोराजन्योत्स्यमानोधनंजयम् ॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीम० वि० गोह० प० अर्जुनकृपसमागमेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तान्यनीकान्यदृश्यंतकुरूणामग्रधन्विनाम् ॥ संसर्पंतेयथामेघाघर्मांतेमंदमारुताः ॥ १ ॥ अभ्याशेवाजिनस्तस्थुःसमारूढाःप्रहारिणः ॥ भीमरूपाश्चमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः ॥ महामात्रैःसमारूढाविचित्रकवचोज्ज्वलाः ॥ २ ॥ ततःशक्रःसुरगणैःसमारुह्यसुदर्शनम् ॥ सहोपायात्तदाराजन्विश्वाश्विमरुतांगणैः ॥ ३ ॥ तद्देवयक्षगंधर्वमहोरगसमाकुलम् ॥ शुशुभेऽभ्रविनिर्मुक्तंग्रहाणामिवमंडलम् ॥ ४ ॥ अस्त्राणांचबलंतेषांमानुषेषुप्रयुंजताम् ॥ तच्चभीमंमहद्युद्धंकृपार्जुनसमागमे ॥ द्रष्टुमभ्यागतादेवाःस्वविमानैःपृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ शतंशतसहस्राणांयत्रस्थूणाहिरण्मयी ॥ मणिरत्नमयीचान्याप्रासादंतदधारयत् ॥ ६ ॥ ततःकामगमंदिव्यंसर्वरत्नविभूषितम् ॥ विमानंदेवराजस्यशुशुभेखेचरंतदा ॥ ७ ॥ तत्रदेवास्त्रयस्त्रिंशत्तिष्ठंतिसहवासवाः ॥ गंधर्वाराक्षसाःसर्पाःपितरश्चमहर्षिभिः ॥ ८ ॥ तथाराजावसुमनाबलाक्षःसुप्रतर्दनः ॥ अष्टकश्चशिबिश्चैवययातिर्नहुषोगयः ॥ ९ ॥ मनुःपूरूरघुर्भानुःकृशाश्वःसगरोनलः ॥ विमानेदेवराजस्यसमदृश्यंतसुप्रभाः ॥ १० ॥ अग्नेरीशस्यसोमस्यवरुणस्यप्रजापतेः ॥ तथाधातुर्विधातुश्चकुबेरस्ययमस्यच ॥ ११ ॥

हरेश्चक्रेद्वीपेशत्रुसमागमेइतिमेदिनी सुदर्शनंयानमित्यन्ये ॥ ३ ॥ तत्मंडलंसभूमिभागः ग्रहाणांमंडलमिववृत्तंशुशुभे ॥ ४ ॥ ५ ॥ शतसहस्राणांशतंलक्षशतंकोटिसंख्याःस्थूणाःएकाहिरण्मयीस्थूणाच यदधारयत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चेतिब्राह्मणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अलंबुषोग्रसेनानांतत्प्रभृतीनांगंधर्वाणाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिवि०प०नै०भार०षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥५७॥ ॥ दृष्ट्वेति ॥१॥२॥ हेम

अलंबुषोग्रसेनानांगंधर्वस्यचतुंबुरोः ॥ यथामानंयथोद्देशंविमानानिचकाशिरे ॥ १२ ॥ सर्वदेवनिकायाश्चसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अर्जुनस्यकुरूणांचद्रष्टुंयुद्धमुपागताः ॥ १३ ॥ दिव्यानांसर्वमाल्यानांगंधःपुण्योथसर्वशः ॥ प्रससारवसंताग्रेवनानामिवभारत ॥ १४ ॥ तत्ररत्नानिदेवानांसमदृश्यंततिष्ठताम् ॥ आतपत्राणिवासांसिस्रजश्चव्यजनानिच ॥ १५ ॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंसर्वंव्याप्तंमरीचिभिः ॥ दिव्यगंधानुपादायवायुर्योधानसेवत ॥ १६ ॥ प्रभासितमिवाकाशंचित्ररूपमलंकृतम् ॥ संपतद्भिःस्थितैश्चापिनानारत्नावभासितैः ॥ १७ ॥ विमानैर्विविधैश्चित्रैरुपानीतैःसुरोत्तमैः ॥ वज्रभृच्छुशुभेतत्रविमानस्थैःसुरैर्वृतः ॥ ॥ १८ ॥ बिभ्रन्मालांमहातेजाःपद्मोत्पलसमायुताम् ॥ विप्रेक्ष्यमाणोबहुभिर्नातृप्यत्सुमहाहवम् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिगोहरणप० देवागमनेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥५७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दृष्ट्वाव्यूढान्यनीकानिकुरूणांकुरुनंदनः ॥ तत्रवैराटिमामंत्र्यपार्थोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ जांबूनदमयीवेदीध्वजेयस्यप्रदृश्यते ॥ तस्यदक्षिणतोयाहिकृपःशारद्वतोयतः ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धनंजयवचःश्रुत्वावैराटिस्त्वरितस्ततः ॥ हयान्रजतसंकाशान्हेमभांडानचोदयत् ॥ ३ ॥ आनुपूर्व्यात्तुतत्सर्वमास्थायजवमुत्तमम् ॥ प्राहिणोच्चंद्रसंकाशान्कुपितानिवतान्हयान् ॥ ४ ॥ सगत्वाकुरुसेनायाःसमीपंहयकोविदः ॥ पुनरावर्तयामासतान्हयान्वातरंहसः ॥ ५ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्त्यमंडलंसव्यमेवच ॥ कुरून्संमोहयामासमत्स्योयानेनतत्त्ववित् ॥ ६ ॥ कृपस्यरथमास्थायवैराटिरकुतोभयः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्त्यतस्थौतस्याग्रतोबली ॥ ७ ॥ ततोर्जुनःशंखवरंदेवदत्तंमहारवम् ॥ प्रदध्मौबलमास्थायनामविश्राव्यचात्मनः ॥ ८ ॥ तस्यशब्दोमहानासीद्धम्यमानस्यजिष्णुना ॥ तथावीर्यवतासंख्येपर्वतस्येवदीर्यतः ॥ ९ ॥ पूजयांचक्रिरेशंखंकुरवःसहसैनिकाः ॥ अर्जुनेनतथाध्मातःशतधायन्नदीर्यते ॥ १० ॥ दिवमावृत्त्यशब्दस्तुनिवृत्तःशुश्रुवेपुनः ॥ सृष्टोमघवतावज्रःप्रपतन्निवपर्वते ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोबलवीर्यसमन्वितः ॥ अर्जुनंप्रतिसंरब्धःकृपःपरमदुर्जयः ॥ अमृष्यमाणस्तंशब्दंकृपःशारद्वतस्तदा ॥ १२ ॥ अर्जुनंप्रतिसंरब्धोयुद्धार्थीसमहारथः ॥ महोदधिजमादायदध्मौवेगेनवीर्यवान् ॥ १३ ॥ सतुशब्देनलोकांस्त्रीनावृत्त्यरथिनांवरः ॥ धनुरादायसुमहज्ज्याशब्दमकरोत्तदा ॥ १४ ॥ तौरथौसूर्यसंकाशौयोत्स्यमानौमहाबलौ ॥ शारदाविवजीमूतौव्यरोचेतांव्यवस्थितौ ॥ १५ ॥

भांडान्स्वर्णालंकारान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मत्स्यःउत्तरः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वज्रःअशनिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ महोदधिजंशंखम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ रथौरथिनौ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कनकपर्वाग्रैःकनकलिप्तफलकैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थानंस्थैर्यसंज्ञामितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

ततःशारद्वतस्तूर्णंपार्थंदशभिराशुगैः ॥ विव्याधपरवीरघ्नंनिशितैर्मर्मभेदिभिः ॥ १६ ॥ पार्थोपिविश्रुतंलोकेगांडीवंपरमायुधम् ॥ विकृष्यचिक्षेपबहून्नाराचान्मर्मभेदिनः ॥ १७ ॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैर्नाराचान्रक्तभोजनान् ॥ कृपश्चिच्छेदपार्थस्यशतशोथसहस्रशः ॥ १८ ॥ ततःपार्थस्तुसंक्रुद्धश्चित्रान्मार्गान्प्रदर्शयन् ॥ दिशःसंछादयन्बाणैःप्रदिशश्चमहारथः ॥ एकच्छायमिवाकाशमकरोत्सर्वतःप्रभुः ॥ १९ ॥ प्राच्छादयदमेयात्मापार्थःशरशतैःकृपम् ॥ सशरैरर्दितःक्रुद्धःशितैरग्निशिखोपमैः ॥ २० ॥ तूर्णंदशसहस्रेणपार्थमप्रतिमौजसम् ॥ अर्दयित्वामहात्मानंननर्दसमरेकृपः ॥ २१ ॥ ततःकनकपर्वाग्रैर्वीरःसन्नतपर्वभिः ॥ त्वरन्गांडीवनिर्मुक्तैरर्जुनस्तस्यवाजिनः ॥ २२ ॥ चतुर्भिश्चतुरस्तीक्ष्णैरविध्यत्परमेषुभिः ॥ तेहयानिशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः ॥ उत्पेतुःसहसासर्वेकृपःस्थानादथाच्यवत् ॥ २३ ॥ च्युतंतुगौतमंस्थानात्समीक्ष्यकुरुनंदनः ॥ नाविध्यत्परवीरघ्नोरक्षमाणोस्यगौरवम् ॥ २४ ॥ सतुलब्ध्वापुनःस्थानंगौतमःसव्यसाचिनम् ॥ विव्याधदशभिर्बाणैस्त्वरितःकंकपत्रिभिः ॥ २५ ॥ ततःपार्थोधनुस्तस्यभल्लेननिशितेनह ॥ चिच्छेदैकेनभूयश्चहस्तावापमथाहरत् ॥ २६ ॥ अथास्यकवचंबाणैर्निशितैर्मर्मभेदिभिः ॥ व्यधमन्नचपार्थोस्यशरीरमवपीडयत् ॥ २७ ॥ तस्यनिर्मुच्यमानस्यकवचात्कायआबभौ ॥ समयेमुच्यमानस्यसर्पस्येवतनुर्यथा ॥ ॥ २८ ॥ छिन्नेधनुषिपार्थेनसोन्यदादायकार्मुकम् ॥ चकारगौतमःसज्यंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २९ ॥ सतदप्यस्यकौंतेयश्चिच्छेदनतपर्वणा ॥ एवमन्यानिचापानिबहूनिकृतहस्तवत् ॥ शारद्वतस्यचिच्छेदपांडवःपरवीरहा ॥ ३० ॥ सच्छिन्नधनुरादायरथशक्तिंप्रतापवान् ॥ प्राहिणोत्पांडुपुत्रायप्रदीप्तामशनीमिव ॥ ३१ ॥ तामर्जुनस्तदायांतींशक्तिंहेमविभूषिताम् ॥ वियद्गतांमहोल्काभांचिच्छेददशभिःशरैः ॥ ३२ ॥ सापतद्दशधाछिन्नाभूमौपार्थेनधीमता ॥ ३३ ॥ युगपच्चैवभल्लैस्तुततःसज्यधनुःकृपः ॥ तमाशुनिशितैःपार्थंबिभेददशभिःशरैः ॥ ३४ ॥ ततःपार्थोमहातेजाविशिखानग्नितेजसः ॥ चिक्षेपसमरेक्रुद्धस्त्रयोदशशिलाशितान् ॥ ३५ ॥ अथास्ययुगमेकेनचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ षष्ठेनचशिरःकायाच्छरेणरथसारथेः ॥ ३६ ॥ त्रिभिस्त्रिवेणुंसमरेद्वाभ्यामक्षंमहारथः ॥ द्वादशेनतुभल्लेनचकर्तास्यध्वजंतदा ॥ ३७ ॥ ततोवज्रनिकाशेनफाल्गुनःप्रहसन्निव ॥ त्रयोदशेनेंद्रसमःकृपंवक्षस्यविध्यत ॥ ३८ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ गदापाणिरवप्लुत्यतूर्णंचिक्षेपतांगदाम् ॥ ३९ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

नुन्नादूरीकृता प्रतिमार्गविपरीतमार्गंअगमत् परावृत्तेत्यर्थः॥ ४०॥ ४१॥ असव्यंआवृत्यअप्रदक्षिणंकृत्वेत्यर्थः यमकंशत्रूणांनिरोधकंमंडलंकृत्वा यस्मिन्कृतेशत्रुरपमानितोलज्जितस्तिष्ठति ॥ ४२॥ अपज
क्रुर्नीतवंतः ॥ ४३ ॥ ॥ इतिविराटप०नै०भा०भा०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कृपइति ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिद्वंद्विनोर्द्रोणार्जुनयोर्वाजिनांमिश्र

साचमुक्तागदागुर्वीकृपेणसुपरिष्कृता॥ अर्जुनेनशरैर्नुन्नाप्रतिमार्गमथागमत्॥ ४०॥ तंतुयोधाःपरीप्संतःशारद्वतममर्षणम्॥ सर्वतःसमरेपार्थंशरवर्षैरवा
किरन्॥ ४१॥ ततोविराटस्यसुतोऽसव्यमावृत्यवाजिनः॥ यमकंमंडलंकृत्वातान्योधान्प्रत्यवारयत्॥ ४२॥ ततःकृपमुपादायविरथंतेनरर्षभाः॥ अपजह्रुर्म
हावेगाःकुंतीपुत्राद्धनंजयात्॥ ४३॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० उ० कृपापयानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५७॥ ॥ ७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ कृपे
पनीतेद्रोणस्तुप्रगृह्यसशरंधनुः॥ अभ्यद्रवदनाधृष्यःशोणाश्वःश्वेतवाहनम्॥ १॥ सतुरुक्मरथंदृष्ट्वागुरुमायांतमंतिकात्॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यम
ब्रवीत्॥ २॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ यत्रैषाकांचनीवेदीध्वजेयस्यप्रकाशते॥ उच्छ्रिताप्रवरेदंडेपताकाभिरलंकृता॥ अत्रमांवहभद्रंतेद्रोणानीकायसारथे॥
॥ ३॥ अश्वाःशोणाःप्रकाशंतेबृहंतश्चारुवाहिनः॥ स्निग्धविद्रुमसंकाशास्ताम्रास्याःप्रियदर्शनाः॥ युक्तारथवरेयस्यसर्वशिक्षाविशारदाः॥ ४॥ दीर्घबाहुर्म
हातेजाबलरूपसमन्वितः॥ सर्वलोकेषुविक्रांतोभारद्वाजःप्रतापवान्॥ ५॥ बुद्ध्यातुल्योह्युशनसाबृहस्पतिसमोनये॥ वेदास्तथैवचत्वारोब्रह्मचर्यंतथैवच॥
॥ ६॥ ससंहाराणिसर्वाणिदिव्यान्यस्त्राणिमारिष॥ धनुर्वेदश्चकार्त्स्न्येनयस्मिन्नित्यंप्रतिष्ठितः॥ ७॥ क्षमादमश्चसत्यंचआनृशंस्यमथार्जवम्॥ एतेचान्येच
बहवोयस्मिन्नित्यंद्विजेगुणाः॥ ८॥ तेनाहंयोद्धुमिच्छामिमहाभागेनसंयुगे॥ तस्मात्त्वंप्रापयाचार्यंक्षिप्रमुत्तरवाहय॥ ९॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ अर्जु
नेनैवमुक्तस्तुवैराटिर्हेमभूषणान्॥ चोदयामासतानश्वान्भारद्वाजरथंप्रति॥ १०॥ तमापतंतंवेगेनपांडवंरथिनांवरम्॥ द्रोणःप्रत्युद्ययौपार्थंमत्तोमत्तमिव
द्विपम्॥ ११॥ ततःप्राध्मापयच्छंखंभेरीशतनिनादिनम्॥ प्रचुक्षुभेबलंसर्वमुद्धूतइवसागरः॥ १२॥ अथशोणान्सदश्वांस्तान्हंसवर्णैर्मनोजवैः॥ मिश्रिता
न्समरेदृष्ट्वाव्यस्मयंतरणेनराः॥ १३॥ तौरथौवीरसंपन्नौदृष्ट्वासंग्राममूर्धनि॥ आचार्यशिष्यावजितौकृतविद्यौमनस्विनौ॥ १४॥ समाश्लिष्टौतदान्योन्यं
द्रोणपार्थौमहाबलौ॥ दृष्ट्वाप्राकंपतमुहुर्भरतानांमहद्बलम्॥ १५॥ हर्षयुक्तस्ततःपार्थःप्रहसन्निववीर्यवान्॥ रथंरथेनद्रोणस्यसमासाद्यमहारथः॥ १६॥

णेनातिसान्निध्याद्विस्मयोजातः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदातुतौसमौश्लिष्टौपरस्परंरथस्थावेवालिंगितवंतौतदाभरतानांबलंप्राकंपत द्रोणोऽर्जुनेनसख्यंगतोऽस्मानेवप्रहरिष्यतीतिशंकया ॥ १५॥ १६॥

॥१७॥ प्रतिकर्मशत्रूणामपकारम् ॥१८॥१९॥ कृतहस्तवत्सुशिक्षितहस्तयुक्तंयथास्यात्तथाचिच्छेद ॥२०॥२१॥२२॥ सममविशेषेण ॥२३॥विदुषौविद्वांसौ ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ शिलाधौतैर्दृ

अभिवाद्यमहाबाहुःसामपूर्वमिदंवचः॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयःपरवीरहा॥ १७॥ उषिताःस्मोवनेवासंप्रतिकर्मचिकीर्षवः॥ कोपंनार्हसिनःकर्तुंसदा समरदुर्जय॥ १८॥ अहंतुप्रहृतेपूर्वंप्रहरिष्यामितेनघ॥ इतिमेवर्ततेबुद्धिस्तद्भवान्कर्तुमर्हति॥ १९॥ ततोस्मैप्राहिणोद्द्रोणःशरानधिकविंशतिम्॥ अप्राप्तांश्चै वतान्पार्थश्चिच्छेदकृतहस्तवत्॥ २०॥ ततःशरसहस्रेणरथंपार्थस्यवीर्यवान्॥ अवाकिरत्ततोद्रोणःशीघ्रमस्त्रंविदर्शयन्॥ २१॥ हयांश्चरजतप्रख्यान्कंकपत्रैः शिलाशितैः॥ अवाकिरदमेयात्मापार्थंसंकोपयन्निव॥ २२॥ एवंप्रववृतेयुद्धंभारद्वाजकिरीटिनोः॥ समंविमुंचतोःसंख्येविशिखान्दीप्ततेजसः॥ २३॥ ता वुभौख्यातकर्माणावुभौवायुसमौजवे॥ उभौदिव्यास्त्रविदुषावुभावुत्तमतेजसौ॥ क्षिपंतौशरजालानिमोहयामासतुर्नृपान्॥ २४॥ व्यस्मयंततोयोधाये तत्रासन्समागताः॥ शरान्विसृजतोस्तूर्णंसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥ २५॥ द्रोणंहिसमरेकोन्योयोद्धुमर्हतिफाल्गुनात्॥ रौद्रःक्षत्रियधर्मोयंगुरुणायदयुध्यत॥ इत्यब्रुवञ्जनास्तत्रसंग्रामशिरसिस्थिताः॥ २६॥ वीरौतावभिसंरब्धौसंनिकृष्टौमहाभुजौ॥ छादयेतांशरव्रातैरन्योन्यमपराजितौ॥ २७॥ विस्फार्यसुमहच्चा पंहेमपृष्ठंदुरासदम्॥भारद्वाजोथसंक्रुद्धःफाल्गुनंप्रत्यविध्यत॥२८॥ससायकमयैर्जालैरर्जुनस्यरथंप्रति॥भानुमद्भिःशिलाधौतैर्भानोराच्छादयत्प्रभाम्॥२९॥ पार्थंचसुमहाबाहुर्महावेगैर्महारथः॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्मेघोवृष्ट्येवपर्वतम्॥ ३०॥ तथैवदिव्यंगांडीवंधनुरादायपांडवः॥शत्रुघ्नंवेगवान्हृष्टोभारसाधन मुत्तमम्॥३१॥ विससर्जशरांश्चित्रान्सुवर्णविकृतान्बहून्॥ नाशयन्शरवर्षाणिभारद्वाजस्यवीर्यवान्॥ तूर्णंचापविनिर्मुक्तैस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ३२॥ सर थेनचरन्पार्थःप्रेक्षणीयोधनंजयः॥युगपद्दिक्षुसर्वासुसर्वतोस्त्राण्यदर्शयत्॥ ३३॥ एकच्छायमिवाकाशंबाणैश्चक्रेसमंततः॥ नादृश्यततदाद्रोणोनीहारेणेवसं वृतः॥ ३४॥ तस्याभवत्तदारूपंसंवृतस्यशरोत्तमैः॥ जाज्वल्यमानस्यतदापर्वतस्येवसर्वतः॥ ३५॥ दृष्ट्वातुपार्थस्यरणेशरैःस्वरथमावृतम्॥ सविस्फार्यधनुः श्रेष्ठंमेघस्तनितनिःस्वनम्॥३६॥अग्निचक्रोपमंघोरंव्यकर्षत्परमायुधम्॥व्यशातयच्छरांस्तांस्तुद्रोणःसमितिशोभनः॥३७॥महानभूत्ततःशब्दोवंशानामिवद ह्यताम्॥ ३८॥ जांबूनदमयैःपुंखैश्चित्रचापविनिर्गतैः॥ प्राच्छादयदमेयात्मादिशःसूर्यस्यचप्रभाम्॥ ३९॥ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणाम्॥ वियच्च राणांवियतिदृश्यंतेबहवोव्रजाः॥ ४०॥

षदितेजितैः॥ २९॥ ३०॥ भारसाधनंशत्रुमर्दनक्षमं अच्छेद्यमित्यर्थः॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विषाणाग्रैर्दंताग्रैः ॥ ४५ ॥ व्यवाहरतांव्यवहारंधर्मयुद्धंकृतवंतौ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जिघांसताप्यर्जुनेनसहवात्सल्यात्स्वयमक्रीडत्नतुक्रूरोभूत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥

द्रोणस्यपुंखसक्ताश्चप्रभवंतःशरासनात्॥ एकोदीर्घइवादृश्यदाकाशेसंहतःशरः॥४१॥ एवंतौस्वर्णविकृतान्विमुंचंतौमहाशरान्॥ आकाशंसंवृतंवीरावुल्काभिरिवचक्रतुः ॥ ४२ ॥ शरास्तयोस्तुविबभुःकंकबर्हिणवाससः ॥ पंक्त्यःशरदिखस्थानांहंसानांचरतामिव ॥ ४३ ॥ युद्धंसमभवत्तत्रसुसंरब्धंमहात्मनोः ॥ द्रोणपांडवयोर्घोरंवृत्रवासवयोरिव ॥ ४४ ॥ तौगजाविवचासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परम्॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः॥४५॥ तौव्यवाहरतांयुद्धेसंरब्धौरणशोभिनौ॥ उदीरयंतौसमरेदिव्यान्यस्त्राणिभागशः ॥ ४६ ॥ अथत्वाचार्यमुख्येनशरान्सृष्टान्शिलाशितान् ॥ न्यवारयच्छितैर्बाणैरर्जुनोजयतांवरः ॥४७॥ दर्शयन्वीक्षमाणानामस्त्रमुग्रपराक्रमः॥ इषुभिस्तूर्णमाकाशंबहुभिश्चसमावृणोत्॥४८॥ जिघांसंतंनरव्याघ्रमर्जुनंतिग्मतेजसम्॥ आचार्यमुख्यःसमरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः॥ अर्जुनेनसहाक्रीडच्छरैःसन्नतपर्वभिः॥ ४९ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिवर्षंतंतस्मिन्वैतुमुलेरणे ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यफाल्गुनंसमयोधयत् ॥ ॥ ५० ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्नरसिंहयोः॥ अमर्षिणोस्तदान्योन्यंदेवदानवयोरिव ॥ ५१ ॥ ऐंद्रंवायव्यमाग्नेयमस्त्रमस्त्रेणपांडवः ॥ द्रोणेनमुक्तमात्रंतुग्रसतिस्मपुनःपुनः॥ ५२ ॥ एवंशूरौमहेष्वासौविसृजंतौशितान्शरान्॥ एकच्छायंचक्रतुस्तावाकाशंशरवृष्टिभिः॥ ५३ ॥ तत्रार्जुनेनमुक्तानांपततांवैशरीरिषु॥ पर्वतेष्विववज्राणांशराणांश्रूयतेस्वनः॥ ५४॥ ततोनागारथाश्चैववाजिनश्चविशांपते॥ शोणिताक्ताव्यदृश्यंतपुष्पिताइवकिंशुकाः॥५५॥ बाहुभिश्चसकेयूरैर्विचित्रैश्चमहारथैः॥ सुवर्णचित्रैःकवचैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः॥ ५६ ॥ योधैश्चनिहतैस्तत्रपार्थबाणप्रपीडितैः॥बलमासीत्समुद्भ्रांतंद्रोणार्जुनसमागमे ॥५७॥ विधुन्वानौतुतौतत्रधनुषीभारसाधने॥ आच्छादयेतामन्योन्यंतितक्षतुरथेषुभिः ॥ ५८ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंभरतर्षभ ॥ द्रोणकौंतेययोस्तत्रबलिवासवयोरिव ॥५९॥ अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःसन्नतपर्वभिः॥व्यदारयेतामन्योन्यंप्राणद्यूतेप्रवर्तिते ॥६०॥ अथांतरिक्षेनादोभूद्द्रोणंतत्रप्रशंसताम्॥ दुष्करंकृतवान्द्रोणोयदर्जुनमयोधयत् ॥ ६१ ॥ प्रमाथिनंमहावीर्यंदृढमुष्टिंदुरासदम् ॥ जेतारंदेवदैत्यानांसर्वेषांचमहारथम् ॥ ६२ ॥ अविभ्रमंचशिक्षांचलाघवंदूरपातिताम् ॥ पार्थस्यसमरेदृष्ट्वाद्रोणस्याभूच्चविस्मयः ॥ ६३ ॥ अथगांडीवमुद्यम्यदिव्यंधनुरमर्षणः॥ विचकर्षरणेपार्थोबाहुभ्यांभरतर्षभ ॥ ६४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ततक्षतुःक्षीणंचक्रतुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

आयतिंसंततिम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अंतरमवकाशम् ॥ ७५ ॥ निकृत्तःप्लुतः ॥ ७६ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० अष्टपंचाशत्तमोऽ

तस्यबाणमयंवर्षंशलभानामिवायतिम् ॥ दृष्ट्वातेविस्मिताःसर्वेसाधुसाध्वित्यपूजयन् ॥६५॥ नचबाणांतरेवायुरस्यशक्नोतिसर्पितुम् ॥ अनिशंसंदधानस्यश
रानुत्सृजतस्तथा ॥ ६६ ॥ ददर्शनांतरंकश्चित्पार्थस्याददतोपिच ॥६७॥ तथाशीघ्रास्त्रयुद्धेतुवर्तमानेसुदारुणे ॥ शीघ्रंशीघ्रतरंपार्थःशरानन्यानुदीरयत् ॥ ६८ ॥
ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणाम् ॥ युगपत्प्रापतंस्तत्रद्रोणस्यरथमंतिकात् ॥६९॥ कीर्यमाणेतदाद्रोणेशरैर्गांडीवधन्वना ॥ हाहाकारोमहानासीत्सैन्यानां
भरतर्षभ ॥७०॥ पांडवस्यतुशीघ्रास्त्रंमघवाप्रत्यपूजयत् ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवयेचतत्रसमागताः ॥ ७१ ॥ ततोवृंदेनमहतारथानांरथयूथपः ॥ आचार्यपुत्रःस
हसापांडवंपर्यवारयत् ॥ ७२ ॥ अश्वत्थामातुतत्कर्महृदयेनमहात्मनः ॥ पूजयामासपार्थस्यकोपंचाऽस्याकरोद्भृशम् ॥७३॥ समन्युवशमापन्नःपार्थमभ्यद्रव
द्रणे ॥ किरञ्छरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ ७४॥ आवृत्यतुमहाबाहुर्यतोद्रौणिस्ततोहयान् ॥ अंतरंप्रददौपार्थोद्रोणस्यव्यपसर्पितुम् ॥७५॥ सतुलब्ध्वां
तरंतूर्णमपायाज्जवनैर्हयैः ॥ छिन्नवर्मध्वजःशूरोनिकृत्तःपरमेषुभिः ॥ ७६ ॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० द्रोणापयानेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥५८॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रौणिर्महाराजप्रययावर्जुनंरणे ॥ तंपार्थःप्रतिजग्राहवायुवेगमिवोद्धतम् ॥ शरजालेनमहतावर्षमाणमि
वांबुदम् ॥ १ ॥ तयोर्देवासुरसमःसन्निपातोमहानभूत् ॥ किरतोःशरजालानिवृत्रवासवयोरिव ॥ २ ॥ नस्मसूर्यस्तदाभातिनचवातिसमीरणः ॥ शरजालावृते
व्योम्निच्छायाभूतेसमंततः ॥ ३ ॥ महांश्चटचटाशब्दोयोधयोर्हन्यमानयोः ॥ दह्यतामिववेणूनामासीत्परपुरंजय ॥ ४ ॥ हयानस्यार्जुनःसर्वान्कृतवानल्पजीवि
तान् ॥ तेराजन्नप्रजानंतदिशंकांचनमोहिताः ॥५॥ ततोद्रौणिर्महावीर्यःपार्थस्यविचरिष्यतः ॥ विवरंसूक्ष्ममालोक्यज्यांचिच्छेदक्षुरेणह ॥ तदस्यापूजयन्देवाः
कर्मदृष्ट्वातिमानुषम् ॥६॥ द्रोणोभीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चैवमहारथाः ॥ साधुसाध्वितिभाषंतोऽपूजयन्कर्मतस्यतत् ॥७॥ ततोद्रौणिर्धनुःश्रेष्ठमपकृष्यरथर्षभम् ॥
पुनरेवाहनत्पार्थंहृदयेकंकपत्रिभिः ॥ ८ ॥ ततःपार्थोमहाबाहुःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ योजयामासनवयामौर्व्यागांडीवमोजसा ॥ ९ ॥ ततोर्धचंद्रमावृत्यतेनपा
र्थःसमागमत् ॥ वारणेनेवमत्तेनमत्तोवारणयूथपः ॥ १० ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपृथिव्यामेकवीरयोः ॥ रणमध्येद्वयोरेवंसुमहल्लोमहर्षणम् ॥ ११ ॥

ध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नप्रजानंत अडभावआर्षः नचज्ञातवंतः ॥ ५ ॥ विवरंरंध्रम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ अपकृष्यआकृष्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्धचंद्रंअर्धचंद्राकारं ललाटंआ
वृत्यप्रमृज्य स्वेदेनज्यांप्रमृज्येत्यर्थः तेनअश्वत्थाम्ना ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ चक्षुर्दधेधृतवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कामयन्कामयमानः ॥ २१ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥

तौवीरौददृशुःसर्वेकुरवोविस्मयान्विताः ॥ युध्यमानौमहावीर्यौयूथपाविवसंगतौ ॥ १२ ॥ तौसमाजघ्नतुर्वीरावन्योन्यंपुरुषर्षभौ ॥ शरैराशीविषाकारैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः ॥ १३ ॥ अक्षय्याविषुधीदिव्यौपांडवस्यमहात्मनः ॥ तेनपार्थोरणेशूरस्तस्थौगिरिरिवाचलः ॥ १४ ॥ अश्वत्थाम्नःपुनर्बाणाःक्षिप्रमभ्यस्यतोरणे जग्मुःपरिक्षयंतूर्णमभूत्तेनाधिकोर्जुनः ॥ १५ ॥ ततःकर्णोमहाचापंविकृष्याभ्यधिकंतथा ॥ अवाक्षिपत्ततःशब्दोहाहाकारोमहानभूत् ॥ १६ ॥ ततश्चक्षुर्दधेपार्थोयत्रविस्फार्यतेधनुः ॥ ददर्शतत्रराधेयंतस्यकोपोव्यवर्धत ॥ १७ ॥ सरोषवशमापन्नःकर्णमेवजिघांसया ॥ तमैक्षतविवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांकुरुपुंगवः ॥ १८ ॥ तथातुविमुखेपार्थेद्रोणपुत्रस्यसायकात् ॥ त्वरिताःपुरुषाराजन्नुपाजह्रुःसहस्रशः ॥ १९ ॥ उत्सृज्यचमहाबाहुर्द्रोणपुत्रंधनंजयः ॥ अभिदुद्रावसहसाकर्णमेवसपत्नजित् ॥ २० ॥ तमभिद्रुत्यकौंतेयःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ कामयन्द्वैरथंतेनयुद्धंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिगोहरणप० उ० अर्जुनाश्वत्थामयुद्धेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ कर्णयत्तेसभामध्येबहुवाचाविकत्थितम् ॥ नमेयुधिसमोस्तीतितदिदंसमुपस्थितम् ॥ १ ॥ सोद्यकर्णमयासार्धंव्यवहृत्यमहामृधे ॥ ज्ञास्यस्यबलमात्मानंनचान्यानवमन्यसे ॥ २ ॥ अवोचःपरुषावाचोधर्ममुत्सृज्यकेवलम् ॥ इदंतुदुष्करंमन्येयदिदंतेचिकीर्षितम् ॥ ३ ॥ यत्त्वयाकथितंपूर्वंमामनासाद्यकिंचन ॥ तदद्यकुरुराधेयकुरुमध्येमयासह ॥ ४ ॥ यत्सभायांसपांचालींक्लिश्यमानांदुरात्मभिः ॥ दृष्टवानसितस्याद्यफलमाप्नुहिकेवलम् ॥ ५ ॥ धर्मपाशनिबद्धेनयन्मयामर्षितंपुरा ॥ तस्यराधेयकोपस्यविजयंपश्यमेमृधे ॥ ६ ॥ वनेद्वादशवर्षाणियानिसोढानिदुर्मते ॥ तस्याद्यप्रतिकोपस्यफलंप्राप्नुहिसंप्रति ॥ ७ ॥ एहिकर्णमयासार्धंप्रतियुध्यस्वसंगरे ॥ प्रेक्षकाःकुरवःसर्वेभवंतुतवसैनिकाः ॥ ८ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ ब्रवीषिवाचायत्पार्थकर्मणातत्समाचर ॥ अतिशेतेहितेवाक्यंकर्मैतत्प्रथितंभुवि ॥ ९ ॥ यत्त्वयामर्षितंपूर्वंतदशक्तेनमर्षितम् ॥ इतोगृह्णीमहेपार्थतवदृष्ट्वापराक्रमम् ॥ १० ॥ धर्मपाशनिबद्धेनयत्त्वयामर्षितंपुरा ॥ तथैवबद्धमात्मानमबद्धमिवमन्यसे ॥ ११ ॥ यदितावद्वनेवासोयथोक्तश्चरितस्त्वया ॥ तत्त्वंधर्मार्थवित्क्लिष्टःसमयायोद्धुमिच्छसि ॥ १२ ॥ यदिशक्रःस्वयंपार्थयुध्यतेतवकारणात् ॥ तथापिनव्यथाकाचिन्ममस्याद्विक्रमिष्यतः ॥ १३ ॥

कर्णेति तत्वया ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेतववाक्यंकर्तृकर्मअतिशेते अल्पंकर्म वाक्यंतुबहुलमित्यर्थः ॥ ९ ॥ इतःपरंतवपराक्रमंगृह्णीमहेअंगीकुर्महे ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥अवलंबनंसूत्रंचिच्छेद ॥ २०॥ ततोनिषंगेमहातूणीरेपतितेसति उपासंगात्क्षुद्रतूणीरात्स्वदेहवाह्यात् ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७ ॥ ॥इतिविराटप०नैलकं०

अयंकौंतेयकामस्तेनचिरात्समुपस्थितः॥ योत्स्यसेहिमयासार्धमद्यद्रक्ष्यसिमेबलम् ॥ १४ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥इदानीमेवतावत्त्वमपयातोरणान्मम॥
तेनजीवसिराधेयनिहतस्त्वनुजस्तव॥१५॥भ्रातरंघातयित्वाकस्त्यक्त्वारणशिरश्चकः॥त्वदन्यःकःपुमान्सत्सुब्रूयादेवंव्यवस्थितः॥१६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
इतिकर्णंब्रुवन्नेवबीभत्सुरपराजितः॥ अभ्ययाद्विसृजन्बाणान्कायावरणभेदिनः॥ १७॥ प्रतिजग्राहतंकर्णःप्रीयमाणोमहारथः॥ महताशरवर्षेणवर्षमाण
मिवांबुदम्॥ १८॥ उत्पेतुःशरजालानिघोररूपाणिसर्वशः॥ अविध्यदश्वान्बाह्वोश्चहस्तावापंपृथक्पृथक् ॥ १९ ॥ सोमृष्यमाणःकर्णस्यनिषंगस्यावलंबन
म्॥ चिच्छेदनिशिताग्रेणशरेणनतपर्वणा॥२०॥ उपासंगादुपादायकर्णोबाणानथापरान्॥ विव्याधपांडवंहस्तेतस्यमुष्टिरशीर्यत॥ २१ ॥ ततःपार्थोमहाबा
हुःकर्णस्यधनुरच्छिनत्॥ सशक्तिंप्राहिणोत्तस्मैतांपार्थोव्यधमच्छरैः॥ २२॥ ततोनुपेतुर्बहवोराधेयस्यपदानुगाः॥ तांश्चगांडीवनिर्मुक्तैःप्राहिणोद्यमसादन
म्॥ २३॥ ततोस्याश्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्बीभत्सुर्भारसाधनैः॥ आकर्णमुक्तैरभ्यघ्नंस्तेहताःप्रापतन्भुवि॥ २४॥ अथापरेणबाणेनज्वलितेनमहौजसा॥ विव्याध
कर्णंकौंतेयस्तीक्ष्णेनोरसिवीर्यवान्॥ २५॥ तस्यभित्वातनुत्राणंकायमभ्यगमच्छरः॥ ततःसतमसाविष्टोनस्मकिंचित्प्रजज्ञिवान्॥ २६॥ सगाढवेदनोहित्वा
रणंप्रायादुदङ्मुखः॥ ततोर्जुनउदक्रोशदुत्तरश्चमहारथः॥ २७॥ ॥इतिश्रीम०विराटपर्वणि०गोहरणप०कर्णापयानेषष्टितमोऽध्यायः॥ ६०॥ ॥६१॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोवैकर्तनंजित्वापार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ एतन्मांप्रापयानीकंयत्रतालोहिरण्मयः॥ १॥ अत्रशांतनवोभीष्मोरथेस्माकंपितामहः॥
कांक्षमाणोमयायुद्धंतिष्ठत्यमरदर्शनः॥ २॥ अथसैन्यंमहद्दृष्ट्वारथनागहयाकुलम्॥ अब्रवीदुत्तरःपार्थमपविद्धःशरैर्भृशम्॥ ३॥ नाहंशक्ष्यामिवीरेहनियंतुं
तेहयोत्तमान्॥ विषीदंतिममप्राणामनोविह्वलतीवमे॥ ४॥ अस्त्राणामिहदिव्यानांप्रभावःसंप्रयुज्यताम्॥ त्वयाचकुरुभिश्चैवद्रवंतीवदिशोदश॥५॥ गंधे
नमूर्छितश्चाहंवसारुधिरमेदसाम्॥ द्वैधीभूतंमनोमेद्यतवचैवप्रपश्यतः॥ ६॥ अदृष्टपूर्वःशूराणांमयासंख्येसमागमः॥ गदापातेनमहताशंखानांनिःस्वनेनच
॥७॥ सिंहनादैश्चशूराणांगजानांबृंहितैस्तथा॥ गांडीवशब्देनभृशमशनिप्रतिमेनच॥ श्रुतिःस्मृतिश्चमेवीरप्रनष्टामूढचेतसः॥८॥ अलातचक्रप्रतिमंमंडलं
सततंत्वया॥ व्याक्षिप्यमाणंसमरेगांडीवंचप्रकर्षता॥ दृष्टिःप्रचलितावीरहृदयंदीर्यतीवमे॥९॥

भारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः॥ ६०॥ ॥६१॥ ॥ ततइति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥

॥ १० ॥ नसंधानंनसंदधानं वर्णलोपआर्षः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ निशामयपश्य शतह्रदांविद्युतम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ शतंमार्गाइतिसर्वतोमार्गस्यानिरोधउ

वपुश्चोग्रंतवरणेक्रुद्धस्येवपिनाकिनः॥ व्यायच्छतस्तवभुजंद्दष्ट्वाभीर्मेभवत्यपि ॥ १० ॥ नाददानंनसंधानंनमुंचंतंशरोत्तमान् ॥ त्वामहंसंप्रपश्यामिपश्यन्न पिनचेतनः॥ ११ ॥ अवसीदंतिमेप्राणाभूरियंचलतीवच॥ नचप्रतोदंरश्मींश्चसंयंतुंशक्तिरस्तिमे॥ १२॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥ माभैषीःस्तंभयात्मानंत्वया पिनरपुंगव॥ अत्यद्भुतानिकर्माणिकृतानिरणमूर्धनि॥ १३ ॥ राजपुत्रोसिभद्रंतेकुलेमत्स्यस्यविश्रुते॥ जातस्त्वंशत्रुदमनेनावसीदितुमर्हसि ॥ १४॥ धृतिंकृ त्वासुविपुलांराजपुत्ररथेमम॥ युध्यमानस्यसमरेहयान्संयच्छशत्रुहन् ॥ १५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तामहाबाहुर्वैराटिंनरसत्तमः ॥ अर्जुनोर थिनांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यमब्रवीत्॥ १६ ॥ सेनाग्रमाशुभीष्मस्यप्रापयस्वैतदेवमाम् ॥ आच्छेत्स्याम्यहमेतस्यधनुर्ज्यामपिचाहवे॥ १७॥ अस्यंतंदिव्यमस्त्रंमां चित्रमद्यनिशामय॥ शतह्रदामिवायांतींस्तनयित्नोरिवांबरे ॥ १८ ॥ सुवर्णपृष्ठंगांडीवंद्रक्ष्यंतिकुरवोमम॥ दक्षिणेनाथवामेनकतरेणस्विदस्यति॥ १९॥ इ तिमांसंगताःसर्वेतर्कयिष्यंतिशत्रवः॥ शोणितोदांरथावर्तांनागनक्रांदुरत्ययाम्॥ नदींप्रस्कंदयिष्यामिपरलोकप्रवाहिनीम्॥ २०॥ पाणिपादशिरःपृष्ठबाहु शाखानिरंतरम्॥ वनंकुरूणांछेत्स्यामिशरैःसन्नतपर्वभिः॥ २१ ॥ जयतःकौरवींसेनामेकस्यममधन्विनः॥ शतंमार्गाभविष्यंतिपावकस्येवकानने॥ २२॥ मयाचक्रमिवाविद्धंसैन्यंद्रक्ष्यसिकेवलम्॥इष्वस्त्रेशिक्षितंचित्रमहंदर्शयितास्मिते॥ २३॥ असंभ्रांतोरथेतिष्ठसमेषुविषमेषुच॥दिवमावृत्यतिष्ठंतंगिरिंभिंद्यां स्वपत्रिभिः॥ २४॥ अहमिंद्रस्यवचनात्संग्रामेभ्यहनंपुरा॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच ॥ २५ ॥ अहमिंद्राद्दृढांमुष्टिंब्रह्मणःकृतहस्तताम्॥ प्र गाढेतुमुलंचित्रमितिविद्धिप्रजापतेः॥ २६॥ अहंपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरवासिनाम्॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिरथिनामुग्रधन्विनाम्॥ २७॥शीर्यमाणानिकूलानि प्रवृद्धेनववारिणा॥ मयाकुरूणांवृंदानिपात्यमानानिपश्यवै॥ २८॥ ध्वजवृक्षंपत्तितृणंरथसिंहगणायुतम्॥ वनमादीपयिष्यामिकुरूणामस्त्रतेजसा॥ २९॥ तानहंरथनीडेभ्यःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ यत्तान्सर्वानतिबलान्योत्स्यमानानवस्थितान्॥ एकःसंकालयिष्यामिवज्रपाणिरिवासुरान्॥ ३० ॥ रौद्रंरुद्रादहंह्यस्त्रं वारुणंवरुणादपि॥ अस्त्रमाग्नेयमग्नेश्चवायव्यंमातरिश्वनः॥ वज्रादीनितथास्त्राणिशक्रादहमवाप्तवान्॥ ३१॥

क्तः सर्वतोवाममबाणागमिष्यंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ आविद्धंभ्राम्यमाणं शिक्षितंशिक्षाम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रगाढेसंकटेचित्रंनानाविधंतुमुलंसंकटयुद्धं सर्वत्रवेद्मीतिशेषः ॥ २६ ॥ जित्वाजेतुंशक्तः ॥ २७ ॥ २८ ॥ रथसिंहगणैःआसमंतात्युतम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ व्यवागाहत् आलोडितवान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उपावृत्य संमुखीभूय विकृष्य छित्वा कलधौताग्रैः स्वर्णरंजितफलकैर्बाणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ एवं दुःशासनम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥

धार्तराष्ट्रवनंघोरंनरसिंहाभिरक्षितम् ॥ अहमुत्पाटयिष्यामिवैराटेव्येतुतेभयम् ॥ ३२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमाश्वासितस्तेनवैराटिःसव्यसाचिना ॥ व्यवागाहद्रथानीकंभीमंभीष्माभिरक्षितम् ॥ ३३ ॥ तमायांतंमहाबाहुंजिगीषंतंरणेकुरून् ॥ अभ्यवारयदव्यग्रःक्रूरकर्मापगासुतः ॥ ३४ ॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्य ध्वजंमूलादपातयत् ॥ विकृष्यकलधौताग्रैःसविद्धःप्रापतद्भुवि ॥ ३५ ॥ तंचित्रमाल्याभरणाःकृतविद्यामनस्विनः ॥ आगच्छन्भीमधन्वानंचत्वारश्चमहाबलाः ॥ ३६ ॥ दुःशासनोविकर्णश्चदुःसहोथविविंशतिः ॥ आगत्यभीमधन्वानंबीभत्सुंपर्यवारयन् ॥ ३७ ॥ दुःशासनस्तुभल्लेनविद्धावैराटिमुत्तरम् ॥ द्वितीयेनार्जुनं वीरःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ ३८ ॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्यपृथुधारेणकार्मुकम् ॥ चकर्तगार्ध्रपत्रेणजातरूपपरिष्कृतम् ॥ ३९ ॥ अथैनंपंचभिःपश्चात्प्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ सोपयातोरणंहित्वापार्थबाणप्रपीडितः ॥ ४० ॥ तंविकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्गृध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ विव्याधपरवीरघ्नमर्जुनंधृतराष्ट्रजः ॥ ४१ ॥ ततस्तमपिकौंतेयःशरेणानतपर्वणा ॥ ललाटेभ्यहनत्तूर्णंसविद्धःप्रापतद्रथात् ॥ ४२ ॥ ततःपार्थमभिद्रुत्यदुःसहःसविविंशतिः ॥ अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैःपरीप्सुर्भ्रातरंरणे ॥ ४३ ॥ तावुभौगार्ध्रपत्राभ्यांनिशिताभ्यांधनंजयः ॥ विद्धायुगपदव्यग्रस्तयोर्वाहानसूदयत् ॥ ४४ ॥ तौहताश्वौविभिन्नांगौधृतराष्ट्रात्मजावुभौ ॥ अभिपत्यरथैरन्यैरपनीतौपदानुगैः ॥ ४५ ॥ सर्वादिशश्चाभ्यपतद्बीभत्सुरपराजितः ॥ किरीटमालीकौंतेयोलब्धलक्षोमहाबलः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जुनदुःशासनादियुद्धेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथसंगम्यसर्वेतेकौरवाणांमहारथाः ॥ अर्जुनंसहितायत्ताःप्रत्ययुध्यंतभारत ॥ १ ॥ ससायकमयैर्जालैःसर्वतस्तान्महारथान् ॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणेवपर्वतान् ॥ २ ॥ नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः ॥ भेरीशंखनिनादैश्चसशब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ३ ॥ नराश्वकायान्निर्भिद्यलौहानिकवचानिच ॥ पार्थस्यशरजालानिविनिष्पेतुःसहस्रशः ॥ ४ ॥ त्वरमाणःशरानस्यन्पांडवःप्रबभौरणे ॥ मध्यंदिनगतोर्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः ॥ ५ ॥ उपप्लवंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचैवपदातयः ॥ ६ ॥ शरैःसंछिद्यमानानांकवचानांमहात्मनाम् ॥ ताम्रराजतलौहानांप्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ७ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ लब्धलक्षःअप्रच्युतलक्षः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ नीहारेणधूमोष्मणा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपप्लवंतिइतस्ततोधावंति ॥ ६ ॥ ७ ॥

आयोधनंरणभूः गतचेतसांमूढानां आत्तजीवितैर्मृतैःशरीरैः ॥ ८ ॥ रथोपस्थेभ्योऽभितःपतितैः ॥ ९ ॥ १० ॥ धारीणिशिरांसिस्रजश्चपतितानिदृश्यंते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रीणिचदशचेतित्रिदशानि

छन्नमायोधनंसर्वंशरीरैर्गतचेतसाम् ॥ गजाश्वसादिनांतत्रशितबाणात्तजीवितैः ॥८॥ रथोपस्थाभिपतितैरास्तृतामानवैर्मही ॥ प्रनृत्यतीवसंग्रामेचापहस्तो धनंजयः ॥ ९ ॥ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ त्रस्तानिसर्वसैन्यानिव्यपागच्छन्महाहवात् ॥ १० ॥ कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपस्रजस्तथा ॥ पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिरणमूर्धनि ॥ ११ ॥ विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः ॥ सहस्ताभरणैश्चान्यैःप्रच्छन्नाभातिमेदिनी ॥ १२ ॥ शिरसांपात्य मानानामंतरानिशितैःशरैः ॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशादभवद्भरतर्षभ ॥ १३ ॥ दर्शयित्वातथात्मानंरौद्रंरुद्रपराक्रमः ॥ अवरुद्धोचरत्पार्थोवर्षाणित्रिदशानि च ॥ क्रोधाग्निमुत्सृजन्वीरोधार्तराष्ट्रेषुपांडवः ॥ १४ ॥ तस्यतद्दहतःसैन्यंदृष्ट्वाचैवपराक्रमम् ॥ सर्वेशांतिपरायोधाधार्तराष्ट्रस्यपश्यतः ॥ १५ ॥ वित्रासयित्वात त्सैन्यंद्रावयित्वामहारथान् ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःपर्यवर्तत भारत ॥ १६ ॥ प्रावर्तयन्नदींघोरांशोणितोदांतरंगिणीम् ॥ अस्थिशैवालसंबाधांयुगांतेकालनि र्मिताम् ॥ १७ ॥ शरचापप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलाम् ॥ तनुत्रोष्णीषसंबाधांनागकूर्ममहाद्विपाम् ॥ १८ ॥ मेदोवसासृक्प्रवहांमहाभयविवर्धिनीम् ॥ रौ द्ररूपांमहाभीमांश्वापदैरभिनादिताम् ॥ १९ ॥ तीक्ष्णशस्त्रमहाग्राहांक्रव्यादगणसेविताम् ॥ मुक्ताहारोर्मिकलिलांचित्रालंकारबुद्बुदाम् ॥ २० ॥ शरसंघमहा वर्तांनागनक्रांदुरत्ययाम् ॥ महारथमहाद्वीपांशंखदुंदुभिनिःस्वनाम् ॥ चकारचतदापार्थोनदींदुस्तरशोणिताम् ॥ २१ ॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुं चतः ॥ विकर्षतश्चगांडीवंनकश्चिद्ददृशेजनः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जुनसंकुलयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपाय नउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनःकर्णोदुःशासनविविंशती ॥ द्रोणश्चसहपुत्रेणकृपश्चापिमहारथः ॥ १ ॥ पुनर्ययुश्चसंरब्धाधनंजयजिघांसवः ॥ विस्फारयंतश्चा पानिबलवंतिदृढानिच ॥ २ ॥ तान्विकीर्णपताकेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजसमंताद्वानरध्वजः ॥ ३ ॥ ततःकृपश्चकर्णश्चद्रोणश्चरथिनांवरः ॥ तंमहास्त्रैर्महावीर्यंपरिवार्यधनंजयम् ॥ ४ ॥ शरौघान्सम्यगस्यंतोजीमूताइववार्षिकाः ॥ ववर्षुःशरवर्षाणिपातयंतोधनंजयम् ॥ ५ ॥

वर्षाणिअवरुद्धःपार्थस्तदानींस्वेच्छयाऽचरदित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ नागाहस्तिनएवकूर्माःमहाद्विपाजलगजाश्चयस्यांताम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥७॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ विकीर्णाविस्तारितापताकाध्वजांचलोयस्यतेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ पातयंतःपीडयंतः ॥ ५ ॥

पर्यवस्थाप्यस्तब्धीकृत्यइषुभिःपूरयामासुःआवृतवंतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वचित्तानिअयमहमितिनज्ञातवंतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥इतिविराटप०नै०भा०त्रिषष्टितमोऽध्या

इषुभिर्बहुभिस्तूर्णंसमरेलोमवाहिभिः॥ अदूरात्पर्यवस्थाप्यपूरयामासुराहृताः॥६ ॥ तथातैरवकीर्णस्यदिव्यैरस्त्रैःसमंततः॥ नतस्यद्व्यंगुलमपिविवृतंसंप्रदृश्यते॥ ७॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्दिव्यमैंद्रंमहारथः॥ अस्त्रमादित्यसंकाशंगांडीवेसमयोजयत्॥ ८॥ शररश्मिरिवादित्यःप्रतस्थेसमरेबली ॥ किरीटमालीकौंतेयःसर्वान्प्राच्छादयत्कुरून्॥ ९ ॥ यथाबलाहकेविद्युत्पावकोवाशिलोच्चये॥ तथागांडीवमभवदिंद्रायुधमिवानतम्॥ १० ॥ यथावर्षतिपर्जन्येविद्युद्विभ्राजतेदिवि॥ द्योतयंतीदिशःसर्वाःपृथिवींचसमंततः॥ ११ ॥ तथादशदिशःसर्वाःपतद्गांडीवमावृणोत्॥ नागाश्वरथिनःसर्वेमुमुहुस्तत्रभारत॥ १२॥ सर्वेशांतिपरायोधाःस्वचित्तानिनलेभिरे॥ संग्रामेविमुखाःसर्वेयोधास्तेहतचेतसः ॥ १३ ॥ एवंसर्वाणिसैन्यानिभग्नानिभरतर्षभ ॥ व्यद्रवंतदिशःसर्वानिराशानिस्वजीविते ॥ १४॥ ॥ इतिश्रीम०विराटप०गोहरणप० अर्जुनसंकुलयुद्धेत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥ ६३॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःशांतनवोभीष्मोभारतानांपितामहः॥ वध्यमानेषुयोधेषुधनंजयमुपाद्रवत्॥ १ ॥ प्रगृह्यकार्मुकश्रेष्ठंजातरूपपरिष्कृतम्॥ शरानादायतीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदान्प्रमाथिनः॥ २॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोगिरिःसूर्योदयेयथा॥ ३ ॥ प्रध्मायशंखंगांगेयोधार्तराष्ट्रान्प्रहर्षयन्॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबीभत्सुंसमवारयत्॥ ४॥ तमुदीक्ष्यसमायांतंकौंतेयःपरवीरहा ॥ प्रत्यगृह्णात्प्रहृष्टात्माधाराधरमिवाचलः॥ ५॥ ततोभीष्मःशरानष्टौध्वजेपार्थस्यवीर्यवान्॥ समार्पयन्महावेगान्श्वसमानानिवोरगान्॥६॥ तेध्वजंपांडुपुत्रस्यसमासाद्यपतत्रिणः॥ ज्वलंतंकपिमाजघ्नुर्ध्वजाग्रनिलयांश्चतान्॥ ७॥ ततोभल्लेनमहतापृथुधारेणपांडवः॥ छत्रंचिच्छेदभीष्मस्यतूर्णंतदपतद्भुवि॥ ८॥ ध्वजंचैवास्यकौंतेयःशरैरभ्यहनद्दृशम्॥ शीघ्रकृद्रथवाहांश्चतथोभौपार्ष्णिसारथी॥ ९ ॥ अमृष्यमाणस्तद्भीष्मोजानन्नपिसपांडवम्॥ दिव्येनास्त्रेणमहताधनंजयमवाकिरत्॥१०॥ तथैवपांडवोभीष्मेदिव्यमस्त्रमुदीरयन्॥ प्रत्यगृह्णादमेयात्मामहामेघमिवाचलः॥ ११॥ तयोस्तदभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम्॥ भीष्मेणसहपार्थेनबलिवासवयोरिव॥ १२॥ प्रैक्षंतकुरवःसर्वेयोधाश्चसहसैनिकाः॥ भल्लैर्भल्लाःसमागम्यभीष्मपांडवयोर्युधि॥ अंतरिक्षेव्यराजंतखद्योताःप्रावृषीवहि॥ १३ ॥ अग्निचक्रमिवाविद्धंसव्यदक्षिणमस्यतः॥ गांडीवमभवद्राजन्पार्थस्यसृजतःशरान्॥ १४॥

यः॥ ६३॥ ॥७॥ ॥ ततइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अग्निचक्रंअलातचक्रं आविद्धंभ्राम्यमाणम् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥ २६॥ उपावृत्यसमीपमेत्य॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥अस्त्रंबाणानांक्षेपणंकर्म ॥३८॥

ततःसंछादयामासभीष्मंशरशतैःशितैः॥ पर्वतंवारिधाराभिश्छादयन्निवतोयदः॥१५॥ तांसवेलामिवोद्धूतांशरवृष्टिंसमुत्थिताम्॥ व्यधमत्सायकैर्भीष्मःपांडवंसमवारयत्॥ १६ ॥ ततस्तानिनिकृत्तानिशरजालानिभागशः॥ समरेचव्यशीर्यंतफाल्गुनस्यरथंप्रति॥ १७॥ ततःकनकपुंखानांशरवृष्टिंसमुत्थिताम्॥ पांडवस्यरथात्तूर्णंशलभानामिवायतिम्॥ व्यधमत्तांपुनस्तस्यभीष्मःशरशतैःशितैः॥ १८॥ ततस्तेकुरवःसर्वेसाधुसाध्वितिचाब्रुवन्॥ दुष्करंकृतवान्भीष्मोयदर्जुनमयोधयत्॥ १९॥ बलवांस्तरुणोदक्षःक्षिप्रकारीधनंजयः॥ कोन्यःसमर्थःपार्थस्यवेगंधारयितुंरणे॥२०॥ ऋतेशांतनवाद्भीष्मात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात्॥ आचार्यप्रवराद्वापिभारद्वाजान्महाबलात्॥ २१॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यक्रीडंतौभरतर्षभौ॥ चक्षूंषिसर्वभूतानांमोहयंतौमहाबलौ॥२२॥ प्राजापत्यंतथैवैंद्रमाग्नेयंरौद्रदारुणम्॥ कौबेरंवारुणंचैवयाम्यंवायव्यमेवच॥ प्रयुंजानौमहात्मानौसमरेतौविचेरतुः॥ २३॥ विस्मितान्यथभूतानितौदृष्ट्वासंयुगेतदा॥ साधुपार्थमहाबाहोसाधुभीष्मेतिचाब्रुवन्॥ २४॥ नायंयुक्तोमनुष्येषुयोयंसंदृश्यतेमहान्॥ महास्त्राणांसंप्रयोगःसमरेभीष्मपार्थयोः॥ २५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवंसर्वास्त्रविदुषोरस्त्रयुद्धमवर्तत॥ अस्त्रयुद्धेतुनिर्वृत्तेशरयुद्धमवर्तत॥ २६॥ अथजिष्णुरुपावृत्यक्षुरधारेणकार्मुकम्॥ चकर्तभीष्मस्यतदाजातरूपपरिष्कृतम्॥ २७॥ निमेषांतरमात्रेणभीष्मोन्यत्कार्मुकंरणे॥ समादायमहाबाहुःसज्यंचक्रेमहारथः॥ शरांश्चसुबहून्क्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये॥ २८॥ अर्जुनोपिशरांस्तीक्ष्णान्भीष्मायनिशितान्बहून्॥ चिक्षेपसुमहातेजास्तथाभीष्मश्चपांडवे॥ २९॥ तयोर्दिव्यास्त्रविदुषोरस्यतोर्निशितान्शरान्॥ नविशेषस्तदाराजन्लक्ष्यतेस्ममहात्मनोः॥ ३०॥ अथावृणोद्दशदिशःशरैरतिरथस्तदा॥ किरीटमालीकौंतेयःशूरःशांतनवस्तथा॥ ३१॥ अतीवपांडवोभीष्मंभीष्मश्चातीवपांडवम्॥ बभूवतस्मिन्संग्रामेराजन्लोकेतदद्भुतम्॥ ३२॥ पांडवेनहताःशूराभीष्मस्यरथरक्षिणः॥ शेरतेस्मतदाराजन्कौंतेयस्याभितोरथम्॥ ३३॥ ततोगांडीवनिर्मुक्तानिरमित्रंचिकीर्षवः॥ आगच्छन्पुंखसंश्लिष्टाःश्वेतवाहनपत्रिणः॥३४॥ निष्पतंतोरथात्तस्यधौताहैरण्यवाससः॥ आकाशेसमदृश्यंतहंसानामिवपंक्तयः॥ ३५॥ तस्यतद्दिव्यमस्त्रंहिविगाढंचित्रमस्यतः॥ प्रेक्षंतेस्मांतरिक्षस्थाःसर्वेदेवाःसवासवाः॥ ३६॥ तंदृष्ट्वापरमप्रीतोगंधर्वश्चित्रमद्भुतम्॥ शशंसदेवराजायचित्रसेनःप्रतापवान्॥ ३७॥ पश्येमान्पार्थनिर्मुक्तान्संसक्तानिवगच्छतः॥ चित्ररूपमिदंजिष्णोर्दिव्यमस्त्रमुदीर्यतः॥ ३८॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कूबरंरथयुगंधरम् ॥ ४८ ॥ अपोवाहअपसारयामास ॥ ४९ ॥ इतिविरा० नैल० भारतभा० चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रपुत्रोदुर्योधनः उ

नेदंमनुष्याःसंदध्युर्नहीदंतेषुविद्यते ॥ पौराणानांमहास्त्राणांविचित्रोयंसमागमः ॥ ३९ ॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुंचतः ॥ विकर्षतश्चगांडीवंनांतरंस
मदृश्यत ॥ ४० ॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे ॥ नाशकुवंतसैन्यानिपांडवंप्रतिवीक्षितुम् ॥ ४१ ॥ तथैवभीष्मंगांगेयंद्रष्टुंनोत्सहतेजनः ॥ ४२ ॥ उभौविश्रुत
कर्माणावुभौतीव्रपराक्रमौ ॥ उभौसदृशकर्माणावुभौयुधिसुदुर्जयौ ॥ ४३ ॥ इत्युक्तोदेवराजस्तुपार्थभीष्मसमागमम् ॥ पूजयामासदिव्येनपुष्पवर्षेणभारत
॥ ४४ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोवामंपार्श्वमताडयत् ॥ पश्यतःप्रतिसंधायविध्यतःसव्यसाचिनः ॥ ४५ ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःपृथुधारेणकार्मुकम् ॥ चिच्छेदगार्ध्रप
त्रेणभीष्मस्यादित्यतेजसः ॥ ४६ ॥ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ यतमानंपराक्रांतंकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ४७ ॥ सपीडितोमहाबाहुर्गृहीत्वारथकूब
रम् ॥ गांगेयोयुद्धदुर्धर्षस्तस्थौदीर्घमिवांतरम् ॥ ४८ ॥ तंविसंज्ञमपोवाहसंयंतारथवाजिनाम् ॥ उपदेशमनुस्मृत्यरक्षमाणोमहारथम् ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा०
विराटप० गोहरणप० भीष्मापयानेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भीष्मेतुसंग्रामशिरोविहायपलायमानेधृतराष्ट्रपुत्रः ॥ उत्सृ
ज्यकेतुंविनदन्महात्माधनुर्विगृह्यार्जुनमाससाद ॥ १ ॥ सभीमधन्वानमुदग्रवीर्यंधनंजयंशत्रुगणेचरंतम् ॥ आकर्णपूर्णायतचोदितेनविव्याधभल्लेनललाटम
ध्ये ॥ २ ॥ सतेनबाणेनसमर्पितेनजांबूनदाग्रेणसुसंहितेन ॥ रराजराजन्महनीयकर्मायथैकपर्वारुचिरैकशृंगः ॥ ३ ॥ अथास्यबाणेनविदारितस्यप्रादुर्बभूवास्र
गजस्रमुष्णम् ॥ सतस्यजांबूनदपुंखचित्रोभित्वाललाटंसुविराजतेस्म ॥ ४ ॥ दुर्योधनश्चापितमुग्रतेजाःपार्थश्चदुर्योधनमेकवीरः ॥ अन्योन्यमाजौपुरुषप्रवीरौ
समौसमाजग्मतुराजमीढौ ॥ ५ ॥ ततःप्रभिन्नेनमहागजेनमहीधराभेनपुनर्विकर्णः ॥ रथैश्चतुर्भिर्गजपादरक्षैःकुंतीसुतंजिष्णुमथाभ्यधावत् ॥ ६ ॥ तमापतंतं
त्वरितंगजेंद्रंधनंजयःकुंभविभागमध्ये ॥ आकर्णपूर्णेनमहायसेनबाणेनविव्याधमहाजवेन ॥ ७ ॥ पार्थेनसृष्टःसतुगार्ध्रपत्रआपुंखदेशात्प्रविवेशनागम् ॥ वि
दार्यशैलप्रवरंप्रकाशंयथाशनिःपर्वतमिंद्रसृष्टः ॥ ८ ॥ शरप्रतप्तःसतुनागराजःप्रवेपितांगोव्यथितांतरात्मा ॥ संसीदमानोनिपपातमह्यांवज्राहतंशृंगमिवाच
लस्य ॥ ९ ॥ निपातितेदंतिवरेपृथिव्यांत्रासाद्विकर्णःसहसावतीर्य ॥ तूर्णंपदान्यष्टशतानिगत्वाविविंशतेःस्यंदनमारुरोह ॥ १० ॥

उत्सृज्यउन्मुच्य केतुंपताकाम् ॥ १ ॥ २ ॥ एकशृंगःपर्वतोयथाएकेनपर्ववतादीर्घवंशेनएकःपर्वायस्मिन्निति समासः मतुब्लोपआर्षः ॥ ३ ॥ अस्रक्रक्तम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ महायसेनमहाफलकेन ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अपजग्मुःपलायनंकृतवंतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अभिषंगात्पराभवात्द्रवंतंआलक्ष्यप्रास्फोटयत्आस्फोटंबाहुशब्दंकृतवान् ॥१४॥ तूर्याणिजयवाद्यानि तथैवेत्यादिउत्तरान्वयि ॥ १५॥ तृतीयः

निहत्यनागंतुशरेणतेनवज्रोपमेनाद्रिवरांबुदाभम्॥तथाविधेनैवशरेणपार्थोदुर्योधनंवक्षसिनिर्बिभेद॥११॥ततोगजेराजनिचैवभिन्नेभग्नेविकर्णेचसपाद रक्षे॥ गांडीवमुक्तैर्विशिखैःप्रणुन्नास्तेयोधमुख्याःसहसाऽपजग्मुः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वैवपार्थेनहतंचनागंयोधांश्चसर्वान्द्रवतोनिशम्य॥ रथंसमावृत्यकुरुप्रवीरोर णाद्प्रदुद्राववयतोनपार्थः॥१३॥ तंभीमरूपंत्वरितंद्रवंतंदुर्योधनंशत्रुसहोभिषंगात्॥ प्रास्फोटयद्योद्धुमनाःकिरीटीबाणेनविद्धंरुधिरंवमंतम्॥१४॥ ॥अर्जुन उवाच॥ ॥विहायकीर्तिंविपुलंयशश्चयुद्धात्परावृत्यपलायसेकिम्॥ नतेऽद्यतूर्याणिसमाहतानितथैवराज्यादवरोपितस्य॥१५॥ युधिष्ठिरस्यास्मिनिदेशका रीपार्थस्तृतीयोयुधिसंस्थितोस्मि॥ तदर्थमावृत्यमुखंप्रयच्छनरेंद्रवृत्तंस्मरधार्तराष्ट्र॥ १६ ॥ मोघंतवेदंभुविनामधेयंदुर्योधनेतीहकृतंपुरस्तात्॥ नहीहदुर्योध नतातवास्तिपलायमानस्यरणंविहाय॥१७॥नतेपुरस्तादथपृष्ठतोवापश्यामिदुर्योधनरक्षितारम्॥अपेहियुद्धात्पुरुषप्रवीरप्राणान्प्रियान्पांडवतोद्यरक्ष॥१८॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० दुर्योधनापयानेपंचषष्टितमोऽध्यायः॥६५॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ आहूयमानश्चसतेनसंख्येमहात्मनावैधृतराष्ट्र पुत्रः॥ निवर्तितस्तस्यगिरांकुशेनमहागजोमत्तइवांकुशेन ॥ १॥ सोमृष्यमाणोवचसाभिमृष्टोमहारथेनातिरथस्तरस्वी॥ पर्याववर्ताथरथेनवीरोभोगीयथा पादतलाभिमृष्टः॥२॥ तंप्रेक्ष्यकर्णःपरिवर्तमानंनिवर्त्यसंस्तभ्यचविद्धगात्रम्॥ दुर्योधनस्योत्तरतोभ्यगच्छत्पार्थंनृवीरोयुधिहेममाली॥ ३ ॥ भीष्मस्ततःशांत नवोविवृत्यहिरण्यकक्षस्त्वरयाभिषंगी॥ दुर्योधनंपश्चिमतोभ्यरक्षत्पार्थान्महाबाहुरधिज्यधन्वा ॥ ४॥ द्रोणःकृपश्चैवविविंशतिश्चदुःशासनश्चैवविवृत्यशी घ्रम्॥सर्वेपुरस्ताद्वितत्तोरुचापादुर्योधनार्थंत्वरिताभ्युपेयुः॥५॥ सतान्यनीकानिनिवर्तमानान्यालोक्यपूर्णौघनिभानिपार्थः॥ हंसोयथामेघमिवापतंतंधनंज यःप्रत्यपतत्तरस्वी॥ ६॥ तेसर्वतःसंपरिवार्यपार्थमस्त्राणिदिव्यानिसमाददानाः ॥ ववर्षुरभ्येत्यशरैःसमंतान्मेघायथाभूधरमंबुवर्गैः॥ ७॥ ततोस्त्रमस्त्रेणनिवा र्यतेषांगांडीवधन्वाकुरुपुंगवानाम्॥संमोहनंशत्रुसहोऽन्यदस्त्रंप्रादुश्चकारैंद्रिरपारणीयम्॥ ८ ॥ ततोदिशश्चानुदिशोविवृत्यशरैःसुधारैर्निशितैःसुपत्रैः॥गांडी वघोषेणमनांसितेषांमहाबलःप्रव्यथयांचकार॥ ९ ॥

पार्थःपृथासुतोऽर्जुनोस्मि वृत्तंयूतादिष्वधर्मम् ॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥छ॥ ॥ आहूयेति ॥ १ ॥ पर्याववर्तपरावृत्तवान् ॥ २ ॥ नृवीरोदुर्योधनः ॥ ३ ॥ अभिषंगीशत्रुपराजयसमर्थः ॥ ४ ॥ त्वरिताःअभ्युपेयुः संधिरार्षः ॥ ५ ॥ हंसःसूर्यः प्रत्यतपत्प्रतितापितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विवृत्यव्याप्य ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ शांतिपराःउपरतचित्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अमूढसंज्ञैर्भीष्मादिभिःसव्यतःकृतैरुपलक्षितेनभवतायातव्यंगंतव्यम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अयमर्जुनोभवतोविसंज्ञा
नृयुष्मान् यथानमुच्येत्नमोचनंस्यात्तथाप्रमथ्नीतउपमृद्यात् नतुमृदितवानितिभावः ॥ २० ॥ शांतिनष्टचित्ततां नृशंसंकर्तुंसंमूढान्मारयितुं नअलंनयोग्यः तत्रहेतुः नपापेस्यमनोस्तियतोविशिष्टंश्रेष्ठं

ततःपुनर्भीमरवंप्रगृह्यदोर्भ्यांमहाशंखमुदारघोषम् ॥ व्यनादयत्सप्रदिशोदिशःखंभुवंचपार्थोद्विषतांनिहंता ॥ १० ॥ तेशंखनादेनकुरुप्रवीराःसंमोहिताःपार्थ
समीरितेन ॥ उत्सृज्यचापानिदुरासदानिसर्वेतदाशांतिपराबभूवुः ॥ ११ ॥ तथाविसंज्ञेषुचतेषुपार्थःस्मृत्वाचवाक्यानितथोत्तरायाः ॥ निर्याहिमध्यादितिम
त्स्यपुत्रमुवाचयावत्कुरवोविसंज्ञाः ॥ १२ ॥ आचार्यशारद्वतयोःसुशुक्लेकर्णस्यपीतंरुचिरंचवस्त्रम् ॥ द्रौणेश्चराज्ञश्चतथैवनीलेवस्त्रेसमादत्स्वनरप्रवीर ॥ १३ ॥
भीष्मस्यसंज्ञांतुतथैवमन्येजानातिसोस्त्रप्रतिघातमेषः ॥ एतस्यवाहान्कुरुसव्यतस्त्वमेवंहियातव्यममूढसंज्ञैः ॥ १४ ॥ रश्मीन्समुत्सृज्यततोमहात्मारथादव
प्लुत्यविराटपुत्रः ॥ वस्त्राण्युपादायमहारथानांतूर्णंपुनःस्वंरथमारुरोह ॥ १५ ॥ ततोन्वशासच्चतुरःसदश्वान्पुत्रोविराटस्यहिरण्यकक्षान् ॥ तेतद्व्यतीयुर्ध्वजिना
मनीकंश्वेतावहंतोऽर्जुनमाजिमध्यात् ॥ १६ ॥ तथानुयांतंपुरुषप्रवीरंभीष्मःशरैरभ्यहनत्तरस्वी ॥ सचापिभीष्मस्यहयान्निहत्यविव्याधपार्थोदशभिःपृषत्कैः
॥ १७ ॥ ततोर्जुनोभीष्ममपास्ययुद्धेविद्ध्वास्ययंतारमरिष्टधन्वा ॥ तस्थौविमुक्तोरथवृंदमध्यान्मेघंविदार्येवसहस्ररश्मिः ॥ १८ ॥ लब्ध्वाहिसंज्ञांतुकुरुप्रवीराः
पार्थंनिरीक्ष्याथसुरेंद्रकल्पम् ॥ रणेविमुक्तंस्थितमेकमाजौसधार्तराष्ट्रस्त्वरितंबभाषे ॥ १९ ॥ अयंकथंवैभवतोविमुक्तस्तथाप्रमथ्नीतयथानमुच्येत् ॥ तमब्रवी
च्छांतनवःप्रहस्यक्वतेगताबुद्धिरभूत्क्ववीर्यम् ॥ २० ॥ शांतिंपरांप्राप्ययदास्थितोभूरुत्सृज्यबाणांश्चधनुर्विचित्रम् ॥ नत्वेषबीभत्सुरलंनृशंसंकर्तुंनपापेस्यम
नोविशिष्टम् ॥ २१ ॥ त्रैलोक्यहेतोर्नजहेत्स्वधर्मंसर्वेनतस्मान्निहतारणेऽस्मिन् ॥ क्षिप्रंकुरून्याहिकुरुप्रवीरविजित्यगाश्चप्रतियातुपार्थः ॥ मातेस्वकोर्थोनिप
तेतमोहात्तत्संविधातव्यमरिष्टबंधम् ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ दुर्योधनस्तस्यतुतन्निशम्यपितामहस्यात्महितंवचोथ ॥ अतीतकामोयुधिसोत्यमर्षी
राजाविनिःश्वस्यबभूवतूष्णीम् ॥ २३ ॥ तद्भीष्मवाक्यंहितमीक्ष्यसर्वेधनंजयाग्निंचविवर्धमानम् ॥ निवर्तनायैवमनोनिदध्युर्दुर्योधनंतेपरिरक्षमाणाः ॥ २४ ॥
तान्प्रस्थितान्प्रीतमनाःसपार्थोधनंजयःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीरान् ॥ अभाषमाणोनुनयंमुहूर्तंवचोब्रवीत्संपरिवृत्यभूयः ॥ २५ ॥

॥ २१ ॥ अरिष्टबंधंकल्याणानुबंधिकर्म ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ परिवृत्यपरिवृत्य ॥ २५ ॥

शरैरेवपाददेशेपातितैरभिवाद्य मान्यान्बाह्लीकसोमदत्तादीन् ॥२६॥ मुकुटंचिच्छेदेतिदुर्योधनस्यमरणमेवसूचितम् ॥२७॥ हेममालयासहितेनसहेममालेनध्वजेन॥२८॥२९॥३०॥ ॥इतिविराटप०नै०

पितामहंशांतनवंचवृद्धंद्रोणंगुरुंचप्रणिपत्यमूर्ध्ना ॥ द्रौणिंकृपंचैवकुरूंश्चमान्याञ्छरैर्विचित्रैरभिवाद्यचैव ॥ २६ ॥ दुर्योधनस्योत्तमरत्नचित्रंचिच्छेदपार्थोमुकुटंशरेण ॥ आमंत्र्यवीरांश्चतथैवमान्यान्गांडीवघोषेणविनाद्यलोकान् ॥ २७ ॥ सदेवदत्तंसहसाविनाद्यविदार्यवीरोद्विषतांमनांसि ॥ ध्वजेनसर्वानभिभूयशत्रून्सहेममालेनविराजमानः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वाप्रयातांस्तुकुरून्किरीटीहृष्टोब्रवीत्तत्रसमत्स्यपुत्रम् ॥ आवर्तयाश्वान्पशवोजितास्तेयाताःपरेयाहिपुरंप्रहृष्टः ॥ २९ ॥ देवास्तुदृष्ट्वामहदद्भुतंतद्युद्धंकुरूणांसहफाल्गुनेन ॥ जग्मुर्यथास्वंभवनंप्रतीताःपार्थस्यकर्माणिविचिंतयंतः ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० समस्तकौरवपलायनेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविजित्यसंग्रामेकुरून्सवृषभेक्षणः ॥ समानयामासतदाविराटस्यधनंमहत् ॥ १ ॥ गतेषुचप्रभग्नेषुधार्तराष्ट्रेषुसर्वतः ॥ वनान्निष्क्रम्यगहनाद्बहवःकुरुसैनिकाः ॥ २ ॥ भयात्संत्रस्तमनसःसमाजग्मुस्ततस्ततः ॥ मुक्तकेशास्त्वदृश्यंतस्थिताःप्रांजलयस्तदा ॥ ३ ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांताविदेशस्थाविचेतसः ॥ ऊचुःप्रणम्यसंभ्रांताःपार्थकिंकरवामते ॥ ४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ स्वस्तिव्रजतवोभद्रंनभेतव्यंकथंचन ॥ नाहमार्तान्जिघांसामिभृशमाश्वासयामिवः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यतामभयांवाचंश्रुत्वायोधाःसमागताः ॥ आयुःकीर्तियशोदाभिस्तमाशीर्भिरनंदयन् ॥ ६ ॥ ततोर्जुनंनागमिवप्रभिन्नमुत्सृज्यशत्रून्विनिवर्तमानम् ॥ विराटराष्ट्राभिमुखंप्रयांतंनाशक्नुवंस्तंकुरवोभियातुम् ॥ ७ ॥ ततःसतन्मेघमिवापतंतंविद्राव्यपार्थःकुरुमेघसैन्यम् ॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावचोब्रवीत्संपरिरभ्यभूयः ॥ ८ ॥ पितुःसकाशेतवतातसर्वेवसंतिपार्थाविदितंतवैव ॥ तान्माप्रशंसेर्नगरंप्रविश्यभीतःप्रणश्येद्धिसमत्स्यराजः ॥ ९ ॥ मयाजितासाध्वजिनीकुरूणांमयाचगावोविजिताद्विषद्भ्यः ॥ पितुःसकाशंनगरंप्रविश्यत्वमात्मनःकर्मकृतंब्रवीहि ॥ १० ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ यत्तेकृतंकर्मनपारणीयंतत्कर्मकर्तुंममनास्तिशक्तिः ॥ नत्वांप्रवक्ष्यामिपितुःसकाशेयावन्नमांवक्ष्यसिसव्यसाचिन् ॥ ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सशत्रुसेनामवजित्यजिष्णुराच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ श्मशानमागत्यपुनःशमींतामभ्येत्यतस्थौशरविक्षतांगः ॥ १२ ॥ ततःसवह्निप्रतिमोमहाकपिःसहैवभूतैर्दिवमुत्पपात ॥ तथैवमायाविहिताबभूवध्वजंचसैंहंयुयुजेरथेपुनः ॥ १३ ॥

भा०षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥६७॥ ॥ वृषभेक्षणःश्रेष्ठदृष्टिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आपतंतं पुंस्त्वमार्षम् ॥ ८ ॥९॥१०॥११॥१२ ॥ सैंहंध्वजंबिराटीयंपूर्वंतत्रस्थापितम् ॥१३॥

विधाययथावत्स्थापयित्वा ॥ १४ ॥ वशंपरवशतांआस्थिताःप्राप्ताः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विजये नतृप्तौइतोप्यधिकंयुद्धंप्रार्थयानौ यद्वा जयेनस्वीयेनतृप्तौआनंदिनौस्वस्य

विधायतच्चायुधमाजिवर्धनंकुरूत्तमानामिषुधीःशरांस्तथा ॥ प्रायात्समत्स्योनगरंप्रहृष्टःकिरीटिनासारथिनामहात्मना ॥ १४ ॥ पार्थस्तुकृत्वापरमार्यकर्मनि
हत्यशत्रून्द्विषतांनिहंता ॥ चकारवेणींचतथैवभूयोजग्राहरश्मीन्पुनरुत्तरस्य ॥ विवेशहृष्टोनगरंमहामनाबृहन्नलारूपमुपेत्यसारथिः ॥ १५ ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ ततोनिवृत्ताःकुरवःप्रभग्नावशमास्थिताः ॥ हस्तिनापुरमुद्दिश्यसर्वेदीनाययुस्तदा ॥ १६ ॥ पंथानमुपसंगम्यफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ राज
पुत्रप्रत्यवेक्षसमानीतानिसर्वशः ॥ गोकुलानिमहाबाहोवीरगोपालकैःसह ॥ १८ ॥ ततोपराह्णेयास्यामोविराटनगरंप्रति ॥ आश्वास्यपाययित्वाचपरिप्लाव्य
चवाजिनः ॥ १९ ॥ गच्छंतुत्वरिताश्चेमेगोपालाःप्रेषितास्त्वया ॥ नगरेप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयम् ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथोत्तरस्त्वरमाणः
सदूतानाज्ञापयद्वचनात्फाल्गुनस्य ॥ आचक्षध्वंविजयंपार्थिवस्यभग्नाःपरेविजिताश्चापिगावः ॥ २१ ॥ इत्येवंतौभारतमत्स्यवीरौसंमंत्र्यसंगम्यततःशमींता
म् ॥ अभ्येत्यभूयोविजयेनतृप्तावुत्सृष्टमारोपयतांस्वभांडम् ॥ २२ ॥ सशत्रुसेनामभिभूयसर्वामाच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ वैराटिरायान्नगरंप्रतीतोबृहन्नला
सारथिनाप्रवीरः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीम० वि० प० गोहरणप० उत्तरागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धनंचापिविजित्याशु
विराटोवाहिनीपतिः ॥ विवेशनगरंहृष्टश्चतुर्भिःपांडवैःसह ॥ १ ॥ जित्वात्रिगर्तान्संग्रामेगाश्चैवादायसर्वशः ॥ अशोभतमहाराजसहपार्थःश्रियावृतः ॥ २ ॥ त
मासनगतंवीरंसुहृदांहर्षवर्धनम् ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेसहपार्थैःपरंतपाः ॥ ३ ॥ उपतस्थुःप्रकृतयःसमस्ताब्राह्मणैःसह ॥ सभाजितःससैन्यस्तुप्रतिनंद्याथमत्स्यरा
ट् ॥ ४ ॥ विसर्जयामासतदाद्विजांश्चप्रकृतीस्तथा ॥ तथासराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ ५ ॥ उत्तरंपरिपप्रच्छक्कयातइतिचाब्रवीत् ॥ आचख्युस्तस्यतत्स
र्वंस्त्रियःकन्याश्चवेश्मनि ॥ ६ ॥ अंतःपुरचराश्चैवकुरुभिर्गोधनंहृतम् ॥ विजेतुमभिसंरब्धएकएवातिसाहसात् ॥ बृहन्नलासहायश्चनिर्गतःपृथिवींजयः ॥ ७ ॥
उपयातानतिरथान्भीष्मंशांतनवंकृपम् ॥ कर्णंदुर्योधनंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ॥ ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ राजाविराटोथभृशाभितप्तःश्रुत्वासुतंत्वेकर
थेनयातम् ॥ बृहन्नलासारथिमाजिवर्धनंप्रोवाचसर्वानथमंत्रिमुख्यान् ॥ ९ ॥

भांडंअलंकारादिकंयत्पूर्वमुत्सृष्टंतत्तथैवशरीरेरथेचआरोपयतांआरोपितवंतौ ॥ २२ ॥ धनंगोधनं प्रतीतोहृष्टः ॥ २३ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भा० भा० सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥
दक्षिणगोग्रहवृत्तांतमाह धनंचेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सभाजितःपूजितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ आच्छादयित्वावस्त्रादिभिरभ्यर्च्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शृंगाटकेषुचतुष्पथेषु शृंगाटकंजलेद्वारिकंटकेचचतु

सर्वथाकुरवस्तेहियेचान्येवसुधाधिपाः ॥ त्रिगर्तान्निःसृतान्श्रुत्वानस्थास्यंतिकदाचन ॥ १० ॥ तस्माद्गच्छंतुमेयोधाबलेनमहतावृताः ॥ उत्तरस्यपरीप्सार्थंये त्रिगर्तैरविक्षताः ॥ ११ ॥ हयांश्चनागांश्चरथांश्चशीघ्रंपदातिसंघांश्चततःप्रवीरान् ॥ प्रस्थापयामाससुतस्यहेतोर्विचित्रशस्त्राभरणोपपन्नान् ॥ १२ ॥ एवंसरा जामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ व्यादिदेशाथतांक्षिप्रंवाहिनींचतुरंगिणीम् ॥ १३ ॥ कुमारमाशुजानीतयदिजीवतिवानवा ॥ यस्ययंतागतःषंढोमन्येहंसन जीवति ॥ १४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तमब्रवीद्धर्मराजोविहस्यविराटराजंतुभृशाभितप्तम् ॥ बृहन्नलासारथिश्चेन्नरेंद्रपरेननेष्यंतितवाद्यगास्ताः ॥ १५ ॥ सर्वान्महीपान्सहितान्कुरूंश्चतथैवदेवासुरसिद्धयक्षान् ॥ अतीवजेतुंसमरेसुतस्तेस्वनुष्ठितःसारथिनाहितेन ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथोत्तरेणप्र हितादूतास्तेशीघ्रगामिनः ॥ विराटनगरंप्राप्यविजयंसमवेदयन् ॥ १७ ॥ राज्ञस्तत्सर्वमाचख्यौमंत्रीविजयमुत्तमम् ॥ पराजयंकुरूणांचाप्युपायांतंतथोत्तरम् ॥ १८ ॥ सर्वाविनिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः ॥ उत्तरःसहसूतेनकुशलीचपरंतपः ॥ १९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दिष्ट्याविनिर्जितागावःकुरवश्चपलायि ताः ॥ नाद्भुतंत्वेवमन्येहंयत्तेपुत्रोऽजयत्कुरून् ॥ २० ॥ ध्रुवएवजयस्तस्ययस्ययंताबृहन्नला ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविराटोनृपतिःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ २१ ॥ श्रुत्वासविजयंतस्यकुमारस्यामितौजसः ॥ आच्छादयित्वादूतांस्तान्मंत्रिणंसोभ्यचोदयत् ॥ २२ ॥ राजमार्गाःक्रियंतांमेपताकाभिरलंकृताः ॥ पुष्पो पहारैरर्च्यंतांदेवताश्चापिसर्वशः ॥ २३ ॥ कुमारायोधमुख्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ वादित्राणिचसर्वाणिप्रत्युद्यांतुसुतंमम ॥ २४ ॥ घंटावान्मानवःशीघ्रंमत्त मारुह्यवारणम् ॥ शृंगाटकेषुसर्वेषुआख्यातुविजयंमम ॥ २५ ॥ उत्तराचकुमारीभिर्बह्वीभिःपरिवारिता ॥ शृंगारवेषाभरणाप्रत्युद्यातुसुतंमम ॥ २६ ॥ ॥ वै शंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वाचेदंवचनंपार्थिवस्यसर्वंपुरंस्वस्तिकपाणिभूतम् ॥ भेर्यश्चतूर्याणिचवारिजाश्चवेषैःपरार्ध्यैःप्रमदाःशुभाश्च ॥ २७ ॥ तथैवसूतैःसहमा गधैश्चनांदीवाद्याःपणवास्तूर्यवाद्याः ॥ पुराद्विराटस्यमहाबलस्यप्रत्युद्ययुःपुत्रमनंतवीर्यम् ॥ २८ ॥

ष्पथेइतिमेदिनी ॥ २५ ॥ शृंगारवेषाभरणानाट्यरसवेषाभरणा शृंगारःसुरतेनाट्येइतिमेदिनी ॥ २६ ॥ स्वस्तिकंमंगलारार्तिकादिदधिदूर्वादिचपाणौयस्यतत्स्वस्तिकपाणि भूतंऋद्धिमत् वारिजाःशंखाः ॥ २७ ॥ नांदीवाद्याःमंगलवाद्यानि तूर्यवाद्याजयवाद्यानि ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ दृष्टेनत्वयासहकितवेनमयानदेवितव्यम् ॥ ३१ ॥ अंतरेणविनापिद्यूतम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मबंधोब्राह्मणाधम ॥ ३८॥३९॥ वयस्यत्वात्सख्यात्॥४०॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रस्थाप्यसेनांकन्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः॥मत्स्यराजोमहाप्राज्ञःप्रहृष्टइदमब्रवीत्॥२९॥ अक्षानाहरसैरंध्रिकंकद्यूतंप्रवर्ततताम्॥तं
तथावादिनंदृष्ट्वापांडवःप्रत्यभाषत॥३०॥ नदेवितव्यंहृष्टेनकितवेनेतिनःश्रुतम्॥ तंत्वामद्यमुदायुक्तंनाहंदेवितुमुत्सहे॥ प्रियंतुतेचिकीर्षामिवर्ततांयदिमन्यसे
॥३१॥ ॥विराटउवाच॥ ॥स्त्रियोगावोहिरण्यंचयच्चान्यद्वसुकिंचन॥नमेकिंचित्त्वुरक्ष्यंतेअंतरेणापिदेवितुम्॥३२॥ ॥कंकउवाच॥ ॥किंतेद्यूतेनराजेंद्रबहु
दोषेणमानद ॥ देवनेबहवोदोषास्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ३३ ॥ श्रुतस्तेयदिवादृष्टःपांडवेयोयुधिष्ठिरः॥ सराष्ट्रंसुमहत्स्फीतंभ्रातॄंश्चत्रिदशोपमान् ॥ ३४ ॥
राज्यंहारितवान्सर्वंतस्माद्द्यूतंनरोचये॥ अथवामन्यसेराजन्दीव्यामयदिरोचते॥ ३५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रवर्तमानेद्यूतेतुमत्स्यःपांडवमब्रवीत्॥
पश्यपुत्रेणमेयुद्धेतादृशाःकुरवोजिताः॥ ३६॥ ततोब्रवीन्महात्मासएनंराजायुधिष्ठिरः॥ बृहन्नलायस्ययंताकथंसनजयेद्युधि॥ ३७॥ इत्युक्तःकुपितोराजाम
त्स्यःपांडवमब्रवीत् ॥ समंपुत्रेणमेषंढंब्रह्मबंधोप्रशंससि ॥ ३८॥ वाच्यावाच्यंनजानीषेनूनंमामवमन्यसे॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्कस्मान्नसविजेष्यति
॥३९॥वयस्यत्वात्तुतेब्रह्मन्नपराधमिमंक्षमे॥नेदृशंतुपुनर्वाच्यंयदिजीवितुमिच्छसि॥४०॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥यत्रद्रोणस्तथाभीष्मोद्रौणिर्वैकर्तनः
कृपः॥ दुर्योधनश्चराजेंद्रस्तथान्येचमहारथाः॥ ४१॥ मरुद्गणैःपरिवृतःसाक्षादपिमरुत्पतिः॥ कोन्योबृहन्नलायास्तान्प्रतियुध्येतसंगतान् ॥ ४२॥ यस्यबाहु
बलेतुल्योनभूतोनभविष्यति॥ अतीवसमरंदृष्ट्वाहर्षोयस्योपजायते॥ ४३॥ योऽजयत्संगतान्सर्वान्ससुरासुरमानवान्॥ तादृशेनसहायेनकस्मात्सनविजे
ष्यते॥ ४४॥ ॥विराटउवाच॥ ॥बहुशःप्रतिषिद्धोसिनचवाचंनियच्छसि॥ नियंताचेन्नविद्येतनकश्चिद्धर्ममाचरेत्॥ ४५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततः
प्रकुपितोराजातमक्षेणाहनद्भृशम्॥मुखेयुधिष्ठिरंकोपान्नैवमित्येवभर्त्सयन्॥४६॥ बलवत्प्रतिविद्धस्यनस्तःशोणितमावहत्॥तदप्राप्तंमहींपार्थःपाणिभ्यांप्र
त्यगृह्णत॥ ४७॥ अवैक्षतसधर्मात्माद्रौपदींपार्श्वतःस्थिताम्॥ साज्ञात्वातमभिप्रायंभर्तुश्चित्तवशानुगा॥ ४८॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नियच्छसिनिगृह्णासि ॥ ४५ ॥ नैवंवाच्यमिति ॥ ४६ ॥ नस्तःनासिकातः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

पात्रंगृहीत्वासौवर्णंजलपूर्णमनिंदिता ॥ तच्छोणितंप्रत्यगृह्णाद्यत्प्रसुस्रावनस्ततः ॥ ४९ ॥ अथोत्तरःशुभैर्गंधैर्माल्यैश्चविविधैस्तथा ॥ अवकीर्यमाणःसंहृष्टो नगरंस्वैरमागतः ॥ ५० ॥ सभाज्यमानःपौरैश्चस्त्रीभिर्जानपदैस्तथा ॥ आसाद्यभवनद्वारंपित्रेसंप्रत्यवेदयत् ॥ ५१ ॥ ततोद्वास्थःप्रविश्यैवविराटमिदमब्रवीत् ॥ बृहन्नलासहायश्चपुत्रोद्वार्युत्तरःस्थितः ॥ ५२ ॥ ततोहृष्टोमत्स्यराजःक्षत्तारमिदमब्रवीत् ॥ प्रवेश्यतामुभौतूर्णंदर्शनेप्सुरहंतयोः ॥ ५३ ॥ क्षत्तारंकुरुराजस्तुशनैः कर्णमुपाजपत् ॥ उत्तरःप्रविशत्वेकोनप्रवेश्याबृहन्नला ॥ ५४ ॥ एतस्यहिमहाबाहोव्रतमेतत्समाहितम् ॥ योममांगेव्रणंकुर्याच्छोणितंवापिदर्शयेत् ॥ अन्यत्रसंग्रामगतान्नसजीवेत्कथंचन ॥ ५५ ॥ नमृष्याद्भृशसंक्रुद्धोमांदृष्ट्वातुसशोणितम् ॥ विराटमिहसामात्यंहन्यात्सबलवाहनम् ॥ ५६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोराज्ञःसुतोज्येष्ठःप्राविशत्पृथिवींजयः ॥ सोभिवाद्यपितुःपादौकंकंचाप्युपतिष्ठत ॥ ५७ ॥ ततोरुधिरसंयुक्तमनेकाग्रमनागसम् ॥ भूमावासीनमेकांतेसैरंध्याप्रत्युपस्थितम् ॥ ५८ ॥ ततःपप्रच्छपितरंत्वरमाणइवोत्तरः ॥ केनायंताडितोराजन्केनपापमिदंकृतम् ॥ ५९ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ ॥ मयायंताडितोजिह्मोनचाप्येतावदर्हति ॥ प्रशस्यमानेयच्छूरेत्वयिषंढंप्रशंसति ॥ ६० ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ अकार्यंतेकृतंराजन्क्षिप्रमेवप्रसाद्यताम् ॥ मात्वांब्रह्मविषंघोरंसमूलमिहनिर्दहेत् ॥ ६१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सपुत्रस्यवचःश्रुत्वाविराटोराष्ट्रवर्धनः ॥ क्षमयामासकौंतेयंभस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ ६२ ॥ क्षमयंतंतुराजानंपांडवःप्रत्यभाषत ॥ चिरंक्षांतमिदंराजन्नमन्युर्विद्यतेमम ॥ ६३ ॥ यदिह्येतत्पतेद्भूमौरुधिरंममनस्ततः ॥ सराष्ट्रस्त्वंमहाराजविनश्येथानसंशयः ॥ ६४ ॥ नदूषयामितेराजन्यद्वैहन्याददूषकम् ॥ बलवंतंप्रभुंराजन्क्षिप्रंदारुणमाप्नुयात् ॥ ६५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शोणितेतुव्यतिक्रांतेप्रविवेशबृहन्नला ॥ अभिवाद्यविराटंतुकंकंचाप्युपतिष्ठत ॥ ६६ ॥ क्षामयित्वातुकौरव्यंरणादुत्तरमागतम् ॥ प्रशशंसततोमत्स्यःशृण्वतःसव्यसाचिनः ॥ ६७ ॥ त्वयादायादवानस्मिकैकेयीनंदिवर्धन ॥ त्वयामेसदृशःपुत्रोनभूतोनभविष्यति ॥ ६८ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अनेकाग्रंव्यग्रम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ हेराजन्तेतवतत्कर्मनदूषयामि यत् अदूषकंपरापवादहीनंहन्यादन्यायितत्दूष्यमपिनदूषयामि यतःबलवंतंप्रभुंक्षिप्रंशीघ्रंदारुणंनृशंसंकर्मप्राप्नुयादेव दृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिकामतीतिस्मृतेः कलयंतमितिपाठेजानंतमपि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दायादवान्पुत्रवान् ॥ ६८ ॥

पदमिति पदंबाणनिपातस्थानंपदसहस्रेणलक्ष्यसहस्रार्थं हेत्वर्थेतृतीया सहस्रलक्ष्याणिवेद्धुमित्यर्थः चरन्बाणैःप्रचरन्नेकमपिस्थानंनापराध्नुयात् नरिक्तंकुर्यात् युगपल्लक्ष्यसहस्रमुद्दिश्यबाणैश्चरन्नेकमपि लक्ष्यंनजह्यादित्यर्थः पदंपदमितिपाठेसर्वंपदंनापराध्नुयात् सहस्रेणचरन्नित्यर्थात् पदसहस्रोद्देशेनेतिबोध्यं समागमःसंग्रामः ॥ ६९ ॥ ७० ॥७१॥७२ ॥ हृतस्वाःहृतधनाःवणिजइवसीदंतिशूराइतिशेषः

पदंपदसहस्रेणयश्चरन्नापराध्नुयात् ॥ तेनकर्णेनतेतातकथमासीत्समागमः ॥ ६९ ॥ मनुष्यलोकेसकलेयस्यतुल्योनविद्यते ॥ तेनभीष्मेणतेतातकथमासीत्समागमः ॥ ७० ॥ आचार्योवृष्णिवीराणांकौरवाणांचयोद्विजः ॥ सर्वक्षत्रस्यचाचार्यःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ तेनद्रोणेनतेतातकथमासीत्समागमः ॥ ७१ ॥ आचार्यपुत्रोयःशूरःसर्वशस्त्रभृतामपि ॥ अश्वत्थामेतिविख्यातस्तेनासीत्संगरःकथम् ॥७२॥ रणेयंप्रेक्ष्यसीदंतिहृतस्वावणिजोयथा ॥ कृपेणतेनतेतातकथमासीत्समागमः ॥७३॥ पर्वतंयोभिविध्येतराजपुत्रोमहेषुभिः ॥दुर्योधनेनतेतातकथमासीत्समागमः॥७४॥ अवगाढाद्विषंतोमेसुखोवातोभिवातिमाम् ॥यस्त्वंधनमथाजैषीःकुरुभिर्ग्रस्तमाहवे ॥७५॥ तेषांभयाभिपन्नानांसर्वेषांबलशालिनाम् ॥ नूनंप्रकाल्यतान्सर्वांस्त्वयायुधिनरर्षभ ॥ आच्छिन्नंगोधनंसर्वंशार्दूलेनामिषंयथा ॥७६॥ ॥इतिश्री०म०वि०प०गोहरणप०विराटोत्तरसंवादेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥६८॥ ॥ ७ ॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥नमयानिर्जितागावोनमयानिर्जिताःपरे ॥ कृतंतत्सकलंतेनदेवपुत्रेणकेनचित् ॥ १ ॥ सहिभीतंद्रवंतंमांदेवपुत्रोन्यवर्तयत् ॥ सचातिष्ठद्रथोपस्थेवज्रसन्नहनोयुवा ॥ २ ॥ तेनतानिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः ॥ तस्यतत्कर्मवीरस्यनमयाताततत्कृतम् ॥३॥सहिशारद्वतंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ॥ सूतपुत्रंचभीष्मंचचकारविमुखान्शरैः ॥४॥ दुर्योधनंविकर्णंचसनागमिवयूथपम् ॥प्रभग्नमब्रवीद्भीतंराजपुत्रंमहाबलः ॥५॥नहास्तिनपुरेत्राणंतवपश्यामिकिंचन ॥ व्यायामेनपरीप्सस्वजीवितंकौरवात्मज ॥ ६ ॥ नमोक्ष्यसेपलायंस्त्वंराजन्युद्धेमनःकुरु ॥ पृथिवींभोक्ष्यसेजित्वाहतोवास्वर्गमाप्स्यसि ॥७॥ सनिवृत्तोनरव्याघ्रोमुंचन्वज्रनिभान्शरान् ॥ सचिवैःसंवृतोराजारथेनागइवश्वसन् ॥ ८ ॥ तंदृष्ट्वारोमहर्षोभूदूरुकंपश्चमारिष ॥ सतत्रसिंहसंकाशमनीकंव्यधमच्छरैः ॥ ९ ॥ तत्प्रणुद्यरथानीकंसिंहसंहननोयुवा ॥ कुरूंस्तान्प्रहसन्राजन्संस्थितान्हृतवाससः ॥ १० ॥ एकेनतेनवीरेणषड्रथाःपरिनिर्जिताः ॥ शार्दूलेनेवमत्तेनयथावनचरामृगाः ॥ ११ ॥ ॥विराटउवाच॥ क्वसवीरोमहाबाहुर्देवपुत्रोमहायशाः ॥ योमेधनमथाजैषीत्कुरुभिर्ग्रस्तमाहवे ॥ १२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अवगाढाःपराभूताः ॥ ७५ ॥ प्रकाल्यनिर्जित्य ॥ ७६ ॥ ॥ इतिविराटप०नै०भारतभा०अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ नमयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ व्यायामेननित्यंदेशांतरसंचारेण एतेनसदेवपुत्रस्तेषामग्रेपिनाशंकरिष्यतीतिसूचितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रोमहर्षोभून्ममेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥ सत्रेणव्याजेन ॥१५॥१६॥१७॥ मंत्रयित्वेति युधिष्ठिरेयुधिष्ठिरविषयेइतिकर्तव्यतांअग्रेकर्तुमिष्टांभद्रासनेराज्ञउपवेशनादिरूपांक्रियामुत्तरेणसहमंत्रयित्वातथायथामंत्रंततत्तांव्यदधादित्युभ

इच्छामितमहंद्रष्टुमर्चितुंचमहाबलम् ॥ येनमेत्वंचगावश्चरक्षितादेवसूनुना ॥ १३ ॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥अंतर्धानंगतस्तत्रदेवपुत्रोमहाबलः ॥ सतुश्वोवापर श्वोवामन्येप्रादुर्भविष्यति ॥ १४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमाख्यायमानंतुच्छन्नंसत्रेणपांडवम् ॥ वसंतंतत्रनाज्ञासीद्विराटोवाहिनीपतिः ॥ १५ ॥ ततःपार्थोभ्यनुज्ञातोविराटेनमहात्मना ॥ प्रददौतानिवासांसिविराटदुहितुःस्वयम् ॥ १६ ॥ उत्तरातुमहार्हाणिविविधानिनवानिच ॥ प्रतिगृह्याभवत्प्रीतातानिवासांसि भामिनी ॥ १७ ॥ मंत्रयित्वातुकौंतेयउत्तरेणमहात्मना ॥ इतिकर्तव्यतांसर्वांराजन्यार्थेयुधिष्ठिरे ॥ १८ ॥ ततस्तथातद्व्यदधाद्यथावत्पुरुषर्षभ ॥ सहपुत्रेणमत्स्यस्यप्रहृष्टाभरतर्षभाः ॥ १९ ॥ ॥इतिश्रीम० विरा० गोहरणप० विराटोत्तरसंवादेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥समाप्तंगोहरणपर्व॥ ॥४॥ ॥अथवैवाहिकपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तृतीयेदिवसेभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ स्नाताःशुक्लांबरधराःसमयेचरितव्रताः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरंपुरस्कृत्यसर्वाभरणभूषिताः ॥ द्वारिमत्तायथानागाभ्राजमानामहारथाः ॥ २ ॥ विराटस्यसभांगत्वाभूमिपालासनेष्वथ ॥ निषेदुःपावकप्रख्याःसर्वेधिष्ण्येष्विवाग्नयः ॥ ३ ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुविराटःपृथिवीपतिः ॥ आजगामसभांकर्तुंराजकार्याणिसर्वशः ॥ ४ ॥ श्रीमतःपांडवान्दृष्ट्वाज्वलतःपावकानिव ॥ मुहूर्तमिवचध्यात्वासरोषःपृथिवीपतिः ॥५॥ अथमत्स्योब्रवीत्कंकंदेवरूपमिवस्थितम् ॥ मरुद्गणैरुपासीनंत्रिदशानामिवेश्वरम् ॥ ६ ॥ सकिलाक्षातिवापस्त्वंसभास्तारोमयावृतः ॥ अथराजासनेकस्मादुपविष्टस्त्वलंकृतः ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥परिहासेप्सयावाक्यंविराटस्यनिशम्यतत् ॥ स्मयमानोर्जुनोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥इंद्रस्यार्धासनंराजन्नयमारोढुमर्हति ॥ ब्रह्मण्यःश्रुतवांस्त्यागीयज्ञशीलोदृढव्रतः ॥ ९ ॥ एषविग्रहवान्धर्मएषवीर्यवतांवरः ॥ एषबुद्ध्याधिकोलोकेतपसांचपरायणम् ॥ १० ॥ एषोस्त्रंविविधंवेत्तित्रैलोक्येसचराचरे ॥ नचैवान्यःपुमान्वेत्तिनवेत्स्यतिकदाचन ॥ ११ ॥ नदेवानासुराःकेचिन्नमनुष्यानराक्षसाः ॥ गंधर्वयक्षप्रवराःसकिंनरमहोरगाः ॥ १२ ॥ दीर्घदर्शीमहातेजाःपौरजानपदप्रियः ॥ पांडवानामतिरथोयज्ञधर्मपरोवशी ॥ १३ ॥ महर्षिकल्पोराजर्षिःसर्वलोकेषुविश्रुतः ॥ बलवान्धृतिमान्दक्षःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ धनैश्चसंचयैश्चैवशक्रवैश्रवणोपमः ॥ १४ ॥ यथामनुर्महातेजालोकानांपरिरक्षिता ॥ एवमेषमहातेजाःप्रजानुग्रहकारकः ॥ १५ ॥

योरन्वयः हेराजन्जनमेजय ॥ १८ ॥ प्रहृष्टाअभूवन्निति शेषः ॥ १९ ॥ इतिवि० नै० भारतभा० एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥४॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ धिष्ण्येषुआयतनेषु ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अक्षातिवापःअक्षान्अतिवपतीतितथाद्यूतकारी ॥ ७ ॥ परिहासेप्सयासनिंदोपालंभमपेक्ष्ययद्विराटस्यवाक्यंतन्निशम्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ अस्यइवेत्यत्रसंधिरविवक्षितः उपमेयद्वयस्योपमाद्वयसूचनंएकेनापिइवशब्देनभवतितथाप्यत्रस्पष्टार्थंपुनरिवग्रहणम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अब्रुवन्अस्तुवन् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥

अयंकुरूणामृषभोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अस्यकीर्तिःस्थितालोकेसूर्यस्येवोद्यतःप्रभा ॥ १६॥ संसरंतिदिशःसर्वायशसोस्यइवांशवः॥ उदितस्येवसूर्यस्यते
जसोनुगभस्तयः॥ १७॥ एनंदशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनाम्॥ अन्वयुःपृष्ठतोराजन्यावदध्यावसत्कुरून् ॥ १८॥ त्रिंशदेवंसहस्राणिरथाःकांचनमालि
नः॥ सदश्वैरुपसंपन्नाःपृष्ठतोनुययुस्तदा ॥ १९ ॥ एनमष्टशताःसूताःसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ अब्रुवन्मागधैःसार्धंपुराशक्रमिवर्षयः॥ २० ॥ एनंनित्यमुपासंत
कुरवःकिंकरायथा॥ सर्वेचराजन्राजानोधनेश्वरमिवामराः॥ २१ ॥ एषसर्वान्महीपालान्करदान्समकारयत्॥ वैश्यानिवमहाभागोविवशान्स्ववशानपि
॥२२॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकानांमहात्मनाम्॥ उपजीवंतिराजानमेनंसुचरितव्रतम्॥ २३॥ एषवृद्धाननाथांश्चपंगूनंधांश्चमानवान्॥ पुत्रवत्पालया
मासप्रजाधर्मेणवैविभुः॥ २४॥ एषधर्मेदमेचैवक्रोधेचापिजितव्रतः ॥ महाप्रसादोब्रह्मण्यःसत्यवादीचपार्थिवः॥ २५॥ शीघ्रंतापेनचैतस्यतप्यतेससुयोध
नः॥ सगणःसहकर्णेनसौबलेनापिवाविभुः॥ २६॥ नशक्यंतेह्यस्यगुणाःप्रसंख्यातुंनरेश्वर॥ एषधर्मपरोनित्यमानृशंस्यश्चपांडवः॥२७॥ एवंयुक्तोमहाराजः
पांडवःपार्थिवर्षभः॥ कथंनार्हतिराजार्हमासनंपृथिवीपते ॥ २८॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० वैवाहिकप० पांडवप्रकाशेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७०॥ ॥ ७१॥
विराटउवाच॥ ॥ यद्येषराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ कतमोस्यार्जुनोभ्राताभीमश्चकतमोबली ॥ १ ॥ नकुलःसहदेवोवाद्रौपदीवायशस्विनी॥ यदाद्यू
तजिताःपार्थानप्राज्ञायंततेक्कचित्॥ २॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ यएषबल्लवोब्रूतेसूदस्तवनराधिप ॥ एषभीमोमहाराजभीमवेगपराक्रमः ॥ ३॥ एषक्रोधव
शान्हत्वापर्वतेगंधमादने॥ सौगंधिकानिदिव्यानिकृष्णार्थेसमुपाहरत्॥ ४॥ गंधर्वएषवैहंताकीचकानांदुरात्मनाम्॥ व्याघ्रानृक्षान्वराहांश्चहतवांस्त्रीपुरेतव
॥ ५॥ यश्चासीदश्वबंधस्तेनकुलोयंपरंतपः ॥ गोसंख्यःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥६॥ शृंगारवेषाभरणौरूपवंतौयशस्विनौ॥ महारथसहस्राणांसमर्थौभ
रतर्षभौ॥ ७॥ एषापद्मपलाशाक्षीसुमध्याचारुहासिनी ॥ सैरंध्रीद्रौपदीराजन्यस्यार्थेकीचकाहताः॥८॥ अर्जुनोहंमहाराजव्यक्तंतेश्रोत्रमागतः॥ भीमादव
रजःपार्थोयमाभ्यांचापिपूर्वजः ॥ ९ ॥ उषिताःस्मोमहाराजसुखंतवनिवेशने॥ अज्ञातवासमुषितागर्भवासइवप्रजाः॥ १०॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ य
दार्जुनेनतेवीराःकथिताःपंचपांडवाः॥ तदार्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमम्॥ ११॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ शीघ्रंतीव्रम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिविराट० नै० भा० सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ यदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ प्रचंडघोणःपृथुनासिकः घोणाकंधरेत्यपि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभिपन्नोऽपराधंकृतवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पुनरेवचतान्पार्थान्दर्शयामासचोत्तरः॥ १२॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥यएषजांबूनदशुद्धगौरतनुर्महान्सिंहइवप्रवृद्धः॥ प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षः कुरुराजएषः॥ १३ ॥ अयंपुनर्मत्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः ॥ पृथ्वायतांसोगुरुदीर्घबाहुर्वृकोदरःपश्यतपश्यतैनम्॥ १४॥ यस्त्वेवपार्श्वेस्यमहाधनुष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपोपमः॥सिंहोन्नतांसोगजराजगामीपद्मायताक्षोर्जुनएषवीरः॥ १५॥ राज्ञःसमीपेपुरुषोत्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ॥ मनुष्यलोकेसकलेसमोस्तिययोर्नरूपेनबलेनशीले॥ १६ ॥ आभ्यांतुपार्श्वेकनकोत्तमांगीयैषाप्रभामूर्तिमतीवगौरी ॥ नीलोत्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थितामूर्तिमतीवलक्ष्मीः॥ १७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंनिवेद्यतान्पार्थान्पांडवान्पंचभूपतेः॥ ततोर्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमम्॥ १८॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥अयंसद्विषतांहंतामृगाणामिवकेसरी॥अचरद्रथवृंदेषुनिघ्नंस्तांस्तान्वरान्रथान्॥ १९॥ अनेनविद्धोमातंगोमहानेकेषुणाहतः॥सुवर्णकक्षःसंग्रामेदंताभ्यामगमन्महीम्॥ २०॥अनेनविजितागावोजिताश्चकुरवोयुधि॥अस्यशंखप्रणादेनकर्णौमेबधिरीकृतौ॥ २१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वामत्स्यराजःप्रतापवान्॥ उत्तरंप्रत्युवाचेदमभिपन्नोयुधिष्ठिरे॥ २२॥ प्रसादनंपांडवस्यप्राप्तकालंहिरोचये॥ उत्तरांचप्रयच्छामिपार्थाययदिमन्यसे॥ २३॥ उत्तरउवाच॥ ॥ आर्याःपूज्याश्चमान्याश्चप्राप्तकालंचमेमतम्॥ पूज्यंतांपूजनार्हाश्चमहाभागाश्चपांडवाः॥ २४॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ अहंखल्वपिसंग्रामेशत्रूणांवशमागतः॥ मोक्षितोभीमसेनेनगावश्चापिजितास्तथा॥ २५॥ एतेषांबाहुवीर्येणअस्माकंविजयोमृधे॥ एवंसर्वेसहामात्याःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥ प्रसादयामोभद्रंतेसानुजंपांडवर्षभम्॥ २६॥ यदस्माभिरजानद्भिःकिंचिदुक्तोनराधिपः॥क्षंतुमर्हतितत्सर्वंधर्मात्माह्येषपांडवः॥ २७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ततोविराटःपरमाभितुष्टःसमेत्यराजासमयंचकार॥राज्यंचसर्वंविससर्जतस्मैसदंडकोशंसपुरंमहात्मा॥ २८॥पांडवांश्चततःसर्वान्मत्स्यराजःप्रतापवान्॥धनंजयंपुरस्कृत्यदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीत्॥ २९ ॥ समुपाघ्रायमूर्धानंसंश्लिष्यचपुनःपुनः॥ युधिष्ठिरंचभीमंचमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ ३० ॥ नातृप्यद्दर्शनेतेषांविराटोवाहिनीपतिः॥ सप्रीयमाणोराजानंयुधिष्ठिरमथाब्रवीत्॥ ३१॥दिष्ट्याभवंतःसंप्राप्ताःसर्वेकुशलिनोवनात्॥दिष्ट्यासंपालितंकृच्छ्रमज्ञातंवैदुरात्मभिः॥ ३२॥

समेत्यपुत्रेणसहसमयंनिश्चयंचकार विससर्जददौ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ औपयिकः उचितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भारतभा० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ याशंकाभवेत्सास्थानेउ
चिता अयमहंतेतवदुहितरंनिमंत्रयेस्नुषात्वेनयाचे दुहितादुर्हितादूरेहितेतियास्केनर्निरुक्तत्वात् वर्णविकारेणदुहिताशब्दआकारांतोप्यस्ति ॥४॥ एवंचस्नुषात्वेनएनांवरयतोमेब्रह्मचर्यशुद्धिरपिभविष्यती

इदंचराज्यंपार्थायच्चान्यदपिकिंचन ॥ प्रतिगृह्णंतुतत्सर्वंपांडवाअविशंकया ॥ ३३ ॥ उत्तरांप्रतिगृह्णातुसव्यसाचीधनंजयः ॥ अयंह्यौपयिकोभर्तातस्याःपु
रुषसत्तमः॥३४॥ एवमुक्तोधर्मराजःपार्थमैक्षद्धनंजयम् ॥ ईक्षितश्चार्जुनोभ्रात्रामत्स्यंवचनमब्रवीत् ॥ ३५॥ प्रतिगृह्णाम्यहंराजन्स्नुषांदुहितरंतव ॥ युक्तश्चा
वांहिसंबंधोमत्स्यभारतयोरपि ॥ ३६ ॥ ॥इतिश्रीम०विराटपर्वणिवैवाहिकप०उत्तराविवाहप्रस्तावेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥७१॥ ॥७२॥ ॥विराटउवाच॥
किमर्थंपांडवश्रेष्ठभार्यांदुहितरंमम ॥ प्रतिग्रहीतुंनेमांत्वंमयादत्तामिहेच्छसि ॥१॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥ अंतःपुरेहमुषितःसदापश्यन्सुतांतव ॥ रहस्यंचप्रका
शंचविश्वस्तांपितृवन्मयि ॥२॥ प्रियोबहुतमश्चासंनर्तकोगीतकोविदः॥आचार्यवच्चमांनित्यंमन्यतेदुहितातव ॥३॥ वयस्थयातयाराजन्सहसंवत्सरोषितः॥
अतिशंकाभवेत्स्थानेतवलोकस्यवाविभो ॥ तस्मान्निमंत्रयेऽयंतेदुहितांमनुजाधिप ॥ ४ ॥ शुद्धोजितेंद्रियोदांतस्तस्याःशुद्धिःकृतामया ॥ ५ ॥ स्नुषायांदुहितु
र्वापिपुत्रेचात्मनिवापुनः ॥ अत्रशंकांनपश्यामितेनशुद्धिर्भविष्यति॥६॥ अभिशापादहंभीतोमिथ्यावादात्परंतप ॥ स्नुषार्थमुत्तरांराजन्प्रतिगृह्णामितेसुताम्
॥ ७॥स्वस्रीयोवासुदेवस्यसाक्षाद्देवशिशुर्यथा ॥ दयितश्चक्रहस्तस्यसर्वास्त्रेषुचकोविदः ॥ ८ ॥ अभिमन्युर्महाबाहुःपुत्रोममविशांपते ॥ जामातातवयुक्तोवै
भर्ताचदुहितुस्तव ॥ ९ ॥ ॥विराटउवाच ॥ ॥उपपन्नंकुरुश्रेष्ठेकुंतीपुत्रेधनंजये ॥ यएवंधर्मनित्यश्चजातज्ञानश्चपांडवः॥ १० ॥ यत्कृत्यंमन्यसेपार्थक्रियतां
तदनंतरम् ॥ सर्वेकामाःसमृद्धामेसंबंधीयस्यमेर्जुनः॥११॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंब्रुवतिराजेंद्रेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ अन्वशासत्ससंयोगंसमयेमत्स्य
पार्थयोः॥ १२ ॥ ततोमित्रेषुसर्वेषुवासुदेवंचभारत ॥ प्रेषयामासकौंतेयोविराटश्चमहीपतिः ॥ १३ ॥ ततस्त्रयोदशेवर्षेनिवृत्तेपंचपांडवाः॥ उपप्लव्यंविराटस्य
समपद्यंतसर्वशः॥ १४ ॥

त्याह शुद्धइति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभिशापात्भार्यार्थेप्रतिग्रहेऽनयोःप्रागेवसंबंधआसीदितिकल्पयतोलोकस्यदुर्वाक्यभयात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान् संयोगंविवाहसंबं
धम् ॥ १२ ॥ प्रेषयामास आह्वानार्थंदूतानितिशेषः ॥ १३ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरसमीपस्थनगरांतरम् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वेदाध्ययनसंपन्नाइत्यपिपाठः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सुरानानाद्रव्यसाररूपंमद्यं मैरेयंवृक्षरसरूपंमद्यम् ॥२८॥२९॥३०॥

अभिमन्युंचबीभत्सुरानिनायजनार्दनम् ॥ आनर्तेभ्योपिदाशार्हानानयामासपांडवः ॥ १५ ॥ काशिराजश्चशैब्यश्चप्रीयमाणौयुधिष्ठिरे ॥ अक्षौहिणीभ्यांसहितावागतौपृथिवीपती ॥ १६ ॥ अक्षौहिण्याचसहितोयज्ञसेनोमहाबलः ॥ द्रौपद्याश्चसुतावीराःशिखंडीचापराजितः ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नश्चदुर्धर्षःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ समस्ताक्षौहिणीपालायज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ वेदावभृथसंपन्नाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ १८ ॥ तानागतानभिप्रेक्ष्यमत्स्योधर्मभृतांवरः ॥ पूजयामासविधिवत्सभृत्यबलवाहनान् ॥ १९ ॥ प्रीतोभवद्दुहितरंदत्वातामभिमन्यवे ॥ ततःप्रत्युपयातेषुपार्थिवेषुततस्ततः ॥ २० ॥ तत्रागमद्वासुदेवोवनमालीहलायुधः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्योयुयुधानश्चसात्यकिः ॥ २१ ॥ अनाधृष्टिस्तथाक्रूरःसांबोनिशठएवच ॥ अभिमन्युमुपादायसहमात्रापरंतपाः ॥ २२ ॥ इंद्रसेनादयश्चैवरथैस्तैःसुसमाहितैः ॥ आययुःसहिताःसर्वेपरिसंवत्सरोषिताः ॥ २३ ॥ दशनागसहस्राणिहयानांचदशायुतम् ॥ रथानामर्बुदंपूर्णंनिखर्वंचपदातिनाम् ॥ २४ ॥ वृष्ण्यंधकाश्चबहवोभोजाश्चपरमौजसः ॥ अन्वयुर्वृष्णिशार्दूलंवासुदेवंमहाद्युतिम् ॥ २५ ॥ पारिबर्हंददौकृष्णःपांडवानांमहात्मनाम् ॥ स्त्रियोरत्नानिवासांसिपृथक्पृथगनेकशः ॥ ततोविवाहोविधिववृत्तेमत्स्यपार्थयोः ॥ २६ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चगोमुखाडंबरास्तथा ॥ पार्थैःसंयुज्यमानस्यनेदुर्मत्स्यस्यवेश्मनि ॥ २७ ॥ उच्चावचान्मृगान्जघ्नुर्मेध्यांश्चशतशःपशून् ॥ सुरामैरेयपानानिप्रभूतान्यभ्यहारयन् ॥ २८ ॥ गायनाख्यानशीलाश्चनटवैतालिकास्तथा ॥ स्तुवंतस्तानुपातिष्ठन्सूताश्चसहमागधैः ॥ २९ ॥ सुदेष्णांचपुरस्कृत्यमत्स्यानांचवरस्त्रियः ॥ आजग्मुश्चारुसर्वांग्यःसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ ३० ॥ वर्णोपपन्नास्तानार्योरूपवत्यःस्वलंकृताः ॥ सर्वाश्चाभ्यभवन्कृष्णारूपेणयशसाश्रिया ॥ ३१ ॥ परिवार्योत्तरांतास्तुराजपुत्रीमलंकृताम् ॥ सुतामिवमहेंद्रस्यपुरस्कृत्योपतस्थिरे ॥ ३२ ॥ तांप्रत्यगृह्णात्कौंतेयःसुतस्यार्थेधनंजयः ॥ सौभद्रस्यानवद्यांगींविराटतनयांतदा ॥ ३३ ॥ तत्रातिष्ठन्महाराजोरूपमिंद्रस्यधारयन् ॥ स्नुषांतांप्रतिजग्राहकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३४ ॥ प्रतिगृह्यचतांपार्थःपुरस्कृत्यजनार्दनम् ॥ विवाहंकारयामाससौभद्रस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥ तस्मैसप्तसहस्राणिहयानांवातरंहसाम् ॥ द्वेचनागशतेमुख्येप्रादाद्बहुधनंतदा ॥ ३६ ॥ हुत्वासम्यक्समिद्धाग्निमर्चयित्वाद्विजन्मनः ॥ राज्यंबलंचकोशंचसर्वमात्मानमेवच ॥ ३७ ॥

अभ्यभवन्अभिभूताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्मानमेवचप्रादादितिपूर्वेणान्वयः ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेविराटपर्वार्थप्रकाशेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥७॥ ॥७॥

कृतेविवाहेतुतदाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंयदुपाहरदच्युतः॥३८॥ गोसहस्राणिरत्नानिवस्त्राणिविविधानिच॥भूषणानिचमुख्यानियानानि शयनानिच॥३९॥ भोजनानिचहृद्यानिपानानिविविधानिच॥ तन्महोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनायुतम्॥ नगरंमत्स्यराजस्यशुशुभेभरतर्षभ॥ ४०॥ ॥इति श्रीमन्महाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांविराटपर्वणिवैवाहिकप० उत्तराविवाहेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२ ॥ ॥७॥ ॥समाप्तंचेदंविराटपर्व॥ अतःपरमुद्योगपर्व॥ ॥तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरास्तदाभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसभांविराटस्यततोभिजग्मुः॥१॥ ॥श्रुत्वावैराटकंपर्ववासांसिविविधानिच॥ हिरण्यंधान्यंगावश्चदद्याद्वित्तानुसारतः ॥१॥ प्रीतयेदेवतानांवैदद्याद्वैद्विजमुख्यके॥ वाचकेतुसुसंतुष्टेतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः॥ २॥ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्यापायसैःसर्पिषासितैः॥ एवंश्रुतेचवैराटेसम्यक्फलमवाप्नुयात्॥ ३॥ ॥७॥

अत्रविराटपर्वण्यध्यायानांश्लोकानांचव्यासोक्तसंख्याधिकसंख्यादृश्यतेलिपिकरप्रमादात्कुत्रकुत्राधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवतीति ॥ ॥७॥ ॥७॥

॥ इदं विराटपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितम् शकाब्दाः ॥ १८०७ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते विराटपर्व समाप्तम् ॥

[OrderDescription]
,CREATED=04.03.20 15:10
,TRANSFERRED=2020/03/04 at 15:29:16
,PAGES=127
,TYPE=STD
,NAME=S0002957
,Book Name=M-2817-SHRI MAHABHARATE VIRAT PARV
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF

FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF

FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF

FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF

FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF

FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,